

Memoires inzake integratiebeleid 1989-2003

Johan Lemman

MEMOIRES INZAKE INTEGRATIEBELEID 1989-2003

Memoires inzake Integratiebeleid 1989-2003

Johan Leman

Een uitgave van Foyer vzw

2025

In eigen beheer

Werkhuizenstraat 25 – 1080 Brussel

www.foyer.be

D/2025/13617/1 - februari 2025

V.U.: Loredana Marchi, Werkhuizenstraat 25, 1080 Brussel

*Opgedragen aan mijn huidige en vroegere collega's van Foyer vzw,
aan mijn voorgaande collega's
in het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid,
in het Centrum voor Gelijkeheid van Kansen
en in de BEOBEMI.*

INHOUDSTAFEL

Migratie vóór 1974

Migratie van 1974 tot 1989

1974-1989: Herinneringen aan Vic Anciaux en Abdullah Al Ahdal

Migratie en Integratie 1989-2001

1989-1993: De tijd van het Koninklijk Commissariaat
voor het Migrantenbeleid

1993-1999: De periode Dehaene

1999-2001: De eerste jaren met Verhofstadt als Premier

'Nine eleven' (2001)-2003:

De volgende jaren met Verhofstadt als Premier

1989-2003: Processen over het geheel van de periodes

Migratie en Integratie na 2003: WWW-ruimte als nieuw kader

Nawoord

Verwijzingen

MIGRATIE VÓÓR 1974

Vanaf de 19de eeuw hebben Noordwestelijke Europese landen een industrieel model op de kaart gezet, dat hen ertoe geleid heeft om grondstoffen en afzetmarkten te zoeken tot ver buiten Europa. Europeanen hebben zich zelfs tot in een ander continent verplaatst om er een deel van hun industrie en hun samenlevingsmodel in te planten. De VS zijn wellicht het bekendste geval van zo'n buiten-Europese europeanisering, die tot amerikanisering uitgroeid is.

In het jonge België van de negentiende eeuw heeft dit geleid tot een migratie van verpauperende dorpelingen naar plaatsen waar een beginnende industrie zich vestigde. Wat in Brussel op gang kwam in de negentiende eeuw is symptomatisch voor die periode. In haar huidige format telde de toenmalige cluster van Brussel en onmiddellijke omgeving – vandaag de 19 gemeenten - in 1831 140.322, in 1910 762.000 en in 1947 956.000 inwoners. Interessant om de impact van dorp-naar-stad migraties te begrijpen, is dat Sint-Jans-Molenbeek in 1800 slechts 1.380 inwoners telde, terwijl het er in 1914 reeds 72.300 waren.¹ In 1890 telde Molenbeek 2200 firma's, waaronder een tweetal heel grote. Honderd jaar later, in 1981 waren dit er nog slechts 100, waaronder geen enkele echt grote firma meer. Op het platteland kwijnde de kleinschalige landbouw weg. De interne Belgische migraties richtten zich op de steenkoolbekkens waar een metaalindustrie bij aansloot, of naar steden zoals Brussel waar de steenkool langs een kanaal naartoe gevoerd werd. Aangezien ze uit eigen land kwamen, werden die mensen geen migranten genoemd. De taal- en cultuurkloof tussen deze mensen en de nieuwe omgeving waar ze terecht kwamen, zeker als dit om een stedelijke bourgeoisie ging (zoals in Brussel), was toen nochtans even groot als de kloof tussen de latere Europese migranten en hun omgeving vanaf 1918.

1 De Beule, M., Périlleux, B. en M. Silvestre (2017). *Brussel. Geplande geschiedenis. Stedenbouw in de 19de en 20ste eeuw*. Brussel, uitg. Meert.

Na 1918 en tot 1940 vond in België overwegend een inwijking plaats van arbeiders uit Oost-Europa en Italië voor de kolenindustrie in Wallonië en Limburg. In Brussel ging het vooral om vluchtelingen, Italianen die het fascisme ontvluchtten of Oost-Europese en Poolse Joodse migranten die pogroms en antisemitisme achter zich wilden laten.

Na Wereldoorlog II zette die traditie van gastarbeidersmigratie naar de bekkens van steenkool en staal zich door. Na een korte tewerkstelling van Duitse krijgsgevangenen werden vooral Zuid-Italianen aangetrokken.² Dit heeft geduurd tot het midden van de jaren 60. De mijnramp in Marcinelle van 8 augustus 1956 mag, nadien gezien, eigenlijk al als een begin van het einde gezien worden van deze eerste na-oorlogse periode. Wel zou er nog een heropleving komen in de jaren 60 die zich overwegend op mensen van niet-Europese herkomst gericht heeft én op enkele grote steden. Van dan af wordt in België, en elders in West-Europa eigenlijk al vroeger, naar buiten Europa gekeken om de nodige arbeidskrachten te vinden voor de zich heroriënterende industrie³. In West-Europa verschuift de industrie naar de grote havens en worden er belangrijke op mobiliteit gerichte infrastructuurwerken opgestart in de grote steden⁴. Eind jaren 60 wordt in West-Europa het einde ingeluid van de steenkoolnijverheid en begint de economische bloei klappen te krijgen.

- 2 Protocol van Rome, 23 juni 1946, een bilaterale arbeidsovereenkomst tussen België en Italië om Italiaanse arbeiders voor tewerkstelling in de steenkoolmijnen te laten overkomen. Zie hiervoor Naegels, T. (2012), 2de druk). *Nieuw België. Een migratiegeschiedenis: 1944-1978*. Tiel: Lannoo, p. 41-51.
- 3 Op 17 februari 1964 wordt een bilateraal akkoord getekend tussen België en Marokko om tot een goede regeling te komen voor de al in 1963 ingezette migratie van Marokkaanse arbeiders naar België. Er wordt bij de kandidaten aangedrongen, na het rapport Sauvy, om hun gezin mee te laten overkomen, want er is een demografisch deficit in Wallonië. Sauvy, A. (1962). *Le Rapport-Sauvy sur le problème de l'économie et de la population en Wallonie*. Editions du Conseil Economique Wallon. Zie hiervoor ook: *Vivre et travailler en Belgique* (Leon Servais, minister van tewerkstelling in de regering-Lefèvre) uit 1964. Op 16 juli 1964 wordt een soortgelijke overeenkomst afgesloten met Turkije.
- 4 Tussen 1962 en 1967 werd de vreemdelingenpolitie zelfs buitenspel gezet. (Naegels, T., o.c.: 316). Op 20 juli 1967 kwam via KB het vrij verkeer in voege van werknemers uit de EEG in. De anderen moesten eerst toestemming vragen. (Naegels, T., o.c.: 274).

De eerste grote naoorlogse economische crisis na de 'golden sixties' kent haar hoogtepunt in 1973-1974 ten gevolge van de grote oliecrisis. De West-Europese landen, en dus ook België roepen een migratiestop uit. Dit is een politiek normale reactie op het feit dat de motor voor de economische ontwikkeling stil valt. Men heeft geen arbeiders meer nodig en de overheid tracht de gastarbeiders van buiten Europa te overtuigen om naar hun land terug te keren. De overheid is bereid een terugkeerpremie te betalen aan wie naar zijn land van herkomst terugkeert. Wat men al zeker niet wenst, zijn nieuwe migranten van buiten Europa.

MIGRATIE VAN 1974 TOT 1989⁵

Wat het beleid voorstelt en de manier waarop de geviseerden daarop reageren, is typerend voor iets wat beleidmakers vaak ontgaat. Erin vertrouwend dat een samenleving maakbaar of minstens plooibaar is, onderschat beleid vaak de neveneffecten van beleidsbeslissingen waarvan men een unilineair impact verwacht. De realiteit is dat heel veel mensen die men hoopte te zien vertrekken, gebleven zijn. Een gevolg is geweest dat die blijvers zich zijn gaan ervaren als definitief gevestigden en zich dan ook als zodanig zijn gaan gedragen. Het heeft geleid tot een grotere zichtbaarheid van de migranten van niet-Europese herkomst.⁶ Ze werden meer zichtbaar dan vóór de migratiestop. Ook hun kinderen zijn hier gebleven en de blijvers vertonen een relatief grotere nataliteit dan de Belgen uit hun omgeving. Leg dit dan als beleidmaker aan de bevolking maar eens uit. Je belooft dat er minder migranten zullen zijn en de mensen zien er meer.

Tegelijk kwam het tot een reorganisatie van het bedrijfsleven om de oliecrisis het hoofd te bieden. Onmiddellijk na Wereldoorlog II hadden de natiestaten, zoals België, geprobeerd om meer dan tijdens het interbellum het migratieproces te beheersen. In de periode 1946 - 1974 sloot de overheid protocollen af en ondertekende ze overeenkomsten met de specifieke landen van herkomst om de migratie stuurbaar te houden. Maar na de oliecrisis en met het opkomen van de grote

5 *“De migratiestop van 1974 is een jikpunt in de populaire verbeelding van de Belgische migratiegeschiedenis, zoals ook de ramp van Marcinelle dat is. Het gevaar met dergelijke iconische momenten is dat ze voorgesteld worden als een cesuur, een plotse gebeurtenis die de breuklijn vormt tussen twee tijdperken. Dat is niet juist. Zoals Italië in de jaren voor Marcinelle al meerdere keren de emigratie van nieuwe mijnwerkers had verboden, zo had België in de jaren vóór 1974 geprobeerd om terug te keren naar het restrictieve beleid van voorheen. En zoals Marcinelle de migratie van Italianen naar België niet echt een halt had toegeroepen, zo deed de migratiestop dat evenmin voor de migratie in het algemeen.”* (Naegels, T., o.c.: 322). Ik ben het volledig eens met deze opmerking.

6 Zo blijkt uit Dassetto, F. en A. Bastenier (1984). *L’Islam transplanté. Vie et organisation des minorités musulmanes de Belgique*. Antwerpen: EPO, hoe een van de effecten is geweest dat de mensen beslisten om van toen af in hun moskeeën te investeren in plaats van zich te beperken tot garagebidplaatsen.

financiële groepen en multinationals, nam het grensoverschrijdende bedrijfsleven de directie van de arbeidsmarkt van de staat over. De multinationals verplaatsten vestigingsplaatsen niet alleen naar gelang zoiets hun belangen diende, maar bepaalden daardoor indirect van waar gemigreerd werd. Zoals meestal het geval is bij trendverschuivingen, blijft het vroegere model van een Staat die de migraties beheerst, nog enige tijd in hoofde van beleidmakers en publieke opinie bestaan, maar het discours ging meer en meer wringen met de realiteit⁷.

Het onbehagen zoals dit zich bij elke grondige verandering bij een deel van de mensen uit, werd onmiddellijk gecapteerd door extremistische partijen, zoals bij ons het Vlaams Blok en het Front National of Agir. Dit werd zichtbaar vanaf eind jaren 70. In 1977 nam Karel Dillen, die men als de echte stichter mag zien van het Vlaams Blok, een eerste maal in het programma van zijn pas opgerichte Vlaams Nationale Partij een hard standpunt in tegen migranten van niet-Europese herkomst. Zij horen hier niet thuis, klinkt het er. Dit ongenoegen, dat aanvankelijk marginaal is gebleven, werd aan Franstalige kant gevoed door Roger Nols, burgemeester van Schaarbeek, die zich voordien al had laten kennen als niet bepaald een vriend van de Nederlandstaligen. Het heeft een eerste maal geleid tot een belangrijke verkiezingsoverwinning op lokaal vlak van het Vlaams Blok in Antwerpen, in oktober 1988. Die overwinning was gevoed door het migratiethema. Dit is het moment dat de regering Martens een Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid in het vooruitzicht gesteld heeft.

Wie een beleid wil begrijpen, doet er goed aan om zich in een tijdsgeest te verplaatsen. De reacties op migratie en integratie begrijpen

7 *“De nieuwe wereldorde die vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw is gegroeid, is die van de ontwortelden. De kapitaalbezitters, financiële groepen en grote internationale bedrijven hebben zich losgezongen van hun gemeenschappen. De ideale wereld neemt voor hen de vorm aan van een mondiale markt waarop zij kapitaal, goederen en mensen naar believen kunnen verplaatsen, strevend naar de voor hen meest winstgevende combinatie. Zij bevorderen migratie en scheppen zo in de Europese landen een diaspora van mensen waarvan velen er zich niet echt thuis voelen.”* (Elchardus, M., 2021, *Reset: over identiteit, gemeenschap en democratie*, p. 529)

doet men overigens niet door alleen maar de migratie en het niveau van integratie, én het gevoerde migratie- en integratiebeleid te analyseren. Er vinden tegelijk meestal ook andere belangrijke gebeurtenissen en processen plaats, die mede de houding van mensen tegenover het gevoerde beleid een bepaalde richting uitsturen. Iedereen kan naar herinneringen uit zijn eigen verleden teruggrijpen om te weten wat ik bedoel. Vertrouwen in de politiek hangt niet af van één factor, bijvoorbeeld het beheer van de migratie, maar ook van zaken die daar niets mee te maken hebben, maar die een algemeen vertrouwen of wantrouwen voeden. Men kan denken aan gebeurtenissen als de Bende van Nijvel, de zaak Dutroux, de affaire Fortis-Dexia en veel andere gebeurtenissen die stemgedrag beïnvloed hebben, tegelijk met een houding tegenover migratie. In de herinneringen waarnaar ik zal verwijzen, zullen die bijkomende belangrijke factoren en dynamieken niet ter sprake komen, alhoewel ze hun belang hebben. Daarenboven moeten ikzelf en de lezer goed beseffen dat herinneringen heel selectief zijn. Dit is de reden waarom ik vooral op geschreven en gedrukte archieven uit die periode zal terugvallen als ik gebeurtenissen ter sprake breng. Enkel bij het portretteren van mensen zal uiteraard een zeer subjectief element om de hoek komen kijken.

In eerste instantie zal ik in mijn publicatie (- noem ze Memoires) een beeld schetsen van wat ik me herinner uit de periode 1974-1989, waarbij ik 1974 vandaag, een halve eeuw later, zie als een belangrijk ogenblik in de maatschappelijke ontwikkelingen, om de reden die ik zonet aangegeven heb: de diep in het maatschappelijk leven en in de economie ingrijpende oliecrisis. Uiteraard gaat het bij een aangeven van een jaartal, wanneer het om processen gaat, bijna altijd om een proces, met een voor en een na. Men hecht een keerpunt vast aan een jaartal. De realiteit is dat zo'n jaartal meestal iets kristalliseert dat al enige tijd minder opgemerkt aan de gang is en dat dit dan nadien, na enkele jaren, nog duidelijker vorm krijgt.

Toeval en tegelijk niettemin de reden waarom ik tot op dat moment in mijn herinneringen terugga, is dat 1974 ook het jaar is dat ik als jonge doctorandus met een antropologisch veldwerk gestart ben onder 'migranten uit Sicilië' in Kuregem (Anderlecht) en in Genk⁸. Noem het mijn eerste contact met migratie⁹. Een aantal van de Siciliaanse vrouwen waarmee ik in contact kwam, werkten in Côte d'Or aan de Anderlechtse kant van het Zuidstation in Brussel. Vandaag is Côte d'Or al lang opgeslorpt door een multinational en zijn de mensen van Siciliaanse herkomst al geruime tijd Belg. Wat men zeker niet zal doen, is die Belgische Sicilianen vandaag nog migranten noemen. Ze zijn Europeanen. Migratie heet voor hen sedert het Verdrag van Maastricht (1993) intern-Europese mobiliteit. Verder is Kuregem al sedert eind jaren 80 niet meer de plaats waar een antropoloog veldwerk onder Brusselse Sicilianen zou organiseren.¹⁰ De mensen wonen nu elders in Brussel en in de meeste gevallen zelfs in de rand.

In 1981 werd ik directeur van integratiecentrum Foyer vzw in Molenbeek. Uit die periode dateert het stereotiepe beeld dat Molenbeek een plaats is waar 'de' Marokkanen wonen, terwijl 'de' Turken in Schaarbeek en Sint-Joost gesitueerd worden. Dit beeld was toen heel terecht, maar vandaag is het al veel minder terecht. Mensen van Marokkaanse of Turkse herkomst zijn weliswaar nog steeds dominant aanwezig in die betrokken gemeenten, maar die gemeenten zijn

8 Leman, J. (1982). *Van Caltanissetta naar Brussel en Genk. Een antropologische studie in de streek van herkomst en in het gastland bij Siciliaanse migranten*. Leuven: Acco, 812 blz.

9 Als kind op lagere-school leeftijd had ik mijn vader, die als grensarbeider aan de slag was in Roubaix en Tourcoing wel vaak horen spreken over een zekere Basil Kirilowicz (ook wel de Oekraïner genoemd) en een Algerijn, maar voor mij waren dit toen geen gastarbeiders, laat staan migranten, maar collega's met wie hij werkte en die een vreemde naam hadden.

10 Toen sprongen al onmiddellijk uitdagingen in het oog, die ruim 40 jaar later nog steeds aan de orde zouden zijn, namelijk dat sommige grootstedelijke wijken er verwaarloosd bij lagen en dat een minderwaardige scholarisatie bij kinderen van migranten voor problemen zou zorgen. Zie Leman, J. (1980). Un quasi-ghetto à Anderlecht. *La revue nouvelle*, 36(9), 191-194, en Leman, J. (1979). La deuxième génération des travailleurs migrants: fragmentés et non déstructurés. *Recherches sociologiques*, 10(2), 247-270.

voortaan door een veelvoud aan gemeenschappen bevolkt, veel meer dan in de jaren 80. En wie weet gebeurt daar niet ooit wat in Kuregem gebeurd is, namelijk dat een bevolkingsgroep er 'verdwijnt', zoals de Sicilianen geleidelijk uit Kuregem verdwenen zijn.

In 1989, na de overwinning van het Vlaams Blok bij de gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen in oktober 1988, werd ik door een voormalig minister, Paula D'Hondt, uitgenodigd om haar kabinetschef te worden in haar nieuwe functie. Zij was door Wilfried Martens aangezocht om voor een termijn van vier jaar Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid te worden. De Belgische regering nam zich voor om een integratiebeleid op te starten. Het moest een poging worden om een kader en enkele sporen uit te zetten die in de komende jaren gevolgd zouden worden om mensen die uit verschillende landen en samenlevingen afkomstig waren, in een model van voldoende sociale cohesie bijeen te houden. Eigenlijk had dit in 1974 bij het aankondigen van de migratiestop al moeten gebeurd zijn, maar het werd toen niet als een prioritaire kwestie gezien. Er zijn dus vijftien jaren overheen gegaan om tot een begin van uitvoering van een eerste concreet plan over te gaan. Zoals ik vandaag 1974 als een ijkpunt zie om migratie- en postmigratie-bewegingen te begrijpen, aan te vullen met als tweede ijkpunt de processen rond 1989 (de val van de muur van Berlijn), zo zie ik 1989 (de oprichting van het Koninklijk Commissariaat voor het migrantenbeleid) als een eerste ijkpunt om naar integratiebeleid in België te kijken, aan te vullen met de processen rond 2000 (de doorbraak van de WWW dynamieken). Beleid lijkt een tien à vijftien jaar achterstand te hebben op ontwikkelingen op het terrein als het over migratie en integratie gaat.

In een volgend hoofdstuk wil ik aan de hand van archiefstukken die eerste periode, van 1974 tot 1989, in herinnering brengen. Uiteraard zal dit zeer onvolledig zijn. Er zit een sterk selecterend element in die archiefstukken, maar ze zijn wel een aanduiding voor het feit dat ikzelf

of medewerkers iets toen de moeite waard achtten om voor bewaring opgenomen te worden.¹¹

11 Ik baseer me hier op archieven die bijgehouden worden op de Foyer vzw in Molenbeek. Voor latere periodes zal ik me ook soms daarop baseren, maar vooral op de uitgebreide archieven die men kan terugvinden onder de titel Johan Leman op KADOC aan KU Leuven.

1974-1989: HERINNERINGEN AAN VIC ANCIAUX EN ABDULLAH AL AHDAL

Vic Anciaux

Het is billijk om bij mijn herinneringen een Staatssecretaris ter sprake te brengen, die als een van de eersten in België het standpunt verdedigd heeft dat er specifiek beleid moest komen voor de integratie van migranten, wilde men in de toekomst ongelukken voorkomen. Het gaat om Vic Anciaux. In de periode na 1989 heb ik nog wel enkele keren met hem te maken gehad, maar ik heb hem het best gekend aan het eind van de jaren 70, begin jaren 80, dus in de periode voorafgaand aan mijn engagement bij de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid. Vic Anciaux is de eerste politieke beleidsmaker geweest met wie ik tijdens mijn doctoraatsonderzoek en bij mijn eerste pogingen om iets in Brussel op te starten in contact gekomen ben. Hij heeft in 1978 mijn eerste Brusselse project gesteund. Ik had toen samen met mevr. Loredana Marchi een extramurale dienst geestelijke gezondheidszorg opgestart, gebaseerd op principes uit de medische antropologie en bestemd voor begeleiding van mensen met migratieverleden die met somatische problemen kampten. Het zou het Centrum voor Welzijnszorg vzw in Laken (CW Laken) worden, dat nu nog bestaat, maar dat vandaag opgeslorpt is in de cluster van diensten geestelijke gezondheidszorg in Brussel. In welke mate men daar nog de benadering van de medische antropologie volgt, is me onbekend¹². Ik verliet het Centrum voor Welzijnszorg reeds midden jaren 80, wegens overvloed aan werk op Foyer vzw, waar ik ondertussen in 1981 directeur was geworden.

12 Ik vermoed dat men die insteek zal losgelaten hebben, omdat de dragers ervan, allen antropologen, Toon Gailly, Philip Hermans en Christ'l Joris, ondertussen ofwel overleden zijn (in het geval van Gailly) ofwel het terrein verlaten hebben.

Als ik terugdenk aan mijn erkenningsaanvraag bij Vic Anciaux en zie hoe men vandaag alles afvinkt en bureaucratiseert, moet ik bekennen dat het absoluut niet evident was wat ik in 1978 aan Vic Anciaux voorstelde. Ik beschikte weliswaar over veel materiaal en veel contacten in de migratie, maar of het altijd conform de regels aangevinkt was, denk ik niet. Niettemin vroeg ik hem om een officiële erkenning voor CW Laken als centrum voor extramurale geestelijke gezondheidszorg. En hij ging in op mijn voorstel. Ik vermoed dat meegespeeld heeft dat hij vanuit de Vlaams-Brusselse gemeenschap iets zinvol wou ondersteunen dat zich tot de Brusselse allochtone bevolking richtte, want aan Vlaamse kant was er toen niet veel in migratiemiddens te vinden in Brussel. Ik verheer niet dat die steun me een enorme boost gegeven heeft om ook later voor vernieuwing te durven gaan.

Vic Anciaux was een visionair. Hij is ook de eerste geweest die mij als academicus toeliet om met zijn steun de situatie van illegaal verblijvende mensen in Brussel te bestuderen. Ook dit was toen niet evident. Later zou dit geen probleem meer zijn.

Tenslotte was hij eveneens bij de eersten die reeds in de jaren 80 begreep dat meertaligheid in Brussel mee de toekomst zou bepalen en dat het belangrijk zou worden hoe het Nederlandstalig onderwijs zich daartegenover zou positioneren. Het was de periode dat publicaties verschenen die tegelijk het belang van meertaligheid en van goede verwerving van het Nederlands benadrukten.¹³ Ook andere beleidmakers begrepen dit toen. Ik denk aan iemand als Hugo Weckx. Wat me vandaag opvalt, is trouwens hoe die Vlaams-Brusselse beleidmakers toen eigenlijk allemaal heel goed met elkaar overeen kwamen.

13 Leman, J., Gailly, A. (1982). *Onderwijs, taal- en leermoeilijkheden in de immigratie*. Leuven: Acco.
Leman, J., Sergeijssels, K., Geirnaerd, W. (1987). *Lessen Nederlands voor anderstalige volwassenen in Vlaanderen en Brussel. Voorzetten, 11*. 's-Gravenhage: NederlandseTaalunie.
Leman, J., Sergeijssels, K., Geirnaerd, W. (1988). *Beter één certificaat in de hand... Voorzetten, 13*. 's-Gravenhage: Nederlandse Taalunie.
Leman, J. (1988). Het bicultureel onderwijs in Vlaamse scholen te Brussel. *Ons erfdeel*, 31(1), 83-96.

Wat ongetwijfeld meegespeeld heeft, is dat veel Nederlandstalige scholen eind jaren 70-begin jaren 80 leeg liepen. Het Brusselse Nederlandstalige basisonderwijs was toen in diepe crisis, wegens een tekort aan leerlingen.

Het zou niet fair zijn als ik in die context, zeg maar: in mijn pre-1989 periode, niet eveneens naar Rika Steyaert zou verwijzen. Ze was zeer toegankelijk en concreet. Sorry dat ik me bij haar beperk tot een anekdote die me bijgebleven is. Toen ze minister af was en opgevolgd werd door Jan Lenssens, dacht ik dat ik bij haar een afspraak kon vragen om te peilen wat haar opvolger met haar gedeeld had over zijn beleidsplannen voor de toekomst. Waren ze niet beiden van de CVP en van dezelfde strekking binnen die partij? Toen ik haar die vraag voorlegde, keek ze me verwonderd aan: *“Maar meneer Leman, je denkt toch niet dat een nieuwe minister raad vraagt aan zijn voorganger over wat hij best doet, of dat er samen even een overleg is? Ik weet niet hoe hij het ziet.”* Dit is iets wat ik nooit begrepen heb. Waarom is er zo weinig overleg tussen op elkaar volgende kabinetten? Zo’n overleg betekent toch niet dat je als nieuwe minister je eigen beleid niet zou kunnen voeren? Je doet toch nog altijd nadien wat je zelf van plan bent? U zal begrijpen dat ik enkele jaren later allesbehalve met enthousiasme uitkeek naar een functie als kabinetschef bij een voormalig minister.

20

Terug naar Vic Anciaux en de reden waarom ik hem hier ter sprake breng. Eigenlijk is hij de eerste geweest die als Staatssecretaris voor Vlaamse Cultuur en Brusselse zaken (1977-1979) op 5 mei 1978 aan de nationale ministerraad een nota voorgelegd heeft “betreffende het beleid inzake immigratie”, een nota die nooit goedgekeurd geraakte. Die nota, grotendeels opgesteld door zijn kabinetschef, Herman Verheirstraeten, maar uiteraard met goedkeuring van Vic Anciaux, wees erop dat het bij uitblijven van adequaat beleid vroeg of laat tot een explosieve situatie zou komen. Het heeft nadien meer dan tien jaar geduurd vooraleer een Koninklijk Commissaris voor het migranten-

beleid de opdracht zou krijgen om die uitdaging heel concreet op te nemen. In 1978 echter wees een Staatssecretaris er al op dat uitblijven van adequaat beleid een risico inhield op explosiviteit.

Na zijn verblijf op het kabinet van Vic Anciaux, is Herman Verheirstraeten, na ziekte van de toenmalige directeur van Foyer vzw (Pol Steels), in 1980 een jaar lang interim-directeur geweest op Foyer. Hij is degene die me begin 1981 in Laken is komen opzoeken en me gevraagd heeft om op mijn beurt een tijd lang directeur te worden op Foyer. Ook Phil Bosmans was iemand die toen aandrong.

Het is duidelijk dat het reeds in 1978 tot een adequaat integratiebeleid had kunnen en moeten komen in België. Het werd politiek geagendeerd door Vic Anciaux, die er zelfs in geslaagd was om koning Boudewijn van de noodzaak van zo'n beleid te overtuigen. Koninklijke bezoeken hebben vooral een symbolische waarde. Vic Anciaux kon koning Boudewijn ervan overtuigen om in 1978 een bezoek te brengen aan de jongerenwerking van Foyer in Molenbeek. Het was het eerste bezoek van een koning aan een werking met jongeren van niet-Europese herkomst. Er zouden nog tien jaar overgaan, met een moord op een imam-directeur en een grote electorale overwinning van het Vlaams Blok in Antwerpen op 9 oktober 1988, voordat het in 1989 tot een Koninklijk Commissariaat voor het migrantenbeleid zou komen. Dit brengt ons bij die moord op een imam-directeur, Al Ahdal. Tegelijk zal ons dit bij een problematiek brengen die later explosief potentieel in zich zou blijken te hebben en zich toen al een eerste maal aankondigde.

Abdullah Al Ahdal

In de archieven van Foyer vind ik een bericht uit De Standaard van 31 maart 1989. Het gaat over de moord op de imam-directeur van het Islamitisch en Cultureel Centrum (ICC) te Brussel. Al Ahdal is niet onbelangrijk binnen het verhaal van mijn concrete herinneringen. Hij staat voor mijn eerste officieel contact met de islam in Brussel. Het was de Salman Rushdie periode met de Duivelse verzen. Het artikel in De Standaard vermeldt dat Al Ahdal de dag voordien op zijn bureau in de Grote Moskee in het Islamitisch en Cultureel Centrum (ICC) vermoord werd.

“De moord op de directeur van het Islamitisch en Cultureel Centrum in Brussel, imam Abdullah Al Ahdal, en de bibliothekaris Salam El Bacir wekte grote beroering in België en de binnen- en buitenlandse islamitische gemeenschap. Het Brussels parket had gisteren nog geen enkele aanwijzing over de identiteit van de dader(s). Het is evenmin uitgemaakt of de dubbele moord in de Brusselse moskee verband houdt met de affaire-Rushdie dan wel met andere rivaliteiten binnen de islamitische wereld. Vast staat dat de imam de jongste weken verscheidene doodsb bedreigingen kreeg naar aanleiding van zijn gematigde uitspraken over de Rushdie-hetze.”

22

In een Opiniebijdrage van Manu Ruys lees ik: *“Dat die man uitgeschalkeld wordt, zal de spanningen onder de moslims niet verminderen, en de verstandhouding tussen Belgen en migranten niet ten goede komen.”*

Wat verder in de krant staat het standpunt van Omar (Luc) Van den Broeck, een bekeerling tot de islam, zoals opgetekend door Guido Fonteyn, toenmalig journalist bij De Standaard die van heel nabij alles volgde wat met migraties te maken had:

“De Belgische regering zou in overleg met de islamwereld (imams, leraren en het Islamitisch Centrum) een duidelijk signaal de wereld

moeten insturen, waaruit blijkt dat zij het werk dat imam-directeur Abdullah Al Ahdal begon, wil voortzetten. (...). Konkreet vindt Van den Broeck dat werk moet worden gemaakt van het statuut van de imam en van de leerkrachten in het islamonderwijs, van de organisatie van lessen Nederlands voor migranten, en van de oprichting van een islamitische normaalschool in Brussel.”

35 jaar later, oktober 2023, breng ik bij navraag over de kiemen van het islamitisch fundamentalisme in sommige Brussels-islamitische kringen bij een moslim die goed geplaatst is in het Brussels-islamitische moskeewezen de moord op Abdullah Al Ahdal ter sprake. De man vertelt me dat tekenen van islamistisch fundamentalisme in Brussel eigenlijk al merkbaar waren vanaf 1982, na de massamoord door de vader (Hafez) van de dictator van Syrië, Bashar Assad, in de Syrische stad Hama en dat dit versterkt werd tijdens de oorlog tussen Irak en Iran. Al Ahdal was volgens mijn informant iemand die door Saoedi-Arabië naar Brussel was gestuurd om, na zijn voorganger, de heer Alouini, een Tunesische imam directeur, orde op zaken te stellen. In eerste instantie had Al Ahdal in zijn strategie de beginnende fundamentalistische kernen, ook de sji'ietische, te vriend genomen en had hij ze in de Grote Moskee een plaats gegeven. Toen hij daarvan begon af te wijken, wat o.a. bleek toen hij weigerde Salman Rushdie te veroordelen, heeft hij volgens mijn zegsman zijn doodvonnis getekend. Hij werd vermoord door een sji'ietische Marokkaan, zoals later onder foltering van betrokkene in een Marokkaanse gevangenis gebleken is. Mijn informant wees me er terloops op dat er vandaag nog een 8000 sji'ietische Marokkaanse Brusselaars zijn, die vooral moskeeën bezoeken in Anderlecht.

De heer Al Ahdal behoorde, naast Omar Van den Broeck, tot mijn eerste contacten met de Grote Moskee in Brussel. Wat ik eruit geleerd had, was voor mij de aanleiding om er in 1989 bij de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid op aan te dringen dat een

hoofdstuk van haar eerste rapport zou gewijd worden aan de vertegenwoordiging van de islam bij de Belgische overheden en om aandacht te vragen voor het statuut van de leraren islamitische godsdienst en de inspectie op inhoud en kwaliteit ervan¹⁴.

Mijn commentaar hierbij is dat dit voorval met Al Ahdal aantoonde dat er al vanaf het begin van de jaren 80 sporen terug te vinden waren in Brussel en België van mogelijk gevaarlijk fundamentalisme op levensbeschouwelijk vlak. Met Al Ahdal zien we een Saoudi imam-directeur die in Brussel het 'tijdelijke' in het islamitisch luik van het leven van migranten kwam regelen. Al Ahdal was een pure Saoudi die echter begreep dat moslim zijn in België niet gelijk stond aan moslim zijn in Saoudi Arabië. Tegelijk moest hij de invloed van het sjiïsme pogen terug te dringen. Dit werd hem door sommigen niet in dank afgenomen. Het werd de oorzaak van zijn dood.

Wat we zullen zien is dat de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid in 1989 zal proberen om in die situatie verandering aan te brengen. Het zal echter tien jaar duren om daar een eerste maal iets institutioneel echt te zien verschuiven. Twintig jaar na die eerste verschuiving is het nog steeds zoeken naar een voor iedereen bevredigende oplossing, als die al ooit mogelijk zal zijn.

14 Ik had midden jaren 80 op verzoek van Omar Van den Broeck aanvaard om penningmeester te worden van een vzw die ijverde voor de oprichting van een regentaat islamitische godsdienst om leerkrachten, ter plaatse in België, te vormen voor het Nederlandstalig onderwijs.

MIGRATIE EN INTEGRATIE 1989-2001

Vanaf 1989 is de globalisering heel snel gaan toenemen. Ze gaat in november 1989 een eerste maal in een stroomversnelling met de val van de muur van Berlijn. Een tweede stroomversnelling vindt plaats na een diversificatie binnen het internet en de sociale media een decennium later. Het betekent dat veel migranten weliswaar in België leven, maar dat ze via 'low cost' verplaatsingen met het vliegtuig, via het internet en via de media meer dan vroeger in contact blijven met hun streek van herkomst. Het type van contact is grondig verschillend van dit in de tijd dat er gecommuniceerd werd met brieven en jaarlijks of tweejaarlijks afgereisd werd naar het dorp van herkomst met een camionette of met de trein.

In 1989 wenste de Belgische overheid beleid te ontwikkelen dat de uitdagingen van toen wilde aanpakken, ervan uitgaande dat de realiteit van de samenleving wel een tijdlang zou blijven als ze toen was. De facto zag men de uitdagingen in de termen zoals ze zich gesteld hadden tussen 1974 en 1989, dit wil zeggen in de pre-globaliseringsperiode, ook al merkte men wel dat er iets aan het bewegen was. In lijn met de visie die men had bij de migratiestop, benadrukte men dat er een fundamenteel verschil bestond tussen migratie- en integratiebeleid. Men hield tegelijk een strikte scheiding aan tussen migranten met geldig verblijfsstatuut en andere migranten, die men voorwerp maakte van migratiebeheersingsbeleid en dito diensten. De wettig verblijvende post-gastarbeider-migrant die men voor ogen had, weken zo weinig mogelijk af van het profiel van de vroegere gastarbeider en zij waren het die in aanmerking kwamen voor het beleid van de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid. De Koninklijk Commissaris kreeg als opdracht om in vier jaar tijd een beleid uit te tekenen voor die wettig verblijvende migranten, met het profiel voor ogen van de quasi-gastarbeider en zijn gezin. Beantwoordde een migrant niet aan dit profiel, dan was hij of zij kandidaat-vluchteling, asielzoeker, even-

tueel economische vluchteling, of behoorde hij of zij tot een categorie van mensen die er eigenlijk niet had moeten zijn - toch niet in België -, namelijk de illegaal verblijvende migranten. De Koninklijk Commissaris mocht die bijkomende categorieën niet zien als behorende tot haar terrein.

De realiteit van eind jaren 80, maar in de jaren 90 meer en meer, was echter dat de opsplitsing tussen gastarbeidersmigratie en -integratie, die vroeger in een gastarbeiderscontext een nuttige beleidsopsplitsing was, in feite aan uitdeinende "*sprawling*" (uitbreidende verkotering) bloot was komen te staan. Het heeft in de jaren 90 vaak geleid tot gekibbel tussen diensten die met integratie begaan waren en diensten die de migratiebewegingen wilden bewaken. Je kon begin jaren 90 als migrant bijvoorbeeld tegelijk een geldige werkvergunning hebben, maar geen geldige verblijfsvergunning. Omgekeerd kon je via een toeristenvisum legaal verblijven, maar niet gerechtigd zijn om te werken. Zo bestonden veel eigenaardige koterijen.

Nu had zo'n verkoterende verkaveling naast een nadeel ook een voordeel. Problemen die met allerlei overlappingsen tussen integratie en migratiebeheersing te maken hadden, kregen nu ministeriële aandacht en er werd stuksgewijs naar oplossingen gezocht. Stuksgewijs en stap voor stap ontpopten zich in de jaren 90, vooral in de periode Dehaene, twee vruchtbare werkmethodes, onbevredigend in hun reikwijdte, maar bevredigend in hun efficiëntie, hoe beperkt de reikwijdte telkens ook mocht blijken te zijn. Daarenboven was dit een methode die de Premier goed lag. Als er nadien gezien een groot nadeel moet vermeld worden, is dat de aandacht wat verloren ging voor het feit dat de acceptatie van de gastarbeider vroeger vooral terug ging op zijn bijdrage op de arbeidsmarkt en dat dit wellicht de absolute prioriteit had moeten blijven. Maar ook de opsplitsing van bevoegdheden in die tewerkstellingsmaterie, typerend voor de Staatshervorming in de jaren 90, plaatste die focus enigszins in de schaduw omdat eigen-

lijk vaak zelfs vier ministers op één lijn gebracht moesten worden. De les voor vandaag is waarschijnlijk dat men best nooit vergeet dat het vroegere aanknopen bij de prioriteit uit de tijd van de vroegere arbeidsintegratie als voordeel had dat men de xenofobie gemakkelijker de pas kon afsnijden, zonder daarom de humanitaire zorg te moeten veronachtzamen. De twee vruchtbare werkmethodes bestonden uit een centraal bijeenhouden van de expertise, gekoppeld aan een centrale agendering van de te realiseren voorstellen, en het regelmatig bijeenbrengen van de verschillende vakministers die met de materie te maken hadden, zowel federaal als uit gemeenschappen en gewesten, in Interministeriële Conferenties voor het migrantenbeleid.

In 1989 was een eerste punt dat de Koninklijk Commissaris al onmiddellijk kon doordrukken, nog voor haar eerste rapport verscheen, dat de migranten geen nuttig gebruik maakten van de bestaande terugkeerpremie, terwijl die premie een misverstand bleef voeden, namelijk dat de meesten wellicht naar hun land zouden terugkeren. De premie werd dus reeds in 1989 afgeschaft. De boodschap was: wie hier in België of West-Europa wettig verblijft, zal er zo goed als altijd definitief blijven.

Beleid wordt, zoals boven al vermeld, niet alleen bepaald rechtstreeks door het object van zijn focus. Andere dynamieken, die niet migratie gebonden zijn, kunnen sterk meespelen en zaken zowel vergemakkelijken als bemoeilijken. Dit zal blijken als we straks enkele archiefstukken zullen overlopen. Hier past het om drie zo'n dynamieken te vermelden, waarvan één in alle geval het voeren van beleid niet gemakkelijker gemaakt heeft, namelijk de afbouw van de openbare Staatsschuld. De niet te jonge lezer zal zich herinneren dat dit gedurende de gehele periode met Dehaene als Premier een absolute prioriteit was. Het was reeds zo bij de laatste regering Martens. In zo'n context in de jaren 90 pleiten voor bijvoorbeeld het openstellen van het openbaar ambt voor migranten kan onmogelijk tot indrukwek-

kende aantallen nieuwe ambtenaren leiden. Een andere dynamiek die zowel voor- als nadelen had, was de Staatshervorming die beslist was en die in de jaren 90 op het terrein vorm moest krijgen. Politiek houdt zo iets altijd een strijd in voor afbakening van het eigen terrein en van de eigen bevoegdheden. Gelukkig voor het integratiebeleid in de jaren 90 bestond bij de meeste beleidvoerders de wil om positief met elkaar samen te werken. Maar soms kon dit wel tot afwenteling van vooral financiële verantwoordelijkheid leiden. Ik herinner me de urenlange discussies over wie de opvangcentra in het kader van de strijd tegen de mensenhandel moest betalen. Het federale niveau, vanuit de redenering dat het om migranten ging van wie nog niet vast stond of ze zouden blijven dan wel het land zouden uitgezet worden? Of het gewestelijk of gemeenschapsniveau, vanuit de overweging dat het om opvang ging? Een ander gebeuren dat niet zonder invloed geweest is, vooral in de islamkwestie, is de zaak Dutroux geweest, met in het verlengde de zaak Loubna Benaïssa. Ik zal hier later op terugkomen.

In een volgend hoofdstuk wil ik aan de hand van archiefstukken de periode van 1989 tot 2001 in herinnering brengen. Uiteraard zal dit zeer onvolledig zijn. Maar het gaat toch om een selectie aan de hand van documenten uit die tijd, die terug te vinden zijn in meer dan 200 goed gevulde dozen. Ik zal die periode opdelen in drie onderdelen: de periode van het Koninklijk Commissariaat voor het migrantenbeleid (1989-1993), de periode Dehaene (1993-1999), de eerste jaren van de periode Verhofstadt (1999- hier beperkt tot 2001). Wanneer ik het over personen heb, zal ik in portret-vorm schrijven, dit wil zeggen... de betrokken mensen ook met hun menselijke kanten typerend, althans zoals ik die aspecten beleefd heb, dus met een korrel zout te nemen. De thema's die typerend zijn voor de jaren tussen 2001 en 2003, zal ik in een later hoofdstuk behandelen, waarna een hoofdstuk zal volgen met de bespreking van enkele heel belangrijke kwesties die veel jaren en meerdere periodes behandeling in beslag genomen hebben. Telkens blijven archiefdocumenten bepalend voor wat ik zal schrijven.

1989-1993 : DE TIJD VAN HET KONINKLIJK COMMISSARIAAT VOOR HET MIGRANTENBELEID

Paula D’Hondt

In reactie op de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1988 werd een Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (KCM) in het vooruitzicht gesteld¹⁵.

Op 7 maart 1989 verscheen via een K.B. de benoeming in het Staatsblad van mevrouw Paula D’Hondt als Koninklijk Commissaris en van de heer Bruno Vinikas als adjunct-Koninklijk Commissaris.

De kranten die over dit opgestarte KCM verschenen, gingen vooral over financiële problemen. *“Paula D’Hondt heeft geld en personeel nodig,”* titelde een artikel in De Standaard. *“Paula D’Hondt verwacht eerst een duidelijke afspraak over het geld en het personeel dat ter beschikking van haar Kommissariaat zal worden gesteld. Pas nadien begint zij officieel kontakten te leggen.”*¹⁶

Begin april verscheen nog steeds een artikel in diezelfde zin. *“Wachten op ministerraad: Commissaris voor Migrantenbeleid zonder middelen,”* titelde een artikel in Gazet van Antwerpen¹⁷.

Ik was in die periode directeur op Foyer vzw in Molenbeek toen ik er een telefoon kreeg van een zekere Madeleine, secretaresse van mevrouw D’Hondt. In die periode kende ik Mevrouw D’Hondt van haar noch pluim. Ik wist dat zij minister geweest was, verantwoordelijk voor de Post en dat zij aangesteld was als Koninklijk Commissaris voor het

15 Zie Belang van Limburg, 17.03.1989.

16 Artikel van Guido Fonteyn, in De Standaard, 20.03.1989. Paula D’Hondt zal me later bij elk goedgekeurd voorstel zeggen dat als er geen budget naast lag, dit heel vaak geen ernstig te nemen voorstel was.

17 Gazet van Antwerpen, 5.04.1989.

migrantenbeleid. De media deden toen zeer smalend over die aanstelling en over de geschiktheid van mevrouw D'Hondt voor die positie. Was zij niet 'tante Post'? Dit was echter niet de reden waarom ik er niet op uit was om met haar in gesprek te gaan. Ik vreesde vooral dat zij het kon hebben over de mogelijkheid om haar kabinetschef te worden. Waarom zou ze anders met een onbekende willen overleggen? Er deden namen de ronde in de media. Ik zat daar niet bij, maar had al geleerd dat het vaak niet genoemde mensen zijn die uiteindelijk gekozen worden. Overigens zag ik niet goed wat zo'n Koninklijk Commissaris zou kunnen realiseren in de vier jaar waarvoor zij aangesteld was. Om mijn bezwaar duidelijk te maken, antwoordde ik aan de telefoon dat ik het heel druk had en niet zag wanneer ik tijd kon vrij maken. Nadien gezien, vind ik dit een nogal arrogante reactie, maar het was toentertijd typerend voor mijn aversie voor partijpolitiek. Dit bleek voor de secretaresse echter geen bezwaar. Zij antwoordde dat Mevrouw D'Hondt zou langs komen op Foyer en wel zou wachten tot ik een gaatje vond om met haar te spreken. Er volgde toen op Foyer een eerste gesprek met haar. Ik herinner me dat ze niet echt vriendelijk ontvangen werd. Ik heb toen bedenktijd gevraagd. Er volgden wat telefoongesprekken heen en weer. En op 21 april 1989 liet ik haar een brief brengen met wat in mijn ogen mijn definitief antwoord was:

“Zeer Geachte Mevrouw D'Hondt, (...) Tegen het aanvaarden van de functie pleiten:

Het feit dat door de regering een weinig werkbare structuur opgezet is, met een commissaris en een adjunct-commissaris, in een ambigu samenwerkingsverband. Dit is een keuze voor betwistbaar management.

Het feit dat het Commissariaat door een aantal mensen binnen de regering klaarblijkelijk slechts een geringe prioriteit toegekend wordt.

Het feit dat in België, inzake minderhedenbeleid, de Gemeen-

schappen, elk vanuit hun eigen logica en dynamisme - en met meer middelen - de teneur zullen bepalen.”

Was die argumentatie, met de ogen van vandaag gezien, verkeerd? Helemaal niet. Ik kreeg ogenblikkelijk een antwoord van haar:

“Beste Mijnheer Leman, natuurlijk ben ik diep ontgoocheld. (...) Mij leek het zinvol door een objectieve benadering van de problemen een blauwdruk uit te tekenen en middelen los te weken, van jaar tot jaar meer en beter. (...) Maak u geen illusies: ondanks de ernst van het probleem is er helaas nog steeds geen wakkere publieke opinie voor deze uitdaging van de jaren negentig, tenzij de etterbuil openbarst.”

Enkele dagen later werd ik haar kabinetschef, met de belofte aan de Raad van bestuur en aan het team van Foyer dat ik tegen het einde van het jaar zou terugkomen. Loredana Marchi werd in eerste instantie interim directrice. Op 8 mei 1989 werd ik officieel benoemd als kabinetschef van de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid.

Op het KCM heb ik op heel korte tijd Mevrouw D’Hondt leren kennen als een heel gedreven politica. Ze had als het ware de bezieling en het elan uit haar kajotstertijd teruggevonden. Ze is Vlaanderen rond getrokken. Bijna elke dag was ze op weg om mensen te ontmoeten in verenigingsverband, mensen met en zonder migratie-roots. Ze ontving mensen op haar bureau, deed lobbywerk bij collega-ministers. Ze was emotioneel betrokken bij haar opdracht, met behoud echter van haar sterk ontwikkelde politieke intuïtie. Vraag me niet hoe ze vroeger functioneerde, ik weet het niet. Ik kan enkel spreken voor de periode dat ik haar gekend heb. Mij leek het alsof ze het politiek bedrijf herontdekte als een roeping.

Haar adjunct was Bruno Vinikas, voorgedragen door de PS, een minzaam man, meer intellectueel dan politicus. Hij heeft mevrouw D’Hondt in haar positie laten werken en begreep dat de eenheid van het KCM een voorwaarde was om te slagen. Vandaag zou men zo’n

houding vermoedelijk geen evidentie noemen. Vinikas heeft de nood aan eenheid gerespecteerd, een heel grote verdienste.

Mevrouw D'Hondt is vooral in de periode 1990 en 1991 heel actief geweest. Ze heeft de boodschap uit een eerste rapport van haar, voorgesteld in november 1989¹⁸, heel dicht bij de mensen willen overbrengen en wou met de mensen hierover in gesprek gaan, zowel bij migranten als niet-migranten. De tegenstanders van haar beleid hebben haar onmiddellijk als een migrantenvriend willen voorstellen die geen oog had voor de niet-migrant en die de migranten enkel rechten wou geven, maar niets in minder waar. Ik beperk me tot twee citaten uit interviews uit 1991: *“Mensen, vooral kleine mensen, voelen zich niet meer beluisterd”*.¹⁹ *“Ik ben ontgoocheld als ik migranten ontmoet, die hier al jaren wonen en die nog steeds geen woord Nederlands spreken.”*²⁰ In een gezamenlijk interview aan de Onderwijskrant, afgenomen eind december 1992, laat ze me op een vraag van Luc Heyerick, redactiesecretaris, antwoorden: *“Een onthaalbeleid zou moeten samengaan met een taalbeleid. (...) Maar plicht kan ook zeer emanciperend zijn. Gelukkig zijn we leerplichtig, want anders zaten we nog in de 19de eeuw.”*²¹

Was de Koninklijk Commissaris succesvol bij haar acties? Het is zeer moeilijk om zoiets te evalueren. Zelf was zij daar niet van overtuigd, tot aan het eind van haar leven. Integendeel bijna. Zelf vind ik dat ze wel degelijk succesvol is geweest. Wat je bereikt bij beleid, is nu eenmaal steeds onvolmaakt. Misschien mogen hierbij twee vaststellingen gemaakt worden. Een eerste vaststelling is een citaat uit Gazet van Antwerpen van die tijd: *“Uit een onderzoek van de KU Leuven blijkt alvast dat het werk van de Koninklijk Commissaris een gunstig effect heeft veroor-*

18 KCM (1989), *Integratie(beleid): een werk van lange adem*. Brussel, 3 delen.

19 Paula D'Hondt, in een interview met Guido Fonteyn, in *De Standaard*, 23-24.03.1991.

20 Paula D'Hondt in *Dag Allemaal*, 7.05.1991.

21 *Onderwijskrant* 74/75, januari 1993.

zaakt. Het onderzoek is gedaan door professor Jaak Billiet van het departement sociologie en Hans De Witte van het Hoger Instituut van de Arbeid en het toont aan dat de Vlaamse bevolking zich minder bedreigd voelt door de allochtone bevolking dan twee jaar geleden.²² Een tweede vaststelling is dat zij in maart 1992 het doctoraat honoris causa van de UGent gekregen heeft, op voorstel van de studenten. Zoiets komt toch niet uit de hemel vallen?

Uit 1992 dateert het spanningsveld van Paula D'Hondt met het Vlaams Blok. Men kan niet zeggen dat Paula D'Hondt elke dialoog met mensen uit de VB-omgeving blindweg geweigerd heeft. Ze heeft wel degelijk met bijvoorbeeld iemand als Marc Grammens meer dan eens gesproken. Ik zat erbij en kan het dus weten. De man was toen al behoorlijk doof. Ik bedoel dit letterlijk. Maar ze deed ernstige inspanningen om zijn argumentaties te verstaan. Een avondlijk bezoek in november 1992 van mensen van Voorpost bij haar aan huis in haar privé hebben haar echter heel zwaar getekend. Het feit dat iemand haar daar met zijn laars belet heeft om haar voordeur dicht te doen, heeft zij nooit verteerd. Het feit ook dat zij zich in Antwerpen eens bedreigd gevoeld heeft in haar auto toen ze er een conferentie kwam geven. Het riep bij haar een sfeer op die haar aan de jaren 30 herinnerde, zei ze me.

Een ander thema dat haar beroerde, was de vrouwenhandel. Daar vonden koning Boudewijn en mevrouw D'Hondt elkaar. Voor beiden ging het om een problematiek die hen nooit los zou laten.

Bij het bespreken van het migratiethema heeft de plaats van de vrouw bij Paula D'Hondt altijd sterk gespeeld, terwijl dit ook voor koning Boudewijn zeer gevoelig lag. Paula D'Hondt zag zichzelf heel duidelijk als een van de voorvechters uit haar generatie in de strijd voor de emancipatie van de vrouw.

22 Michel Vandersmissen, *Gazet van Antwerpen*, 15.05.1991.

Bij de invulling van haar taak steunde Mevrouw D'Hondt overigens heel sterk op de morele betrokkenheid bij haar opdracht van zowel koning Boudewijn als koningin Fabiola. Met koning Boudewijn is ze twee maal naar Antwerpen getrokken, eenmaal op 5 juni 1991 om van 11u tot 15u30 Borgerhout (vooral de Seefhoek) te bezoeken (een politiewerking: de wrevelagenten, een ouderenwerking, een speelpleinwerking, Borgerhout Beter Bekeken, de Marokkaanse en Turkse Raad en het C.B.W.), en eenmaal op 28.10.1992 om er met enkele Filippijnse dames uit het sekswerk te spreken.

Sommigen hebben me nadien gevraagd of ik mevrouw D'Hondt niet als autoritair ervaren heb? Van waar die vraag kwam, weet ik niet. Eerlijk gezegd, neen, ik heb haar nooit als autoritair ervaren. Het was wel zo dat ze een zeldzame keer binnenkamers een impulsieve reactie kon hebben - wie niet? - , maar ze verdroeg ook zelf dat ik impulsief reageerde op zo'n reactie. Zo herinner ik me dat ze ooit - ik weet niet meer na welke discussie - met een zware klap de deur van mijn bureau dichtgooide, maar ze kon er hartelijk om lachen als ik enkele minuten later op mijn beurt de deur van haar bureau met een smak dichtklapte. Het was wel zo dat we zoiets vermeden in het zicht van medewerkers. Zo ook klapte ze ooit de deur van haar wagen voor mijn neus dicht na een ander meningsverschil en liet ze me te voet terugkeren naar mijn werk, terwijl zij de wagen nam. Het kon soms knetteren tussen ons, maar er bleef nooit iets hangen. De discussies en eventuele meningsverschillen hielden we intern.

De band die in die vier jaren tussen ons gegroeid is, is van die aard geweest dat hij uitgegroeid is tot blijvende vriendschap die het professionele oversteeg. Jarenlang heb ik haar een drietal keer per jaar bezocht en mij blijft bij hoe scherp van geest ze tot op haar sterfbed gebleven is.

Wie de brieven van Paula D'Hondt in de archieven in het KADOC over haar periode als Koninklijk Commissaris inkijkt, zal verbaasd zijn over de accuraatheid waarmee zij de toekomst analyseerde. Het geheel

van voorstellen en de manier waarop ze tot stand kwamen, alsook de ruime raadpleging, zijn een voorbeeld geweest over hoe zij goed beleid zag. De lezer zal perfect de frustratie van mevrouw D'Hondt begrijpen als ze op het eind van haar termijn in 1993 zal vaststellen dat er te weinig met haar voorstellen gedaan werd.

Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid

Het eerste dossier dat in 1989 op mijn tafel lag, eenmaal dat ik begon te werken op het KCM, kwam van de toenmalige minister van tewerkstelling, Luc Van den Brande. Het ging om de vraag of een premie om niet-Europese migranten te overtuigen naar hun land van herkomst terug te keren nog zin had? Een studie van wie er gebruik van maakte, leerde al gauw dat die mensen die van de terugkeerpremie gebruik maakten, mensen waren die heel dicht bij hun pensioen stonden. Zij zagen de premie als een supplement bij hun pensioen. Heel weinig anderen deden een beroep op die premie. De minister kreeg het advies om de premie af te schaffen. Als voordeel zag de Koninklijk Commissaris dat dit haar zou helpen bij het doen ingang vinden van de idee dat mensen met een achtergrond van migratie zo goed als altijd in het land zouden blijven. Zij hield eraan dat die boodschap zo duidelijk mogelijk zou overkomen zowel bij de migranten als bij de niet-migranten. Dit moest in haar ogen het uitgangspunt worden voor beleid: *“die mensen blijven hier, definitief, ze keren niet terug naar hun land.”*

Vandaag, in 2024, kan dit verrassend overkomen. Veel mensen zullen reageren dat dit toch evident is en dat dit anno 2024 niet het echte probleem is. Als echt probleem zal men op een cultureel probleem wijzen: de islam. Dit was in 1989 echter absoluut niet het geval. Hiermee zeg ik niet dat er in die tijd geen beginnend islamistisch fundamentalisme was. Maar dit was, lang voor “nine eleven” (11 september 2001), niet de uitdaging. Zelfs niet voor het Vlaams Blok, dat nu soms de

indruk wil wekken dat ze dit als partij toen al zag. Als de partij dit toen zo duidelijk zag, waarom ging het dan in 1989, bij hun affiches over terugkeer, over 'mensen op vliegende tapijten' die weg moesten 'omdat ze ons werk afpakten'? Toen ging het over het afnemen van werk, een sociaal gegeven, niet over de islam als vermeende culturele bedreiging. De Koninklijk Commissaris stond erop dat er een eenduidige boodschap zou komen: die mensen blijven hier in België²³.

Dit verklaart hetgeen de grote lijnen zou uitmaken van het eerste rapport van november 1989, met als titel: 'Integratie(beleid), een werk van lange adem'. Die titel werd pas heel op het eind aan het rapport gegeven. Mevrouw D'Hondt had ondertussen veel plaatsen in Vlaanderen, Brussel en in mindere mate Wallonië bezocht en ze was onder de indruk. *"Johan, dat wordt een moeilijke klus en het zal veel, veel, veel jaren vragen. De mensen zijn er niet op voorbereid, noch de Belgen noch de migranten."* Verder was haar instructie duidelijk. Dit rapport moest vooral punten bevatten die nationale bevoegdheid waren, zodat de premier (Wilfried Martens) er direct werk kon van maken. Het accent moest liggen bij het feit dat het om 'blijvers' zou gaan.

Een belangrijke discussie op het KCM in functie van het rapport betrof het punt of de nationaliteitsverwerving dan wel het gemeentelijk stemrecht gepromoot moest worden. Om redenen die ik onder het titeltje 'Nationaliteitsverwerving' uitleg, werd geopteerd voor een verantwoorde facilitering van de nationaliteitsverwerving. Bij de Koninklijk Commissaris en bij haar Adjunct, Bruno Vinikas, heb ik toen aangedrongen om er ook de islam als beleidspunt aan toe te voegen. Dit was iets dat bij mij al enkele jaren tot mijn innerlijke overtuiging was

23 In De Afspraak op vrijdag van 24 november 2023 (Canvas, VRT) kan men Tom Van Grieken terloops horen zeggen dat de migranten die er nu zijn wellicht zelfs kunnen geïntegreerd worden (m.a.w. zelfs het bedreigend karakter van de islam, thema na 2001, wordt gerelativeerd), maar dat het echte probleem de overvloed aan nieuwe migranten is. Is er een nieuwe verschuiving in de invulling van het thema migraties in de maak?

doorgedrongen. In een interview met Guido Fonteyn in De Standaard van 6 augustus 1985, dus vier jaar voor ik op het KCM kwam, klonk het als volgt: *“Ten slotte zegt Leman dat het probleem van de islam niet uit de weg gegaan mag worden. Hij heeft er een boutade voor over: ‘er moet een westerse islam komen’.*” Hoe die tweede discussie over de jaren verlopen is, zal ik bespreken in een apart hoofdstuk over de ‘Executieve van de Moslims van België’.

Het was de bedoeling dat het KCM met regelmaat een nieuw rapport zou voorleggen aan de regering, zodat in 1993, bij het einde van de termijn van het KCM, het geheel van de thematiek in kaart zou zijn gebracht, telkens met concrete beleidsvoorstellen. Ondertussen begonnen in die periode de Gemeenschappen en Gewesten zich als autonome entiteiten te affirmeren. Dit maakte de besluitvorming niet gemakkelijker. De betrokken ministers uit de Gemeenschappen en Gewesten maakten echter deel uit van de Interministeriële Conferenties, die plaats vonden onder voorzitterschap van de federale Premier, en dit kwam de besluitvorming ten goede.

In mei 1991 braken onverwacht voor het grote publiek plots rellen uit in Vorst en deels in St Gillis, nadien ook in Molenbeek. De Premier vroeg me om een nota met voorstellen naar hem toe te sturen om dergelijke rellen in de toekomst te vermijden. Er waren echter verkiezingen op komst en de Premier had beslist om bij die verkiezingen in Brussel op te komen. Gevolg: zijn collega’s in de regering gunden het hem niet dat hij voor de dag zou komen met een concreet anti-rellen plan. De nota die ik hem toegezonden had, zette vooral in op tewerkstelling van jongeren en strijd tegen de drugsdealing die zich aankondigde als een alternatief tewerkstellingsmodel voor sommige jongeren. Le Soir was achter het bestaan van de nota gekomen en contacteerde Bruno Vinikas met de vraag naar de inhoud ervan. Als loyale adjunct van de Koninklijk Commissaris, die echter tegelijk niet wou liegen, gaf Vinikas de nota toen de naam mee van *‘non-note’*. Is de nota volledig nutteloos

gebleven? Indirect is er nadien door toedoen vooral van Bruno Vinikas vanaf juli 1991 een 'Impulsfonds voor het migrantenbeleid' uit voortgekomen. Opvallend was hoe de goedkeuringen van de ingediende projecten voor dit Impulsfonds toen al een communautair kleurtje hadden. Aan Franstalige kant werden vooral tewerkstellingscontracten goedgekeurd, aan Nederlandstalige kant infrastructuurprojecten.

Eind juni 1991 stelde ik de Koninklijk Commissaris voor om opnieuw een strikt vertrouwelijke nota aan de Premier te laten worden²⁴. Ik vat er de belangrijkste punten uit samen:

“Het migrantenbeleid is de laatste twee jaar opmerkelijk verbeterd maar dat komt vooral de gevestigde en normaal zich integrerende immigranten ten goede. Maar... dit wordt gecompromitteerd door vooral twee grote lacunes: de controle op de import van clandestienen, en de degradatie van enkele grootstedelijke wijken.”

“Het is een publiek geheim dat nog wekelijks Marokkanen via busmaatschappijen te Brussel aankomen, clandestien, en dan in Brussel verdwijnen of naar Antwerpen gaan. Als ik de namen van de busmaatschappijen en de betaalde bedragen ken (80.000 fr/persoon), én in sommige gevallen ook de aantallen geïmporteerden, weet ik niet waarom de bevoegde Ministers ze niet zouden kennen. En als zij ze kennen, begrijp ik niet waarom daar geen eind aan gesteld wordt. Zelfs de Marokkaanse gemeenschappen in Antwerpen en Brussel klagen deze praktijken aan. Er wordt veel geld verdiend, ook door Belgen, op import van clandestienen. En U weet, Premier, dat ik niet de clandestiene individuele mensen wil opjagen, maar er moet een reëel efficiënt vervolgingsbeleid komen tegen de filières, importateurs en geldverdieners, ook als die op Belgische consulaten zouden werken.”

“Iedereen die de laatste 10 jaar in Brussel woont, is zich diep bewust van de toenemende degradatie in bepaalde wijken. (...)

De onrust bij de jongeren is niet weggeëbd. Integendeel, ze zijn zelfbewuster en uitdagender geworden. Wil dat niet onderschatten.”

“Premier, het fonds dat mede door uw inzet opgericht wordt, zal slechts een onvoldoende antwoord bieden op deze processen. De malaise is véél grondiger. De kiezer zal zijn oordeel vellen. (...)”.

De focus van de Koninklijk Commissaris lag op vier terreinen: zeer veel contact met het terrein en met de concrete mensen, migranten en niet-migrant; een zeer grote zorg voor het agenderen van haalbare voorstellen voor de Interministeriële Conferenties; speciale aandacht voor de positie van de vrouw (en bij uitbreiding ook de vrouwen als slachtoffers in de mensenhandel); en een goed contact met koning Boudewijn en koningin Fabiola om via de symbolische waarde van hun betrokkenheid mede de aandacht te versterken voor haar acties bij het grote publiek. Zij was, spijt haar leeftijd en zware lichaamsbouw, onvermoeibaar.

Het is zo dat ze vaak gezegd heeft dat er niet genoeg interesse leefde voor haar beleidsvoorstellen bij de collega-ministers en na haar vertrek bleef ze negatief over de houding van haar voormalige collega-ministers. Voor een deel is die kritiek terecht, maar de drang naar een toenemende versnippering in de Belgische beleidsvoering biedt daarvoor ook een deel van de verklaring. Steeds maar meer ministers op verschillende niveaus claimden dat ze mee mochten beslissen, maar weigerden de kosten op zich te nemen.

Ik denk oprecht dat het KCM in de vier jaar van zijn bestaan heel hard gewerkt heeft en een voorbeeld is geweest van interne loyaliteit tussen medewerkers met heel verschillende filosofische achtergrond, zowel Walen, Brusselaars als Vlamingen. Als het KCM goed gewerkt heeft, is het omdat er een duidelijke leidinggevende was, mevrouw D'Hondt, die zichzelf grenzeloos ingezet heeft. Het is dus mogelijk, ook in een complex land, om instellingen goed te laten werken. Men kan

natuurlijk wel betreuren dat het meestal heel lang duurt vooraleer voorstellen hun weg vinden, en dan vaak onder een nieuw geijkte term. Soms is de door vakministers bijgestuurde aanpak van een voorstel van het KCM beter dan het originele voorstel, soms ook niet.

Jan Lenssens

U zal zich afvragen wat die hier komt doen in mijn verhaal uit die periode. Laat me het zo stellen: wat ik hier zal vertellen, is een voorbeeld van wat zoal kan volgen bij toenemende versnippering van bevoegdheden. Eigenlijk heb ik nooit met minister Jan Lenssens een persoonlijk contact gehad. En toch moet ik hem vermelden.

Ik had in 1989 bij Mevr. D'Hondt nooit weggestoken dat ik na het publiceren van het eerste rapport van de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid zou opstappen. Ik was toentertijd immers niet uit volle overtuiging haar kabinetschef geworden en wou naar Foyer vzw terugkeren, waar ik acht jaar lang directeur was geweest. De post van directeur was daar al die maanden open blijven staan en werd ad interim ingevuld. Na publicatie van het november-rapport van de Koninklijk Commissaris vroeg Foyer terecht meer klaarheid.

Reeds in september 1989 was ik echter al benaderd geweest door de toenmalige kabinetschef van minister Lenssens, Hans Geeroms. Lenssens was een sterk vakminister in de Vlaamse regering van Gaston Geens. Van oktober 1988 tot februari 1992 zou hij minister van Welzijn en Gezin worden in de Regering-Geens IV. De context eind november 1989 was dat er een sterke communautarisering begon te spelen waarbij de Vlaamse regering zich meer dan de regeringen in de andere Gemeenschappen en Gewesten fel begon af te zetten tegen het federale niveau.

Lenssens' kabinetschef stelde me in september 1989 voor om directeur te worden van een nieuw Vlaams integratiecentrum, het latere VCIM, dat in Vlaanderen een overkoepelend orgaan zou worden van

regionale centra die op hun beurt lokale integratiecentra zouden coördineren. Ik zou mee het beleid mogen uitstippelen. Toen ik op Foyer over die mogelijkheid sprak, stond men er zeer afwijzend tegenover, erop wijzend dat ik indien ik het KCM zou verlaten, een keuze voor Brussel moest maken en dat de ontwikkelingen in Brussel niet zouden beantwoorden aan wat de evolutie in Vlaanderen zou zijn. Maar wie er helemaal negatief tegenover stond toen ik er haar in november over sprak, was Mevr. D'Hondt zelf. Ze nam het haar partijgenoot Jan Lenssens zelfs bijzonder kwalijk dat hij me had laten contacteren. Ze zei dat ze het al eens meegemaakt had dat een collega minister uit haar eigen partij haar een kabinetschef afgenomen had, maar dat het nu echt mocht ophouden. Naar ik later begrepen heb, ging het over Eric Kirsch die Dehaene haar zou afgesnoept hebben. Hoe dan ook, ik begreep dat weggaan van bij haar, zou gelijk staan aan een soort hoogverraad. En tegelijk borg ik ook de idee op om de directiefunctie op Foyer terug over te nemen. Daar liep het overigens heel goed, ook zonder mij, en misschien zelfs beter. Na het novemberrapport 1989 maakte ik een definitieve keuze voor het CGKR.

Noem het een les in politieke vorming. Ook collega's van dezelfde partijpolitieke formatie proberen elkaar wel eens een loer te draaien. Maar ten gronde is de betekenis van wat toen gebeurde, dat in Vlaanderen zelfs binnen één en dezelfde politieke strekking in 1989 de opvattingen begonnen uiteen te groeien over het belang dat men ofwel aan het federale ofwel aan het Gemeenschaps- respectievelijk Gewestniveau zou toekennen. Er ontstond in sommige partijen een tweespalt: moest men prioritair voor de Gemeenschap c.q. Gewest kiezen, of voor het nationale niveau? Wat moest meest gewicht krijgen? Die discussie heb ik voortdurend meegemaakt zowel toen ik op het KCM als later op het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding werkte.

Wilfried Martens

Wilfried Martens was de eerste Premier die ik van meer nabij gekend heb. Toen bekend werd dat hij bij de verkiezingen van 24 november 1991 in de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde zou opkomen voor de Senaat, werd ik vanuit zijn kabinet verzocht om hem wat beter de Brusselse volkswijken te laten leren kennen. Martens' secretariaat vroeg me om enkele plaatsen op te zoeken waar men Martens zou ontvangen om met hem in gesprek te gaan. Ik herinner me dat ik toen met hem onder andere het Snijboontje, een sociaal restaurant, bezocht heb in Molenbeek en een Franstalige lagere school in Kuregem.

Het beeld dat ik van hem bij die gelegenheden overgehouden heb, is dit van een man die eigenlijk niet zo vlot met eenvoudige volksmensen in een gewone babbel communiceerde, terwijl ik hem jaren later, in 2013, bij mijn emeritaatsviering aan de KU Leuven - waarschijnlijk zijn laatste speech korte tijd voor zijn dood - als een zeer bevlogen spreker aan het woord gehoord heb. Na die speech in 2013, tijdens de receptie, zag ik hem met Paula D'Hondt apart zitten praten. Mevrouw D'Hondt zei me bij haar vertrek dat Martens haar toevertrouwd had *“dat hij voor een ernstige taak stond”*. Kort nadien is hij gestorven. Nog geen vol jaar later zou Jean-Luc Dehaene hem volgen. *“Wilfried liep Jean-Luc altijd wat voor...”* zei Paula D'Hondt me toen.

42

Wat ik me van Wilfried Martens ook nog herinner, is het belang dat hij hechtte aan het integratieconcept zoals dit in het novemberrapport van de Koninklijk Commissaris uit 1989 uitgeschreven stond. Daar waar Jan Blommaert en Jef Verschueren dit concept in 1992 de verdoemenis inschreven²⁵, vond Wilfried Martens het in zijn beknoptheid haast geniaal. Hij stond erop dat het in het federale Parlement als een soort kaderende nota zou aangenomen worden voor later beleid. Voor de

25 Blommaert, J. & J. Verschueren (1992). *Het Belgische migrantendebat: de pragmatiek van de abnormalisering*. Antwerpen: IPra research center.

lezers die niet zouden weten waarover het gaat, vat ik dit concept hier nog even samen. De voorstellen van het Koninklijk Commissariaat (KCM), zo staat er, gaan uit van

“een integratieconcept dat tegelijk:

uitgaat van de notie ‘inpassing’, aan de hand van de criteria

- a. assimilatie waar de ‘openbare orde’ het vraagt,*
- b. consequente bevordering van een zo goed mogelijke inpassing volgens de oriënterende sociale basisbeginselen die de cultuur van het gastland schragen en die met ‘moderniteit’, ‘emancipatie’ en ‘volwaardig pluralisme’ - zoals een moderne westerse staat dit verstaat - te maken hebben, en*
- c. ondubbelzinnig respect voor de culturele diversiteit-als-wedzijdse-verrijking op de andere vlakken;*

en dat gepaard gaat aan een bevordering van de structurele betrokkenheid van de minderheden bij de activiteiten en de doelstellingen van de overheid.”²⁶

Jan Blommaert en Jef Verschueren gingen hier heftig tegen te keer.

De kern van hun kritiek was:

dat cultuurverschillen geen rol spelen,²⁷ en dat het rapport de indruk wekte dat dit wél het geval was;

en dat niet van integratie of inpassing mocht gesproken worden, omdat aan migranten enkel gevraagd kon worden om zich aan de bestaande wetten te houden.²⁸ Men mocht hen niet méér vragen. Naast het feit dat die auteurs voorbij gingen aan het feit dat sommige

26 KCM, november 1989, *Integratie(beleid): een werk van lange adem. Deel I: Bakens en eerste voorstellen*. Brussel: 38-39

27 Blommaert, J. & J. Verschueren (1992), o.c.: 232

28 Id., p. 238.

wetten een totaal verschillende culturele invulling toelaten, gingen zij m.i. ook voorbij aan het feit dat een zorg voor sociale cohesie beleidsmatig iets meer veronderstelt dan enkel maar wetgeving volgen²⁹.

In 2021 schrijft Mark Elchardus over die kritieken van Blommaert en Verschuieren dat zij eigenlijk, als multiculturalisten, het integratie hinderende beleid van de moslimlanden de facto ondersteunden. *“Op die manier ontstond een belangenovereenkomst en synergie tussen petrodollars, Europese multiculturalisten, de emigratielanden en de Saoedi’s.”*³⁰

Het is jammer dat het door het KCM voorgestelde integratieconcept, dat steunde op tien jaar praktijkervaring vanuit omgang met massa-migratie binnen het middenveld in Molenbeek, en waar ik nu nog altijd blij achterstaan, twee decennia geleden onvoldoende vanuit de academische wereld verdedigd werd. Ook sommige volksvertegenwoordigers uit de toenmalige democratische oppositie, die vandaag dezelfde opvatting aanhangen, namen toen de verdediging niet op terwijl ze vandaag de indruk wensen te geven dat dit inzicht slechts met hun aankomst aan de macht aangebracht werd.

Het is me verder altijd een raadsel geweest waarom in het boek van Blommaert en Verschuieren, bij hun kritiek op dit integratieconcept, het woordje “tegelijk” systematisch vergeten werd dat de twee luiken in het integratieconcept op dezelfde hoogte plaatste. Lid 2 van het concept werd consequent nooit in hun publicaties geciteerd, zodat ze nadien konden kritiek uitbrengen op het feit dat er geen inbreng was voorzien vanuit de kant van de migranten zelf. Hun achterban volgde hen daarin blindelings, op een wijze waar zelfs katholieken al lang niet meer met de Bijbel omgaan. Hadden we lid 2 uit de definitie aan lid 1

29 Zie over sociale cohesie o.a. Forrest, R. & A. Kearns (2001). ‘Social cohesion, social capital and the neighborhood,’ *Urban Studies*, vol. 32, nr 12.

30 Elchardus, M. (2021). *Reset. Over identiteit, gemeenschap en democratie*. Ertzberg, p. 214.

laten voorafgaan, dan had de kritiek wellicht milder geklonken.

Het enigste waar hun kritiek volgens mij hout sneed, was dat in dit concept niet duidelijk werd wat met *“oriënterende sociale basisbeginselen”* precies bedoeld werd. Dit was toen voor onszelf ook niet op alle punten helder. Is het vandaag wel altijd zo klaar? Maar toen werd er zelfs geen ernstig parlementair debat over gehouden, alhoewel het een uitgelezen moment zou geweest zijn om dit te doen en Wilfried Martens dit graag had gewild. Wellicht hadden we voor een invulling van de *“oriënterende sociale basisbeginselen”* op eigen initiatief een oplossing moeten suggereren in de richting van het opstarten van een *“accommodement raisonnable”* zoals Gérard Bouchard en Charles Taylor dit 19 jaar later uitgewerkt hebben voor Québec?

Een andere kritiek betreft een strategische tekortkoming. De contacten met de migrantengemeenschappen in de zes maanden die het eerste rapport vooraf gingen, verliepen vooral over vakbondsmensen en enkele gevestigde verenigingen uit het middenveld³¹, terwijl er intern in de gemeenschappen zelf een jonge, nieuwe generatie de kop opstak. Die jonge generatie heeft zich terecht te weinig betrokken gevoeld en liet dit luidruchtig weten via de media. Een gevolg was dat ik enkele jaren lang, na de publicatie van het boek van Blommaert en Verschueren, omwille van dit integratieconcept niet in het minst door enkele jonge mensen met migratie-roots als een rechtse rakker bejegend werd, terwijl ik aan VB-zijde als een boegbeeld en ‘volbloed multiculturalist’ voorgesteld werd van de zogenaamde ‘linkse kerk’. Ik zie zelf wel voldoende in dat dit nu eenmaal tot het democratisch spel behoort. Sans rancune dus.

Martens werd opgevolgd door Dehaene. Als ik Martens en Dehaene met elkaar zou vergelijken, zou ik suggereren dat Dehaene naast

31 Bouchard, G. & C. Taylor (2008). *Rapport final de la Commission de consultation sur les pratiques d'accommodement reliées aux différences culturelles*, Gouvernement du Québec.

minister altijd tegelijk de kabinetschef is gebleven die hij een tijd lang geweest is. Hij verenigde in zich beide jobs, vooral ook in zijn manier van redeneren en programmeren, al had hij zelf een zeer goede kabinetschef en een goed team rondom zich. Bij Martens had ik de indruk te spreken met iemand die vast gebeiteld zat als Premier, een soort Onbewogen Beweger. Maar ik heb hem ook slechts de laatste jaren van zijn Premierschap gekend.

Eigenlijk vind ik nog altijd dat het toen voorgestelde integratieconcept heel verdedigbaar en nuttig was en blijft om er beleidsvoorstellen aan af te toetsen. Het gaat uit van een dynamiek die sociale cohesie wil bewerkstellingen daar waar centrifugale dynamieken aan het werk kunnen zijn. Sociale cohesie bereik je niet alleen via legale en juridische weg. Je hebt ook een gedeeld ethos nodig, akkoord... met pluralisme binnen in. Enkel denk ik dat het nuttig is om de volgorde tussen lid 1 en lid 2 om te keren. Participatie en betrokkenheid zijn cruciaal. Verder doen academici er goed aan om ervan uit te gaan dat een beleidsconcept iets anders is dan een academisch concept. Er is een verschil tussen een operationeel concept dat strategische implicaties voorziet, rekening houdend met hoe instellingen functioneren, en een academisch concept dat zich geen zorgen hoeft te maken over hoe iets best aangepakt en gerealiseerd kan worden. Iemand noemde dit ooit terecht het verschil tussen 'gelijk trachten te krijgen' en 'gelijk hebben'.

Koning Boudewijn

In de naam Koninklijk Commissariaat zit het woordje 'Koninklijk'. Nu weet ik ook wel dat je als instelling 'koninklijk' kan genoemd worden, zonder echte band met de koning. Maar dat was geenszins het geval bij het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid. Daarom staat het ter sprake brengen van koning Boudewijn en zijn omgeving hier op zijn plaats.

Eerder vertelde ik reeds hoe de Foyer in Sint-Jans-Molenbeek het eerste migrantenjongerencentrum geweest is dat koning Boudewijn ooit bezocht heeft, namelijk in 1978 met Vic Anciaux. Zijn foto aan een tafelvoetbalspel met enkele jongeren hangt nog steeds in de eetkamer van Foyer.

Mijn eerste ontmoeting met koning Boudewijn vond plaats enkele maanden nadat ik er in 1981 directeur geworden was, zeven jaar voor ik kabinetschef zou worden van de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid. Aangezien ik mijn agenda's slechts ben beginnen behouden sedert 1989, kan ik er geen precieze datum op plaatsen. Maar dit gesprek is zeer precies in mijn geheugen gegrift gebleven, omdat ik me absoluut niet aan het thema verwachtte dat hij als eerste thema ter sprake bracht. Het was een complete verrassing.

De koning kwam me, overigens strikt op het aangegeven uur, aan de deur van zijn (groot) bureau opvangen en leidde me links naar de zeteltjes. Heel snel kwam de vraag: "U hebt veel richtingen gestudeerd, wat precies?" Ik begon het op te noemen, maar het waren niet de filosofie, noch de antropologie, noch de oosterse filologie en geschiedenis die hem interesseerden, maar de studie van het Oud Testament. "Kent u Hebreeuws?" vroeg hij, "hoe spreekt de Bijbel over de moeder?" Ik begon dan een geheel verhaal over 'eem' en 'aam' in het Semitisch en hoe opvallend het is dat in veel woorden voor 'moeder', in heel veel talen, een 'm' voorkomt, wat volgens sommige pre-Saussuriaanse linguïsten wees op een zuigbeweging van kinderen aan de borst van hun moeder. De koning onderbrak me: "Maar wat betekent moederschap in de Bijbel?" En we gingen in gesprek tot en met over de maagd-moeder uit het christelijk evangelie, waarbij ik, nadien gezien, niet zo zeker ben dat hij met alles zal ingestemd hebben wat ik zei. Maar hij luisterde en er was gesprek.

Op zeker ogenblik stond hij op en nodigde me uit naar zijn schrijftafel, waar hij me enkele foto's liet zien, o.a. van een mooie, jonge vol-

wassen vrouw. Ik vermoed van zijn moeder, Astrid. We zwegen allebei en na enige tijd leidde hij me terug naar de zeteltjes.

Ik twijfel er niet aan dat ik toen nogal onhandig ben geweest. In die tijd was ik altijd zeer onwennig als iemand tijdens een gesprek persoonlijk werd. Vandaag ben ik daar iets meer relax in.

We zijn toen over de jongeren op de Foyer begonnen. Maar dit allereerste begin van mijn eerste ontmoeting met hem is me steeds bijgebleven en het heeft zich nooit meer herhaald. De sfeer is echter blijven hangen, ook tijdens latere ontmoetingen.

Ik heb koning Boudewijn nog enkele keren gezien in de jaren 80, echter niet zo heel veel. Ik heb in hem echter nooit de 'droevige vorst', noch de geloofskwezel gezien zoals sommigen hem later voorgesteld hebben. Als hij het zou geweest zijn, heeft hij het in alle geval goed voor mij verstopt. Ik vind zelfs dat hij heel gemakkelijk losse en misplaatste opmerkingen toeliet, wat geen evidentie is in dit soort kringen.

Zo herinner ik me dat ik me eens, bij het verlaten van zijn bureau, toen we terug naar de deur schreden (- want in zo'n bureau stap je niet, maar 'schrijdt' je), liet ontvallen: "Zeg Sire, dat protocol rondom u, dat is toch 't een en 't ander. Word je dit nu echt nooit beu?" Hij hield me even bij de arm en heeft me uitgelegd hoe hij het zag. "Gelukkig is er een protocol, want dat vergemakkelijkt voor mij veel zaken in mijn publiek leven. Het maakt moeilijke dingen eenvoudig. Dankzij het protocol weet ik aan wie ik als eerste en nadien in de juiste volgorde een hand moet geven, zodat ik geen zaken doe die men me kwalijk kan nemen. Dankzij het protocol weet ik zelfs wanneer ik moet glimlachen en hoe. Mocht er geen protocol zijn, dan bega ik de ene vergissing na de andere. Goed protocol maakt zaken eenvoudig. Wanneer protocol zaken ingewikkeld maakt, is het slecht protocol."

Van dan af ben ik heel anders naar het fenomeen 'protocol' gaan kijken, al laat ik het nog altijd liefst aan anderen over om het te acte-

ren. Soms hoor ik me denken: 'hé, da's nu eens goed protocol, en andere keren: wie heeft dat ingewikkeld protocol ineen geknutseld? Niet goed.'

Het zou me niet verwonderen mochten mijn contacten met koning Boudewijn uit de jaren 80 meegespeeld hebben in de keuze door de pas aangestelde Koninklijk Commissaris van haar kabinetschef. Immers, partijpolitiek was ik een onbekende en ik was hoogstens enkele keren in de media gekomen bij gelegenheid van een of andere reportage van Walter Zinzen of Guido Fonteyn. Mevrouw D'Hondt, die mij niet kende, evenmin als ik haar kende, heeft het me nooit willen verklappen, maar haar kennende zal ze zeker geluisterd hebben als Boudewijn eventueel mijn naam zal hebben laten vallen, al dan niet via zijn kabinetschef, de heer van Ypersele. Dat lijkt me niet onwaarschijnlijk. Soms verlopen zaken veel toevalliger dan men denkt.

Gedurende mijn tijd op het KCM ben ik enkele keren bij koning Boudewijn op gesprek geweest. Een tweetal keren per jaar. Wat ik me herinner is dat het vooral de jeugd was die hem interesseerde. Hadden de jongeren toekomst? En ook het samenleven. Hij wou Antwerpen bezoeken, de Seefhoek. Ik mocht het programma samenstellen en insisterde bij hem op evenveel contact met de bejaarden in de wijk als met verenigingen van jongeren. Waar het de prostitutie betrof, regelde hij dit vooral met mevrouw D'Hondt en Patsy Sörensen. Het boek van Chris de Stoop³² had op hem een enorme indruk gemaakt.

Bij de eerste gesprekken uit die periode viel me op dat hij er eigenlijk aan hield dat niet alleen hij, maar ook anderen uit zijn onmiddellijke omgeving het sociale leven in de grote steden beter zouden leren kennen. Zo vond hij het belangrijk dat ik me in 1991 twee halve dagen zou vrij maken om met de toenmalige kroonprins Filip door Brussel te wan-

32 De Stoop, C. (1992). *Ze Zijn Zo Lief, Meneer. Over vrouwenhandelaars, meisjesballetten en de Bende van de Miljardair*. Leuven: Kritak.

delen, telkens met een precieze opdracht. Een eerste maal moest ik de prins tonen waar de gewone mensen schrik van hadden, het problematische in een multiculturele grootstad. Een tweede keer moest ik de schone kanten van het multiculturalisme laten zien.

Mijn laatste herinnering aan Boudewijn is via mevrouw D'Hondt verlopen. Mijn petekind in Italië, toen nog begin lagere school, had voor zijn nieuwjaar een foto gewenst van Boudewijn met een opdracht erop "*a Diego, Baudouin*". Hiervoor kon ik toch moeilijk zelf naar het paleis bellen, vond ik. Ik wist dat mevrouw D'Hondt een afspraak had met de koning en vroeg haar om dit te regelen. Ze zuchtte. "Dat kan ik hem toch niet vragen, zeg..." en "Dat doet hij nooit, dat mag ook niet. Hij mag zo maar geen handtekeningen plaatsen."

Na haar bezoek bij de koning kwam mevrouw D'Hondt mijn bureau binnen. "Hier zie, de foto voor uw petekind". En ze gaf me een foto, met de opdracht en de handtekening zoals gevraagd, geschreven op de mouw van een donker vest op de foto, zodat je echt wel goed moest kijken om de opdracht en de handtekening te kunnen lezen. 'Dat is nu eens *métier*,' dacht ik, 'je ziet het en je ziet het niet.' Enkele jaren lang heeft die foto in Italië naast het bed gehangen van mijn petekind met een op de handtekening gericht lampje ernaast dat hij aanstak als hij de opdracht en de handtekening aan zijn vriendjes wou tonen.

Ik verheel niet dat ik voor Boudewijn een grote bewondering heb. Hij zal zonder twijfel zoals ieder mens zijn fouten en gebreken gehad hebben. Zijn weigering bijvoorbeeld om een handtekening te plaatsen onder de abortuswet - wat zijn weigering was, en wat niet beïnvloed was door koningin Fabiola - kan men menselijk wellicht begrijpen, maar het is iets dat je mijn inziens als constitutionele vorst niet doet. Maar ik zal hem niettemin altijd als een heel groot mens blijven zien. Hij had iets dat je niet zo vaak bij iemand op dit hoge maatschappelijk niveau aantreft: een enorme uitstraling in het *métier*, verpersoonlijkt in een unieke persoonlijkheid, gekruid, zeker in de jaren dat ik hem - zij het

oppervlakkig - wat gekend heb, met een flinke dosis menselijkheid. En wat een présence: soberheid en solemniteit in één beeld.

Hoe moet ik zoiets aanvullen? Misschien helpt wat ik hier schrijf om duidelijker te maken waarom sommige mensen, zoals Willy Claes bijvoorbeeld, een groot respect voor de mens en vakman Boudewijn gehad hebben. Voor de rest kan ik wel verklappen dat hij uiteraard zoals iedereen zijn persoonlijke eigenaardigheden had. Zo was Boudewijn, eenmaal dat hij in een wagen aan het stuur zat, iemand die ervan hield te racen, zoals een heuse Formule 1 piloot.

Aansluitend bij die enkele alinea's over koning Boudewijn, wijd ik kort nog even uit over mijn herinneringen aan zijn neef Filip, uit de tijd dat hij nog kroonprins was, en wat Paula D'Hondt me later over koningin Fabiola verteld heeft, met wie zij heel goed overeen kwam.

De toenmalige kroonprins Filip

In het voorjaar 1991 werd ik, zoals ik hierboven verteld heb, vanuit het Koninklijk Paleis verzocht om twee halve dagen uit te trekken voor kroonprins Filip. De vraag was dubbel: kan je de kroonprins gedurende een halve dag al wandelend laten zien waarom sommige mensen in Brussel schrik hebben van sommige plaatsen op sommige tijdstippen? en kan je hem nadien ook gedurende een halve dag laten zien wat mooi is aan het Brusselse multiculturele samenleven? Alles moest volstrekt anoniem gebeuren, wat het voor mij niet gemakkelijk maakte om te weten bij wie ik hem als kroonprins mocht voorstellen. Ik ben geneigd om instructies van hogerhand nogal letterlijk te nemen. Ik heb toen eerst gevraagd, waaraan de kroonprins zelf geïnteresseerd was?

Dinsdag 30 april vanaf 18u30 en donderdag 2 mei vanaf 10u werden wandelmomenten. Op vraag van de prins zijn we voor een eerste wandeling, die onder andere over de problemen in de beleving van het multiculturalisme moest handelen, vertrokken aan de gevangenis

van Vorst. Nadien gingen we te voet naar het Sint-Antoniuspleintje in Vorst. We waren een week te vroeg. De rellen in Vorst zouden slechts het weekend van 11-12 mei uitbreken. Verder had de prins laten weten dat hij met enkele gevangenen wilde spreken om te begrijpen hoe zij tegen de samenleving aankeken. Uit mijn studententijd aan de KU Leuven herinnerde ik me Tonny Cornoedus, een jezuïet die veel later op het Griekse eiland Samos is gaan werken tussen vluchtelingen. Begin jaren 90 werkte hij met ex-gevangenen in Brussel. Ik heb Tonny gecontacteerd met de vraag of hij enkele criminelen met gevangenis-verleden bij zich kon bijeen roepen om met de kroonprins in gesprek te gaan. Tonny heeft dat geregeld. Ik heb dit toen geïntegreerd in het luik 'gevaarlijk Brussel'. Na de wandeling, vermoedelijk na een briefing van de prins op het paleis, kreeg ik een telefoontje van een kolonel op het paleis die me erop wees dat dit toch eigenlijk wel wat gevaarlijk was geweest "omdat er enkele serieuze criminelen tussen gezeten hadden." Ik heb hem toen geantwoord dat de kroonprins er bij mijn weten geen letsel aan overgehouden had en dat die jezuïet te betrouwen was.

Van Vorst ging het richting Zuidstation, waar de prins dringend moest plassen. Van dan af weet ik dat een prins geen geld op zak heeft. Ik heb hem met enkele muntstukken geholpen om bij 'Madame pipi' genade te vinden. Want er was geen 'prinsen' aan haar besteed. Ze bekeek ons met de grootste achterdocht, bezem in de hand.

52

Nadien namen we de tram... niet omdat de prins vermoeid was, maar omdat hij zelden of nooit de kans gekregen had in zijn leven om eens een tram te nemen. Als ik het me goed herinner, zei hij me dat dit toen de tweede keer in zijn leven was. Ik begrijp heel goed waarom hij later, eenmaal vader, zijn kinderen een minder 'opgesloten' leven heeft laten leiden.

Een andere plaats die we toen, veel later in de avond aangedaan hebben, is het metrostation 'Botanique' ('Kruidtuin') geweest. In die tijd

had dat metrostation een kwalijke reputatie. 's Avonds laat zijn we daar dus met ons getweeën naar beneden afgedaald³³. Voor alle duidelijkheid: er volgden op een 20-tal meter twee bodyguards. Nadien wandelden we op de Regentschapslaan richting St Mariakerk in Schaarbeek. Het was al heel laat. Eensklaps stonden er een vijftal snaken rondom ons. Het ging werkelijk rap. Maar de bodyguards waren even rap, en met een wapen in de hand. Ik kan alle landgenoten gerust stellen: de prins bleef er heel rustig bij en toonde geen zweem van schrik. Hij kwam me heel de wandeldag trouwens zeer sportief over. Kortom: de ongewenste kerels verdwenen even vlug als ze opgedoken waren.

Als agenda voor een tweede wandeldag was me gevraagd om de prins het mooie te laten zien aan het multiculturele samenleven in Brussel. Nu weet ik wel dat men serieus van mening kan verschillen over wat mooi is. Ik herinner me dat ik toen de donderdagmorgenmarkt op het Sint-Jan-Baptist-Voorplein van Molenbeek erin gestoken heb. Ik weet wel dat we van mening kunnen verschillen, maar ik heb die markt altijd de moeite waard gevonden. Ook de prins was enthousiast. "Hier kom ik terug, om foto's te nemen die ik aan mijn oom wil tonen." Boudewijn was toentertijd zijn groot referentiepunt. Of hij het nadien effectief gedaan heeft, weet ik niet. We zijn ook een project kangoeroe-wonen gaan bezoeken, waar een jong migrantengezin zorg droeg voor een Belgische bejaarde, en verder nog een wijkatelier en andere initiatieven, allemaal in de kanaalzone. Op de middag zijn we gaan eten in een sociaal restaurant in Molenbeek.

Tot daar mijn ervaringen met de kroonprins. Ik hield er het beeld aan over van een heel sportief iemand, geïnteresseerd in samenlevingsthema's. Hij had duidelijk ook belangstelling voor mensen in de

33 Terloops, in mijn archieven op KADOC kan u een brief vinden, gericht aan J.F. Willems, adjunct-kabinetschef van de prins, waarin ik hem signaleer dat ik met mevrouw D'Hondt 's avonds naar het Noordstation in Brussel geweest was, wat ik als een aansporing zag om ook de prins daarmee in contact te brengen. Dertig jaar later blijken sommige regeringsleden zo'n omgevingen nog steeds te moeten ontdekken.

marginaliteit. Maar ik had toen sterk de indruk dat men hem op het paleis te veel 'afsloot'. Het moet niet prettig leven geweest zijn voor hem daar in die Brederodestraat. Hij woonde toen, als ik het goed begrepen heb, aan de achterkant van het Koninklijk Paleis in het centrum van Brussel. Om dit enorme gebouw te verlaten, moest hij iedere keer bewakers passeren om op straat te geraken. Eén zin is me bijgebleven toen ik hem na de 'gevaarlijk-Brussel'-wandeling 's nachts de hand schudde aan de poort in de Brederodestraat: "Als ik hier 's nachts weg zou willen, moet ik over een muur klauteren zonder gezien te worden." Gezellig is anders.

Voor mij was het duidelijk. De kwaliteit om ooit koning te worden, zat er toen al in. Maar kwaliteit moet ook de kans krijgen om bevrijd te worden en los te komen. Als je iemand 'opsluit', maak je het die persoon niet gemakkelijk.

Koningin Fabiola

Tijdens het Koninklijk Commissariaat heeft mevrouw D'Hondt meermaals een beroep gedaan op koningin Fabiola, vooral bij de organisatie van vrouwendagen. Maar ik werd daar altijd buiten gehouden. Voor zo'n zaken deed mevrouw D'Hondt nooit een beroep op mannen, kabinetschef of niet. Dan werd ik steevast gepasseerd en verkoos ze zich te beroepen op medewerkers als Phara, Godelieve, en andere dames. Maar koningin Fabiola, die mocht bij vrouwendagen nooit ontbreken. Pas jaren later heeft mevrouw D'Hondt me wat ingewijd in haar vriendschap met de voormalige koningin.

Op Sinksenmaandag 16 mei 2016 ben ik op bezoek bij mevr. Paula D'Hondt, die me die dag enkele confidenties toevertrouwt, waarvan ze me op het hart drukt dat ik er niet over mag spreken zo lang ze nog in leven is. Want ze wil hierover geen journalisten aan de telefoon krijgen. Het ging over koningin Fabiola, over zaken die bij sommige

journalisten vermoedelijk al lang bekend zijn, maar ik geef mee wat mevrouw D'Hondt me toen vertelde.

In verband met het kinderloos blijven van Boudewijn en Fabiola: *“Fabiola was verpleegster van opleiding en wist iedere keer goed wat er op komst was. Boudewijn heeft zeer geleden onder dit kinderloos blijven. Wellicht méér dan zij. Ze heeft Boudewijn nadien echter niet beïnvloed bij zijn weigering om de abortuswet te tekenen. Dit is Boudewijns beslissing geweest, alléén genomen. In de relatie tussen beiden was Boudewijn dominant. Zelf stond Fabiola buiten de driehoek Boudewijn - de aartsbisschop van Madrid - Zuster Veronica (de Ierse non), een driehoek die stevig aaneen hing. Fabiola vertelde Paula dat na de dood van Boudewijn haar telefonisch verkeer werd afgeluisterd, met medeweten van Albert, met wie ze nochtans een goede verhouding had. Ze zegde me ook dat ze op lange termijn het einde van de monarchie zag aankomen: gemeenschappen en gewesten enerzijds en Europa anderzijds. ‘Ze was niet blind,’ had Fabiola gezegd,”* en mevrouw D'Hondt bevestigde dat laatste.

In die context hadden we het ook even over een aantal van Boudewijns rode carnetjes. Via Fabiola kreeg mevrouw D'Hondt toegang tot enkele passages eruit, o.a. een passage over Boudewijn en zijn vader: *“J’ai téléphoné à mon père à Argenteuil pour le voir. Il m’a répondu qu’il avait trop de besognes. ‘Plus tard, mon fils.’”*

Fabiola had mevrouw D'Hondt verteld dat er drie soorten geschriften van Boudewijn bestonden: een geschrift met de p.v.'s van zijn gesprekken met de eerste minister; de rode carnetjes; en een geestelijk geschrift. Dit laatste werd toevertrouwd voor latere uitwerking aan dezelfde persoon die aan de mémoires van Harmel gewerkt had. Maar de regering liet niet toe om die geschriften te publiceren.

Mevrouw D'Hondt zei me dat ze aan huis bij Fabiola het amendement van Boudewijn bij de abortuswet gelezen had. Ze heeft ook p.v.'s

gezien van gesprekken van Boudewijn met ministers... waarbij sommige ministers nadien in de pers wel iets anders verteld hadden dan wat in het p.v. stond. Aldus Paula D'Hondt.

Horen zo'n geschriften van een koning tot de strikte privésfeer? Of mogen/moeten ze gepubliceerd kunnen worden? Ik weet het niet.

Jacques Van Ypersele

Met zijn volle naam heet hij Jacques Marie Joseph Hubert Ghislain van Ypersele de Strihou. Ik heb hem enkel ietwat leren kennen toen hij kabinetschef was van koning Boudewijn en nadien van koning Albert II. Ten tijde van koning Boudewijn was hij nooit aanwezig bij een gesprek met de koning. Toen ik eens bij koning Albert II was, zat hij er wel bij. Ik ben zeker dat hij het niet zal fijn vinden dat ik hem ter sprake breng, want hij is de belichaming van wat discretie hoort te zijn.

Hij was degene die de rechtstreekse telefoonverbinding verzorgde tussen het koninklijk paleis en het KCM, nadien ook met het CGKR. Als in het kader van het integratiebeleid een bezoek gepland werd door de koning aan een bepaalde stad of vereniging, verliepen de voorbereidingen altijd via hem. Elk gesprek verliep stijlvol. Hij woog zijn woorden en sprak langzaam.

Ik denk dat hij zeer katholiek-christelijk geëngageerd leefde. Ik herinner me dat ik na de eerste collectieve regulariseringscampagne uit 1999 door de Filippijnse gemeenschap in Brussel uitgenodigd was op hun zondagsmis in een kerk in Molenbeek. Bij mijn aankomst werd ik naar voor geleid en kreeg ik een plaats op de eerste rij naast de heer en mevrouw van Ypersele. Toen ik informeerde naar hun betrokkenheid bij de Filippijnse gemeenschap vernam ik dat ze als gezin een belangrijk project ondersteunden op de Filippijnen. De Brusselse Filippijnse gemeenschap kende hen. Ik vermoed dat ook de betrokkenheid van koning Boudewijn bij de zaak van de Filippijnse sekswerksters, na

publicatie van het boek hierover van Chris de Stoop³⁴, meegespeeld zal hebben in het persoonlijk engagement van de heer van Ypersele.

Eigenlijk is het fijn om te ervaren dat bepaalde mensen, spijt hun heel hoge maatschappelijke status die ze ongetwijfeld te verdedigen hebben en waarbij ze hun prestige zo hoog mogelijk moeten zien te houden, erin slagen om op onbewaakte momenten volledig als gelijken aanwezig te zijn tussen eenvoudige mensen.

Nationaliteitsverwerving

Het eerste punt, en waarschijnlijk het punt dat het meest rechtstreeks op vlak van wetgevend werk het KCM typeert, is de facilitering van de nationaliteitsverwerving geweest. De reden hiervoor is dat het KCM al onmiddellijk via zijn eerste rapport, dit van november 1989³⁵, wou scoren, door te focussen op een thema, dat puur enkel en alleen door een goedkeuring op federaal vlak kon gerealiseerd worden en waar een oppositie niet al te zwaar kon tegen gekant zijn³⁶. Met andere woorden: het zou een maatregel worden die snel bij grote meerderheid aangenomen kon worden. Van de andere voorstellen kon men betwijfelen of die snel gerealiseerd konden worden en daarvoor was daarenboven heel vaak de medewerking van de gemeenschappen en gewesten vereist.

Verder is er uiteraard ook een heel inhoudelijke reden geweest waarom het Koninklijk Commissariaat voor het migrantenbeleid (KCM) in zijn rapport van november 1989 het verwerven van de Belgische nationaliteit hoog op de agenda geplaatst heeft. De maatregel zou de betrokkenheid van mensen met migratie-*roots* bij het maatschappelijk

34 De Stoop, C., o.c.

35 KCM (1989). *Integratie(beleid): een werk van lange adem*. 3 delen.

36 Mevrouw D'Hondt had een gruwel van Commissariaten die rapporten schreven waar nadien niets mee gedaan werd.

en politiek proces gevoelig versterken. Men zag voor dit laatste immers twee wegen: het promoten van het gemeentelijk stemrecht of het bevorderen van de nationaliteitsverwerving. Beide tegelijk promoten zag Mevrouw D'Hondt politiek niet zitten, omdat dit tot uitstelgedrag bij de regering zou leiden. Er werd voor de nationaliteitsverwerving gekozen omdat daarvoor geen Grondwetswijziging nodig was, omdat dit ten tweede minder weerstand leek op te roepen bij de bevolking, en omdat het ten derde in één klap meer bevoegdheid toekende aan de betrokkenen dan zij zouden krijgen dankzij alleen maar het stemrecht op gemeentelijk vlak. Daarenboven bestond er al sedert 1984 een traditie in die richting, door toedoen van de toenmalige minister van Justitie Jean Gol³⁷. De liberale oppositie zou dus ook niet dwars liggen, was de redenering.

Het KCM wou zowel het toekennen als het verkrijgen van de nationaliteit versoepelen. Een toekenning gebeurt los van de wilsuiting van de betrokkene, bijvoorbeeld door geboorte. Het verkrijgen vereist een vrijwillige handeling bij de belanghebbende. Dit eerste voorstel heeft een traditie ingesteld. De eerste facilitering ten tijde van het KCM heeft later tot nog verdergaande faciliteringen geleid. Het is inderdaad een maatregel gebleken die weinig weerstand opriep, tot men op zeker ogenblik, tien jaar later, is gaan overdrijven.

58 ● Het KCM en nadien het CGKR hebben via de Interministeriële Conferenties met regelmaat het Wetboek van de Belgische nationaliteit laten bijsturen, namelijk in 1991, 1993, 1995 en 1998. In 1998 was de stelling van het CGKR dat een verblijfsduur van vijf jaar van de aanvrager op het grondgebied, na controle van het dossier van de aanvrager door het parket, de Dienst Vreemdelingenzaken en de Staatsveiligheid, de meest redelijke manier was om de nationaliteitsverwerving te realiseren. In 1998 was voor het CGKR ditgene wat geambieerd werd,

37 Wet van 28 juni 1984 betreffende sommige aspecten van de toestand van de vreemdelingen en houdende invoering van het Wetboek van de Belgische nationaliteit. (de wet Gol)

gerealiseerd en moest er niets meer aan de nationaliteitsverwerving veranderd worden.

Groot was dan ook onze verbazing toen Verhofstadt I de wet nog meer wou versoepelen. Wij zagen dit niet als een goede zaak. Welke was tijdens Verhofstadt I de achtergrond van wat later de snel-Belgwet zou genoemd worden? De Groenen hadden zich voorafgaand aan de verkiezingen tegenover hun achterban verbonden om hun regeringsdeelname te verbinden aan het afdwingen van het gemeentelijk stemrecht. Toen ze dit op tafel legden bij de onderhandelingen, wees de partij van de formateur dit af. Men zocht een compromis. Dit compromis werd de snel-Belgwet. Ik had ondertussen echter geleerd uit mijn dossiers mensenhandel en mensensmokkel dat buitenlandse criminelen de Belgische nationaliteit trachtten te verwerven om visa-fraudes vanuit België via fake-bedrijven te organiseren. Het feit dat het verplicht advies dat het parket, de Staatsveiligheid en de Dienst Vreemdelingenzaken voortaan zouden moeten afleveren bij een aanvraag, indien het niet tijdig gegeven werd, als gevolg zou hebben dat de buitenlander automatisch Belg zou worden, was crazy in onze ogen. De voorziene tijd voor zo'n advies was één maand. Iedereen wist toch dat één maand voor die diensten gewoon onhaalbaar was? Op het CGKR zag men de Oost-Europese criminelen zo al Belg worden en hun handeltje opzetten. De snel-Belgwet werd op 1 maart 2000 niettemin doorgedrukt. Dat hij een kort leven zou beschoren zijn, stond in de sterren geschreven. Zoiets moest tot mistoestanden leiden. Overigens waren ook andere aspecten in de snel-Belgwet onverstandig. Er moest niet de minste blijk van integratiewil getoond worden, zelfs geen elementaire poging om een van de drie landstalen op te pikken. Nee, dit was in elk geval niet de nationaliteitsverwerving die het CGKR wenste. Men heeft ons trouwens ook nooit om een advies gevraagd bij de opmaak van die wet.

1993-1999: DE PERIODE DEHAENE

Op vlak van integratiebeleid heeft de periode 1993-1999, de eerste periode van het Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding, én van de regering Dehaene, er vooral in bestaan om heel wat voorstellen uit de rapporten van de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid politiek in de praktijk om te zetten. Dit gebeurde via de Interministeriële Conferenties voor het migrantenbeleid, voorgezeten door de Premier, en voorbereid in de Interkabinettenwerkgroepen onder leiding van de kabinetschef van de Premier, Steve Dubois. Die laatste was een voorzitter die grondige dossierkennis koppelde aan uitstekende kwaliteiten als bemiddelaar en perfect kon inschatten wat zijn baas, Dehaene, kon accepteren en wat niet.

Naast die meer politieke agenda-setting voor beleid, zijn mijn herinneringen vooral getekend door de specifieke opdrachten van het CGKR³⁸. Die opdrachten bestonden uit het waken over de toepassing van de antiracisme wetgeving, het activeren van de strijd tegen de mensenhandel en het helpen meer ruimte creëren voor verenigingen waar armen het woord namen. Ik zal dezelfde stijl voor een bespreking ervan aanhouden als in het vorige hoofdstuk.

Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding

60

In het novemberrapport uit 1989, in voorstel 62³⁹, pleitte de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid reeds voor de oprichting van een nationaal centrum tegen de discriminatie en voor de integratie

38 Voor zo goed als alles uit die periode doe ik een beroep op de archiefstukken die ik gevonden heb in het KADOC.

39 Voorstel 62: *"Er wordt gepleit voor de oprichting van een nationaal centrum tegen de discriminatie en voor de integratie van vreemde gemeenschappen, vergelijkbaar met de 'Commission on Racial Equality' in Groot-Brittannië, of met het 'Landelijk Bureau voor Racismebestrijding' in Nederland."*

van vreemde gemeenschappen dat over juridische bevoegdheden zou beschikken en dat gemachtigd zou zijn om onderzoeken uit te voeren naar indirecte of sluimerende discriminaties. De instellingen die daarbij vooraf bestudeerd werden, waren de *Commission for Racial Equality* uit de UK, het *Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie* uit Nederland, en de *Commission Nationale Consultative des droits de l'homme* uit Frankrijk. Daar is op 12 maart 1992 een wetsvoorstel uit voortgekomen van Luc Dhoore c.s.⁴⁰ om een 'Centrum voor Etnische Gelijkheid' op te richten dat veel verder ging dan het repressieve luik. De Kamer van Volksvertegenwoordigers keurde dit voorstel goed op 15 oktober 1992.

Kort voor de laatste commissievergadering werd ik door Steve Dubois, de kabinetschef van de ondertussen nieuwe Premier Dehaene, naar de '16' geroepen om over de uiteindelijke benaming van zo'n Centrum een akkoord te vinden. 'Centrum voor Etnische Gelijkheid' bleek zowel bij Franstalige als Nederlandstalige senatoren moeilijk te liggen, zij het om uiteenlopende redenen. Sommige Franstaligen vreesden dat de moslims zich erop zouden beroepen om als gemeenschap erkenning te vinden, een schrik dus voor communautarisering, terwijl sommige Nederlandstaligen vreesden dat de Franstaligen in de Vlaamse periferie rond Brussel zich op zo'n Centrum zouden kunnen beroepen om zich als Franstalige gemeenschap in de periferie in hun rechten bevestigd te zien. Het werd dus een 'Centrum voor gelijkheid van kansen' om de positieve intenties ervan te benadrukken, met de toevoeging van 'Racismebestrijding' om de focus te preciseren. Bij wet werd op 15 februari 1993 een 'Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding' opgericht.

Nadien werd een Raad van bestuur van 17 leden samengesteld. Aangezien ik door de CVP naar voor werd geschoven (althoewel ik

40 Het wetsvoorstel werd ingediend door de heren Dhoore, Mayeur, Sleenckx, Simons, Coveliers, Grimmerghs en Decorte. Zie hiervoor ook Archieven Johan Leman, KADOC, dozen 63-64.

nooit een partijkaart heb gehad, wat ik trouwens bij geen enkele partij gehad heb) en de adjunct door de PS (- het werd Jean Cornil, een vroegere adviseur op het kabinet van Philippe Moureaux), kon de PSC de voorzitter voorstellen (Jean Hallet) en de SP de ondervoorzitter (Nadia Merchiers, schepen in Gent). Op 3 juni 1993 werden Jean Hallet en Nadia Merchiers bij KB aangesteld respectievelijk als voorzitter en ondervoorzitter van het CGKR. Op 2 juli 1993 werden Jean Cornil en ik bij KB benoemd tot adjunct-directeur en directeur. Jean Hallet nam een bureau op het adres van het CGKR, Nadia Merchiers niet. Het kwam op korte termijn tot een zeer vlotte samenwerking tussen Jean Hallet, Jean Cornil en mezelf. Nadia Merchiers stelde zich van haar kant ook zeer constructief op, maar was meer afwezig. Er werden onderling afspraken gemaakt.

Jean Cornil kreeg een forum naar de Franstalige wereld en specifieke bevoegdheid naar de Franstalige collega's toe. Hij was een uitstekend communicator en lag heel goed bij de Franstalige media. Ik nam de Nederlandstalige kant op mij en het algemeen beheer. Ik denk dat ik mag schrijven dat ik altijd in goede harmonie gehandeld heb met zowel de voorzitter, die ik met de jaren steeds meer ging appreciëren, als met mijn adjunct. Voor mij is de interne cohesie van een instelling van fundamenteel belang. Interne discussies mogen en moeten er zijn, maar ze moeten intern blijven, tenzij het over onregelmatigheden gaat. Naar buiten toe ben je één team, met één duidelijke boodschap.

Jaren na mijn afscheid van het CGKR in 2003 heb ik vastgesteld dat ik op sociale media geïdentificeerd werd met het CGKR en zelfs met het latere UNIA, en dus ook met latere ontwikkelingen in de wetgeving en in de praktijk van klachtenbehandeling. Daarom wil ik kort aangeven wat wél en wat niet op het conto van het CGKR uit de jaren 1993-2003 mag geschreven worden. Het CGKR werkte op vlak van discriminatie tussen 1993 en 2003 aan de hand van twee wetten: de Antiracismewet van 30 juli 1981 en de wet van 23 maart 1995 die betrekking heeft op

het bestraffen van het ontkennen, minimaliseren, rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de tweede wereldoorlog door het Duitse nationaal-socialistische regime is gepleegd. Wel is het zo dat de Antiracismewet onder invloed van een wetsvoorstel van Fred Erdman c.s. bijgestuurd werd. De beoogde wijzigingen betroffen: een gevoelige verhoging van de minimum- en maximumstraffen bij overtreding; de schrapping van de vereiste van openbaarheid in geval van weigering van levering van een goed, een dienst of het genot ervan; de uitbreiding van de toepasselijkheid van de wet naar twee nieuwe gebieden: de huur van goederen en de arbeidsovereenkomst; de uitbreiding van de bekwaamheid om een rechtszaak te kunnen aangaan tot de representatieve organisaties van werknemers en zelfstandigen en de werkgeversorganisaties. Die wetswijziging was een initiatief van Fred Erdman. Maar hij had de wijzigingen wel bij ons afgetoetst.

In die tien jaren van mijn directeurschap moest het CGKR zich verder strikt houden aan misdrijven die betrekking hadden op vijf 'raciale criteria': zogenaamd ras, huidskleur, nationaliteit, afkomst (vb. Joodse oorsprong) en nationale of etnische afstamming. Taal en godsdienst of levensbeschouwing vielen daar niet onder. Er kwam in de tien jaar dat ik op het CGKR werkte vaak kritiek, in brieven en soms zelfs in de media, omdat het CGKR niet optrad in kwesties die met de islam te maken hadden of met de Vlaams-Waalse verhoudingen. Maar dit kon gewoon niet, tenzij het CGKR er een kwestie van etnische afstamming van maakte, wat dan op zijn beurt voor nieuwe problemen zorgde. De stap plaatsen van godsdienst naar etnie is niet evident. Dat taal niet als een juridisch te beschermen persoonlijk kenmerk beschouwd werd door de wetgever, was puur te wijten aan de typisch Belgische problematiek op vlak van interne taalverhoudingen. De wetgever plaatste de afhandeling van taalkwesties terecht liefst bij de politiek.

Het beleid dat op het CGKR gevolgd werd bij een klachtenbehandeling was dat altijd eerst voor bemiddeling gekozen werd. Over die

bemiddeling werd echter weinig gecommuniceerd, omdat het CGKR de idee geen ingang wou doen vinden dat voor het CGKR een racistische klacht losjes weg via een bemiddeling kon geregeld worden. Bij mensen die het CGKR ongenegen waren, werd het beeld geschapen dat het een soort inquisitie-instelling was. Mensen die veel verwachtingen stelden in het CGKR vonden haar werking op hun beurt een zwak beestje. Vandaag leid ik eruit af dat communicatie blijkbaar niet ons sterkste punt was... Ik bedoel dit niet als een kritiek op de mensen die op het CGKR voor communicatie instonden, want die deden hun job uitstekend. Ik zie het eerder als zelfkritiek. Communicatie is nooit mijn sterkste punt geweest. Ik heb ook nooit mediatraining willen volgen en bereidde mijn interviews zelden voor, omdat ik die voorbereidingen als tijdverlies zag. Mijn adjunct was communicatief sterker. Het is ook wel zo dat het aan Franstalige kant iets gemakkelijker lag, omdat de extreem-rechtse druk er veel zwakker was. Bij media optredens van sommige ministers vandaag vraag ik me soms af hoe zij het klaar spelen om hun werk op vlak van dossierkennis daaronder niet te laten lijden. Hoe speel je het klaar om toch wat uit te rusten voor zo'n televisie- of radio-optreden zodat je nog een beetje zen overkomt, nadien wat te decompenseren, vooraf het thema waarover het gaat goed in te studeren en ondertussen ook de andere dossiers uitstekend te beheersen? Voor mij is dit een raadsel.

Naast het bewaken van de toepassing van de Antiracismewet en de Wet tegen het antisemitisme, kreeg het CGKR vrij snel de bevoegdheid om ook nog een stimulerende rol te spelen in de problematiek van de mensenhandel (en mensensmokkel, wat in die tijd vaak tegelijk voorkwam) en in de armoedebestrijding. Aanvullend kreeg het CGKR ook de opdracht om de migratiestromen naar en weg uit België jaarlijks voor de overheid in beeld te brengen.

Eind 1997, met zicht op wat ik toen plande als een afscheid van het CGKR op het einde van de eerste 6-jarige ambtstermijn, maakte ik

voor mezelf en mijn team volgend programma op:

“Ik heb acht jaar Foyer achter de rug, vier jaar Koninklijk Commissariaat met Paula D’Hondt en vier jaar hier op het Centrum. Over anderhalf jaar zit mijn mandaat erop. (...)’ Leman wil het Centrum zien evolueren tot een Centrum voor Gelijke Kansen in het algemeen dat zich kan toeleggen op het federale deel van de integratie, armoedebestrijding, racismebestrijding, mensenhandel, homoseksualiteit. Voor zijn vertrek wil Leman nog drie dingen realiseren. ‘Tegen het jaar 2000 moet het woordvoerderschap van de islamgemeenschap alhier geregeld zijn. Verder hoop ik dat de sociale partners hun verantwoordelijkheid opnemen en een actief werkgelegenheidsbeleid voor migranten opzetten. Ten slotte wil ik dat grondwetsartikel acht wordt gewijzigd waardoor de weg naar migrantenstemrecht open ligt.’” (Interview in De Morgen, 29 november 1997, blz. 1)⁴¹.

Ik gaf me toen nog twee jaar, waarna ik zou vertrekken.

Jean-Luc Dehaene

Van eind 1992 tot midden 1999 was Jean-Luc Dehaene de minister die politiek verantwoordelijk was voor het CGKR. De contacten met hem beperkten zich grotendeels tot contacten met zijn kabinetschef, Steve Dubois, die perfect kon inschatten wat de Premier kon aanvaarden als agendapunten voor een Interministeriële conferentie voor het migrantenbeleid (IMCM) en wat niet. De rechtstreekse contacten met de Premier beperkten zich tot de begroetingen op de IMCMs. Enkele keren was er een kort telefonisch contact. Verder vonden ontmoetingen met Dehaene zelden plaats met mij alleen, maar bijna steeds in gezelschap van mijn voorzitter en adjunct.

41 Een kwarteeuw later valt me op dat ik in die tijd leed aan de blinde vlek die helaas elke actieve persoon tussen de 20 en 55 jaar typeert die volop aan het werk is. Ik zag discriminatie op basis van leeftijd niet als een prioritair punt. Ik moest zelf zeventig worden en corona meemaken om te ontdekken dat leeftijd een belangrijk criterium van discriminatie is.

Wanneer er in het parlement vragen kwamen over het functioneren van het CGKR verwees de Premier naar de autonomie van het CGKR en naar de verantwoordelijkheid van zijn Raad van bestuur. Ik houd een herinnering over aan Dehaene als een Premier die een efficiënte, correcte beheerder was, die over een verbluffend goede dossierkennis beschikte en heel weinig woorden nodig had om iets te begrijpen.

Paula D'Hondt had bij mij over hem in de periode van het KCM altijd gesproken als over iemand die over een heel groot netwerk beschikte van ervaren voormalige medewerkers die nadien op belangrijke posities terecht gekomen waren en ze had me ook altijd gezegd dat hij degene was die de beste contacten had met collega's ministers. Zijn dossierkennis haalde hij - zei mevrouw D'Hondt - uit het feit dat hij jarenlang kabinetsadviseur en kabinetschef was geweest op verschillende belangrijke kabinetten. Zij had een ambivalente houding tegenover Dehaene, van wie zij vond dat hij zich tijdens de laatste regering Martens te weinig voor haar zaak ingezet had. Dit ging zo ver dat ze me voor haar heengaan als Koninklijk Commissaris zei dat ze op haar laatste persconferentie zwaar zou uithalen naar "Jean-Luc". Ik was het daar niet mee eens, haar erop wijzend dat het Wilfried Martens was die de politiek verantwoordelijke was van het KCM en niet Dehaene. Ik zei haar dat ik ostentatief 'coram populo' zou opstappen als zij haar uithaal deed. Zij was in wezen een onvoorwaardelijke Martens-fan. Ooit had ze me gezegd dat 'Jean-Luc' in een wilerkoers een volle ronde voorlag op de rest van het peloton, zonder dat de anderen het wisten... Toen ik haar vroeg waar ze 'Martens' dan zag, zei ze: 'Wilfried? Die ligt twee ronden voor... en enkel Jean-Luc weet dat'. Terug naar de afscheidspersconferentie. Mevrouw D'Hondt heeft er niet uitgehaald naar Dehaene.

Zelf kan ik niet zeggen dat Dehaene, eenmaal Premier, en politiek verantwoordelijk voor het CGKR, zich niet ingezet heeft voor een beter inclusiebeleid. Integendeel. Hij liet het CGKR werkelijk zijn werk doen. De enigste keer dat hij me een wenk gaf dat ik verkeerd zat, was

toen ik een Opiniebijdrage mede ondertekend had met iemand van de plaatselijke oppositie toen over het lokale beleid in het Kortrijkse (waar ik van afkomstig ben). Wanneer ik hem kort nadien kruiste op een trap, keerde hij zich om: "Zeg, je zal ook wel weten dat je zoiets geen twee keer moet doen, hé..." en daarmee was de kous af.

Op wetgevend vlak is de periode Dehaene een bijzonder intensieve periode geweest:

12 april 1994: bijsturing door toedoen van Fred Erdman van de anti-racismewet 'Moureaux' van 30 juli 1981;

23 maart 1995: wet ter bestraffing van het ontkennen, minimaliseren, rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de Tweede Wereldoorlog gepleegd werd door het Duitse nationaal-socialistische regime;

13 april 1995: wet over de bepalingen ter bestrijding van de mensenhandel en van de kinderpornografie;

11 december 1998 (zie Belgisch Staatsblad van 15 december 1998): Herziening van artikel 8 van de Grondwet. Het loont de moeite om dit artikel voluit te citeren:

	<i>"De staat van Belg wordt verkregen, behouden en verloren volgens de regelen bij de burgerlijke wet gesteld.</i>
	<i>De Grondwet en de overige wetten op de politieke rechten bepalen welke de vereisten zijn waaraan men moet voldoen, benevens de staat van Belg, om die rechten te kunnen uitoefenen.</i>
	<i>In afwijking van het tweede lid kan de wet het stemrecht regelen van de burgers van de Europese Unie die niet de Belgische nationaliteit hebben, overeenkomstig de internationale en supranationale verplichtingen van België.</i>

	<i>Het stemrecht bedoeld in het vorige lid kan door de wet worden uitgebreid tot de in België verblijvende niet-Europese Unie onderdanen, onder de voorwaarden en op de wijze door haar bepaald.</i>
	<i>Overgangsbepaling</i>
	<i>De wet bedoeld in het vierde lid kan niet worden aangenomen vóór 1 januari 2001.”</i>

Om te beseffen wat Dehaene hier met deze wijziging voor elkaar krijgt, moet men goed voor ogen houden dat voor zo'n wijziging van een Grondwetsartikel een twee-derde meerderheid in het parlement vereist is. In feite is het misschien wel meer spectaculair, maar in alle geval tegelijk ook veel gemakkelijker, om nadien het gemeentelijk stemrecht via gewone meerderheid onder bepaalde voorwaarden aan niet-EU burgers te laten toekennen. Immers, wie vanuit de oppositie de twee-derde aanbrengt, weet perfect dat die gewone wet er nadien komt. Het volstaat om het laatste zinnetje in de Grondwetswijziging te lezen. Begin er vandaag maar aan om voor zoiets een twee-derde in het parlement en dus de medewerking van een belangrijk deel van de oppositie te verkrijgen.

27 januari 1999: goedkeuring van het samenwerkingsverband tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en Gewesten betreffende de bestending van het armoedebelid, ondertekend in Brussel op 5 mei 1998.

7 mei 1999: wijziging van het artikel 150 van de Grondwet inzake het racistisch persmisdrijf. Artikel 150 van de Belgische Grondwet bepaalt voortaan: *“De jury wordt ingesteld voor alle criminele zaken, alsmede voor politieke misdrijven en drukpersmisdrijven, behoudens voor drukpersmisdrijven die door racisme en xenofobie zijn ingegeven.”*

Men mag er evenmin aan voorbijgaan dat tussen 1991 (nog onder regering Martens) en 2001 (reeds onder de regering Verhofstadt), een

periode die vooral regeringen Dehaene kende, de wet op de nationaliteitsverwerving volop gespeeld heeft. Tussen 1991 en 2001 krijgen 117.802 Marokkanen, 73.656 Turken en 32.123 niet-Marokkaanse Afrikanen (onder wie vooral Congolezen, Algerijnen en Tunesiërs) de Belgische nationaliteit. Daarnaast krijgen ook 62.842 EU-burgers onze nationaliteit, vooral Italianen en Fransen. Allen bijeen komen we uit bij 357.080 nieuwe Belgen op 10 jaar tijd, gemiddeld 35.000 per jaar.

Voeg bij dit wetgevend werk en bij deze praktijk nog Dehaenes regeling van het administratieve woordvoerderschap in de islam en dit lijstje wordt indrukwekkend. Men kan Dehaenes regeling van het islamitisch woordvoerderschap inzake het 'tijdelijke' sterk aan kritiek onderwerpen, maar bij mijn weten is er sindsdien geen betere regeling te voorschijn gekomen, al staan we al meer dan 20 jaar verder.

Wil een instituut in België volop meetellen in het publieke debat, dan wordt dit politiek best rechtstreeks onder de Premier geplaatst, zij het als autonoom instituut. Het bekleden als instelling van zo'n positie is wellicht de belangrijkste continuïteit geweest tussen het KCM en het CGKR. Het verlies van die positie onder Verhofstadt is de belangrijkste discontinuïteit geweest. Als het CGKR daarenboven mee de agenda mag inspireren voor Interministeriële Conferenties dan krijgt het een gezag dat het anders nooit zou hebben. Dehaene heeft in de jaren 90 volop zijn verantwoordelijkheid genomen, heeft het CGKR in eenzelfde morele gezagspositie laten zitten als het KCM voordien en heeft tegelijk op vlak van integratiebeleid een indrukwekkende prestatie neergezet.

Voor mijn Licentiaatsverhandeling in de wijsbegeerte heb ik in de jaren 70 de *'Philosophie Politique'* (Paris: Vrin, 1956) en de *'Philosophie Morale'* (Paris: Vrin, 1961) van Eric Weil bestudeerd. Als politicus wordt iemand op vlak van publieke prestaties op korte termijn meestal beoordeeld op basis van datgene wat hij/zij niet gerealiseerd heeft. Maar meestal wordt op langere termijn ingezien wat een politicus wél gerealiseerd heeft, hoe onvolkomen ook. Op lange termijn zijn het de

realisaties die overeind blijven, niet de aankondigingen. Net het omgekeerde dus van wat op korte termijn het geval is. Naar mijn mening is Dehaene, geëvalueerd volgens de criteria van Eric Weil, iemand die op vlak van inclusiebeleid een groot politicus is geweest, al zal hij dit zelf nooit gezegd noch geweten hebben. Ik denk niet dat hij het werken aan een betere integratie van migranten als zijn kerntaak zag. Maar hij deed het toch maar...

Jean Hallet

Voorzitter van het CGKR was Jean Hallet, ondervoorzitter Nadia Merchiers. Beiden hebben zich de hele periode waarin ik met hen gewerkt heb, correct en onpartijdig opgesteld.

Het is vooral Jean Hallet die me bijgebleven is, omdat hij als voorzitter een bureau genomen had op het CGKR en ik hem bijna dagelijks zag. Ik heb hem heel snel overtuigd dat de leden van de Raad van bestuur geen zitpenningen uitgekeerd zouden krijgen, noch verplaatsingen uitbetaald, "omdat de meesten van hen in Brussel werken overdag en een voldoende goed inkomen hebben". Hij ging akkoord.

Ik herinner me dat enkele medewerkers van PSC-signatuur me vooraf gewaarschuwd hadden dat ik het als directeur met Jean Hallet als voorzitter niet gemakkelijk zou hebben, "*parce que c'est un homme de pouvoir*". Men vertelde me over de verschillende voorzitterschappen die hij bekleed had: voorzitter van de UCL, van de CM, van de RTBF, uitstekende connecties met *chanoine* Baudouin van het katholiek vrij onderwijs. Kortom, drukte men me op het hart, ik moest me verwachten aan iemand die duidelijk zijn stempel zou willen drukken op het CGKR en die wist wat machtsuitoefening was. Hij zou me snel overvleugelen, zei men me, en zelf de lijnen uitzetten zoals hij het zag.

Graag beken ik dat ik waarschijnlijk niet het gemakkelijkste karakter heb. Een botsing met mijn voorzitter, zoals men hem bij mij beschre-

ven had, stond dus in de sterren geschreven. Edoch... de realiteit is dat ik een heel minzaam en behulpzaam voorzitter naast me gezien heb. Ik heb met hem een heel vertrouwvolle relatie kunnen opbouwen. Hij kende als voorzitter het klappen van de zweep. Ik heb veel van hem geleerd. Elke vergadering begon op tijd en eindigde op het voorziene tijdstip: twee uur, niet meer. Hij waakte erover dat alle agendapunten een evenwichtige aandacht kregen. En er werden telkens beslissingen genomen. Voor mij is hij in die jaren dat ik met hem heb kunnen werken uitgegroeid tot het model van hoe een voorzitter zich best gedraagt: een kritisch-constructief klankbord voor een directie, behulpzaam zijn netwerk inzettend waar het nodig is en een directie beschermend als ze een misstap zet.

Hij was een Luikenaar die eraan hield om met mij Nederlands te spreken. Het leidde heel vaak tot gesprekken waarbij hij Nederlands en ik Frans sprak. Hij was een overtuigd, pratikerend christen - zei hij me meermaals in vertrouwelijke gesprekken - , maar hij ging er prat op dat hij een product was van het officieel onderwijs.

Jaren lang heb ik na zijn mandaat op het CGKR minstens twee maal per jaar Jean Hallet ontmoet. Een zeldzaam genereus mens, die - wat niet evident is - macht en altruïsme harmonieus bijeen kon houden, en die de kunst van het oud worden perfect beheerste. "*Monsieur Leman, vieillir, c'est un art.*" Ik heb dit goed in mijn oren geknoopt.

Op het CGKR heeft hij zich op mijn vraag vooral met het islam-dossier bezig gehouden. Hij is het die op het eind van de onderhandelingen met de moslimvertegenwoordigers, toen een voorstel voor de creatie van een Moslimexecutieve via verkiezingen in de lucht hing, naar de toenmalige voorzitter van de PS, Busquin, gestapt is, met wie hij een goed contact had, om hem te overtuigen om het voorstel te steunen.

Ik weet niet wie het inzicht gehad heeft om meneer Hallet als voor-

zitter voor het CGKR voor te dragen. Voor mij is hij, nadien gezien, een voorbeeld voor iets wat ik te weinig rond mij zie gebeuren: het inzetten van humaan en sociaal kapitaal bij mensen op pensioengerechtigde leeftijd voor functies dienstig aan het algemeen belang. Als directeur van het CGKR kon ik me moeilijk een betere voorzitter toegewent hebben. Hij had ervaring zat en was bereid om die ten dienste te stellen van jongere mensen in een nieuwe instelling, die zonder goede begeleiding evident soms in de fout gaan. Voor het pas opgestarte CGKR is hij een zegen geweest.

Interministeriële Conferenties voor het migrantenbeleid

Ik herinner me de eerste Interministeriële Conferentie voor het migrantenbeleid. Ze vond plaats begin 1990. Op de agenda stond een bespreking van de voorstellen uit het novemberrapport 1989 van de Koninklijk Commissaris. Zelf was ik niet op die IMCM aanwezig. In de pikorde was ik toen nummer 3 op het KCM en er waren maar twee plaatsen voorzien voor het KCM op die IMCM. Die plaatsen gingen uiteraard naar de Koninklijk Commissaris zelf en haar adjunct, Bruno Vinikas. Mevrouw D'Hondt vertelde me nadien dat één voorstel (van de in totaal 81 voorstellen) voor directe behandeling weerhouden was, dit van de nationaliteitsverwerving.

72

Ik was op dat moment iemand die nog maar pas uit een vzw-cultuur kwam. Als er op Foyer bij zo'n vergadering van een Raad van bestuur tien voorstellen geagendeerd stonden, dan werden die alle tien in maximum twee uren tijd behandeld en werden er meerdere van die tien goedgekeurd. Toen een journalist van de radio me na die eerste IMCM belde om een reactie wist ik met mijn ontgoocheling geen blijf: "Het is een mager beestje geweest, niet veel soeps." Toen dit op de radio kwam, kreeg ik Werner Rogiers, de kabinetschef van de Premier, aan de telefoon die me erop wees dat het land besturen nog

iets anders is dan een vzw leiden. "Let een volgende keer beter op uw woorden," was de raad die ik kreeg. Ik moet toegeven dat ik nadien ingezien heb dat het inderdaad allemaal veel complexer verloopt bij het bestuur van een land dan bij het bestuur van een vzw. Alleen moet men er voor opletten dat men niet zo went aan de traagheid bij 's lands bestuur, dat uitstelgedrag en verwijzing naar werkgroepen de norm wordt.

Er zijn nadien en ook in de periode van het CGKR nog veel IMCMs gevolgd. Meer en meer werd het probleem dat een vak-Gemeenschapsminister, zelfs na akkoord op zo'n IMCM, naar zijn collega's op Gemeenschaps- of Gewestniveau terug moest keren en daar soms afgeblokt werd. Maar er was tenminste dialoog en in een Conferentie nadien werd dan wel uitgelegd waarom een akkoord niet doorging. Men kende elkaar en bleef met elkaar in gesprek. Ik wil me beperken tot één zo'n IMCM bij wijze van voorbeeld.

In 1993 was de strijd tegen schoolverzuim een belangrijk actiepunt. Dit moet gezien worden in de context van de rellen in Brussel die eraan vooraf gegaan zijn. Op een ICMC d.d. 29 juni 1993⁴² werd een nota besproken onder de titel: *'Gecoördineerd project ter bestrijding van het schoolverzuim te Brussel'*, een bespreking die verdergezet werd in de IMCM d.d. 28 september 1993. Bij de vaststellingen op 29 juni kan men lezen: *"23,26% Brusselse kinderen en jongeren konden niet als zijnde ingeschreven in een school geïnventariseerd worden. (cijfer ten belope van 27.630 jongeren...)"*. *"In bepaalde scholen zou 1/5 van de leertijd niet gepresteerd worden."* Na bespreking ziet men hoe de betrokken ministers zich engageren om tot ad-hoc aanwervingen van personeel over te gaan.

Een ander agendapunt op diezelfde IMCM van 29 juni 1993 betrof de strijd tegen de mensenhandel. Er werd beslist om een basisnet-

werk te creëren voor het onthaal van slachtoffers. Dit was conform wat Paula D'Hondt gevraagd had in een nota⁴³ voor de Parlementaire Onderzoekscommissie die enige tijd eerder belast was geweest met het onderzoek naar een structureel beleid met het oog op de bestrafing en de uitroeiing van de mensenhandel, onder voorzitterschap van Ylief, en nadat mevrouw D'Hondt een Commissie Vrouwenhandel voorgezeten had op het KCM. De financiering van zo'n basisnetwerk heeft dan wel nog veel voeten in de aarde gehad. Maar de beslissing was genomen en de centra werden opgestart.

Voor wat het integratie- of inclusiebeleid betreft, zou deze benadering veranderen tijdens de eerste regering Verhofstadt. In de gehele eerste regeringsperiode van Verhofstadt werd de IMCM slechts eenmaal bijeen geroepen, eind 2002, voorgezeten niet eens door de Premier (die afwezig was) maar door Mevrouw Onckelinx.

Ik zou hier echter ook een lijstje kunnen opsommen van belangrijke op federaal niveau in een ICMC genomen beleidsbeslissingen, die niet uitgevoerd werden omdat ze op Gemeenschapsniveau bleven steken. Een van de meest frappante voorbeelden betreft het toenmalige voorstel 38 dat dateert van 1989:

“Het Koninklijk Commissariaat pleit voor het verplichtend stellen van een aangepaste cursus Nederlands voor pas ingeweken en langdurig werkloze anderstalige migranten in de Vlaamse Gemeenschap en voor het verplichtend stellen van een aangepaste cursus Frans voor pas ingeweken en langdurig werkloze anderstalige migranten in de Franse Gemeenschap. Er zou een stimulerende sanctionering aan verbonden moeten zijn voor wie zich bewust aan die verplichting onttrekt. Wél moet de cursus zowel naar inhoud als naar differentiëring volledig adequaat zijn en leiden tot een certificaat met civiel effect.”

Op een IMCM uit 1990 stemt de aanwezige vakminister van de

Vlaamse Gemeenschap in met dit voorstel. Op 31 mei 1990 interpeleert Marc Van Peel de toenmalige Gemeenschapsminister, De Wulf, hoe ver het staat met de concretisering van dit voorstel, waarop minister De Wulf antwoordt: *“Na discussie keurde de IMCM het voorstel goed inzake verplichte taallessen voor migranten.”* Op dit antwoord valt niets aan te merken. Het is correct. Enkel... het bleef bij pure aankondigingspolitiek. Dit is wat te vaak gebeurd is. Voorstellen die goedgekeurd werden, verzandden in werkgroepen of kregen blijkbaar de goedkeuring niet van collega-ministers. Men kwam na enige tijd aan het eind van een regeringstermijn en een volgende vakminister kende niet eens het goedgekeurde voorstel. Om het nog eens over het voorstel 38 uit 1989 te hebben: in Vlaanderen kwam de verplichte inburgering er slechts op 29 maart 2004 en in Brussel - hou u vast - op 1 juni 2022. De certificering met civiel effect komt in Vlaanderen trouwens slechts op gang in oktober 2023. Kan iemand uitleggen waarom daar zoveel jaren moeten overheen gaan? En dan is het nog de vraag of de uiteindelijke inhoudelijke invulling van zo'n initieel voorstel wel de meest adequate is en budgettair doordacht genoeg is om lange tijd mee te gaan?

Hebben ICMCs waarop de verschillende niveaus van het land vertegenwoordigd zijn, zin? Evident Ja. Men is er in gesprek met de meest voor de hand liggende partners. Men kent elkaar over de grenzen heen en leert vaak om elkaar te waarderen, wat het realiseren van beleid vergemakkelijkt. Maar vaak is er ook de frustratie dat iets weliswaar overeengekomen wordt en nadien in een Gemeenschap of Gewest verwatert of verzandt. Het ontbreken van enige hiërarchische structuur bij het nemen en uitvoeren van beslissingen, een proces dat in België toegenomen is over de jaren, leidt soms tot immobilisme.

Grondwetswijzigingen

Sommige wetten laten zich niet eenvoudig stemmen, vooral als een wetwijziging of een nieuwe wet door een Grondwetsartikel bemoeilijkt wordt. Je moet dan drie stappen voorzien: een artikel van de Grondwet moet voor wijziging vatbaar worden gemaakt; de wijziging van het Grondwetsartikel moet twee op de drie volksvertegenwoordigers achter zich krijgen; en de wet zelf moet nadien nog bij gewone meerderheid goedgekeurd worden. In de jaren 90 heeft het CGKR zich succesvol voor twee grondwetswijzigingen ingezet. Om dit te bekomen moet je minstens op twee regeringstermijnen rekenen (zie straks het Gemeentelijk stemrecht), tenzij de wet zelf al gestemd is en het volstaat een handrem uit de Grondwet weg te nemen (zoals bij de correctionalisering van het racistisch persmisdrijf het geval was).

CORRECTIONALISERING VAN HET RACISTISCH PERSMISDRIJF

Begin 1999 werd met de hulp van twee derden van de volksvertegenwoordiging een akkoord bereikt om het artikel 150 van de Grondwet te wijzigen door een voor het CGKR heel belangrijke zinsnede te laten toevoegen. Het persmisdrijf in zijn algemeenheid bleef een zaak die enkel voor een Hof van Assisen behandeld kon worden, *“behoudens voor drukpersmisdrijven die door racisme of xenofobie ingegeven zijn.”*⁴⁴ Deze aanvulling laat ook een toepassing toe op de wet van 23 maart 1995 die betrekking heeft op het bestraffen van het ontkennen, minimaliseren, rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de tweede wereldoorlog door het Duitse nationaal-socialistische regime is gepleegd.

Aan deze wijziging is heel wat vooraf gegaan. Er werden twee wegen bewandeld. Een eerste weg bestond erin om enkele juristen-zwaargewichten uit de Senaat om advies te vragen. Fred Erdman,

Roger Lallemand en Hugo Vandenberghe werden meermaals gecontacteerd. Vervolgens pasten we een strategie toe die we vanuit het Verenigd Koninkrijk geleerd hadden: het organiseren op het CGKR van ad-hoc cross-party overleg tussen volksvertegenwoordigers van zowel meerderheid als oppositie, samen verenigd als gelijken aan één tafel. De meeste volksvertegenwoordigers stonden een hele tijd lang zeer aarzelend tegenover een wijziging van artikel 150 van de Grondwet. Vooral enkele groene volksvertegenwoordigers zagen dit lange tijd niet zitten. Ze vreesden dat dit zou meebrengen dat ook publicaties uitgaande van anti-establishment partijen en van protestbewegingen te gemakkelijk correctioneel bestraft zouden kunnen worden. De weerstand om het Grondwetsartikel 150 te wijzigen zat dus een hele tijd vooral bij de Groenen aan tafel. Ook de Vereniging van journalisten lag dwars. Eigenlijk was die Grondwetswijziging voor niemand evident. Er moest dus heel precies kunnen vastgelegd worden, dat de Grondwetswijziging heel strikt tot het racistisch persdelict beperkt zou blijven. Mijn indruk is dat het pleidooi van Erdman beslissend geweest is om de twee derden voor elkaar te krijgen. Hij straalde in die materie een hoog moreel gezag uit.

Op 7 mei 1999 werd het racistisch persdelict gecorrectionaliseerd.

GEMEENTELIJK STEMRECHT

Het Verdrag van Rome voorziet dat Europeanen die zich in een andere lidstaat dan de hunne bevinden zouden participeren aan plaatselijke verkiezingen. Op 19 december 1994 keurde de Raad van de Europese Unie een richtlijn goed die alle lidstaten verzocht om dit toe te passen. Zoals in alle andere lidstaten moest België zijn eigen interne wetgeving hiervoor aanpassen. Om dit mogelijk te maken moest eerst artikel 8 van de Grondwet gewijzigd worden.

Het debat ging erover of er voor een wijziging van het gesloten dan wel van het open type zou gekozen worden. Bij een gesloten

wijziging blijft de nationaliteitswijziging in artikel 8 van de Grondwet behouden, maar wordt een uitzondering voorzien voor onderdanen van lidstaten uit de Europese Unie of voor onderdanen van staten die een wederkerigheidsprincipe hanteren voor de Belgische onderdanen. Een open wijziging schrapt de nationaliteitsvereiste voor de uitoefening van politieke rechten uit de Grondwet. Zo'n wijziging van het open type brengt niet mee dat burgers van buiten de EU zo maar toegang krijgen tot politieke rechten. De open wijziging leidt wel tot de mogelijkheid van een open debat over de vraag welke de voorwaarden zijn waaronder de toekenning van politieke rechten bij gewone wet kan geregeld worden.

Een delegatie van het CGKR, met Jean Hallet, Jean Cornil en mezelf, heeft toen sterk aangedrongen bij Premier Dehaene om bij de Grondwetswijziging, die er hoe dan ook moest komen, voor een open wijziging van de Grondwet te gaan. Die eerste nota⁴⁵ werd hem overhandigd op 26 januari 1995. Er werd voorgesteld om in artikel 8, alinea 2 tot schrapping over te gaan van vijf woorden: *“benevens de staat van Belg”*. Ik herinner me dat ik Dehaene toen gezegd heb dat ik zeker was dat de Groenen, zelfs uit de oppositie, zouden geholpen hebben om hem aan een twee derden meerderheid te helpen in de Kamer. Dehaene zag echter enkel iets zitten in steun afkomstig van de MR, met name van Louis Michel. Hij ging akkoord dat het CGKR daarvoor in gesprek zou gaan met Louis Michel.

78

Jean Cornil en ik zijn dan naar Louis Michel getrokken. Jean Hallet ging niet mee, want hij wist dat zijn aanwezigheid bij Michel het gesprek zou bemoeilijkt hebben. Hij lag niet goed bij Michel. Louis Michel zei ons dat hij ervan uitging dat niet iedereen in de MR positief zou staan tegenover het initiatief, maar hij beloofde dat hij de twee derden zou leveren voor een open wijziging, op voorwaarde dat Dehaene beloofde

45 Zie Archieven Johan Leman, in KADOC, doos 71.

dat er onder zijn regering geen wet zou komen om het gemeentelijk stemrecht voor niet-Europeanen mogelijk te maken. Vooraleer afscheid te nemen, vroeg ik Louis Michel of hij wenste dat die overeenkomst op papier zou vastgelegd worden. Zijn antwoord: *“Avec Jean-Luc je n’ai pas besoin de notaire.”*

Eind oktober 1998 heeft de Kamer gekozen voor een Grondwetswijziging van het open type. Er kwam een overgangsbepaling bij artikel 8, stellende dat een eventuele wet die het gemeentelijk stemrecht zou uitbreiden tot andere ingezetenen dan de EU-burgers, niet voor 1 januari 2001 kon goedgekeurd worden.

As ik aan de jaren 90 terugdenk, blijft me het beeld bij van politieke kopstukken en van volksvertegenwoordigers die met elkaar in vertrouwen in gesprek konden gaan. Ik weet het, er waren geen sociale media. Louis Michel, in de oppositie, had geen notaris nodig om Dehaene te vertrouwen. En zo herinner ik me ook mevr. Paula D’Hondt, toen ik haar de eerste dag als kabinetschef vroeg om in een werkingsakkoord tussen ons beiden schriftelijk vast te leggen hoe we zouden procederen bij aanwervingen van personeel en dergelijke. Ze schoot in een lach: “Kijk, een papiertje, zelfs met een handtekening, dat is wat je daarmee doet,” en ze nam een stuk papier, verfrommelde het en gooide het in een mandje, “maar een gegeven woord, dat is wat telt in de politiek.” Ze voegde eraan toe dat het dit was wat de verhouding tussen Martens en Verhofstadt om zeep geholpen had. Martens had zijn woord gebroken in de ogen van Verhofstadt toen hij voor de socialisten gekozen had en de liberalen had laten vallen. Zou het kunnen dat het ontbreken van zo’n vertrouwen vandaag deel is van de problemen in ons politiek bedrijf?

Belgisch Leger

Sommige lezers zullen zich herinneren dat tijdens een zending van onze Strijdkrachten in Somalië in 1997, in onze media een foto verscheen met Belgische para's die een Somalische jongen boven een vuurtje hielden alsof ze hem wilden roosteren. Dit wekte opschudding. Minister Poncelet, toen minister van Landsverdediging, vroeg het CGKR om een verklaring te vinden voor dergelijke daden. Hij wilde zoiets in de toekomst vermijden. In mei 1998 publiceerde het CGKR de resultaten van een *'Onderzoek naar de mechanismen die kunnen leiden tot racisme bij de Belgische strijdkrachten'*. Aan de basis lagen wat in de inleiding van de publicatie omschreven werd als *'de afwijkende daden die klaarblijkelijk door sommige militairen zijn gesteld tijdens een missie in Somalië'*.

Ik weet niet hoe het vandaag allemaal ineens zit bij onze Belgische strijdkrachten, maar wat ik me uit het onderzoek herinner, is dat er bij gesprekken met de militairen in die jaren een fundamenteel onderscheid gemaakt werd tussen diegenen die ze de burgers noemden en anderzijds de militairen. Bij de militairen zelf merkte ik dat de para's zich als de 'echte' militairen zagen, die in hun ogen te onderscheiden vielen van de 'softies'. Bij de para's overheerste de korpsgeest, de trouw aan 'de kameraden'. Een aparte categorie werd uitgemaakt door de piloten van de luchtmacht. Zij waren degenen die de aarde ontgroeid waren en voor wie de wolken hun echte wereld waren. Noem dit de indrukken die me bijgebleven zijn. Wat ik hier schrijf zullen ongetwijfeld clichés zijn, maar het zijn wel de clichés die de betrokkenen me ingeprent hebben. Verder herinner ik me dat ik op het eind als kern van het probleem meende te zien dat de para's op zending in het buitenland weliswaar een heel goede militaire opleiding achter de rug hadden, maar absoluut niet voorbereid waren - toen althans - op wat in wezen niet-militaire politietaken waren, terwijl die pure politietaken heel vaak het belangrijkste onderdeel waren van hun opdracht.

Als ik nu het rapport⁴⁶ inkijk, lees ik volgende punten als belangrijke werkpunten die de opstellers van het rapport hebben laten optekenen:

- Incompatibiliteit bij de para's tussen gekregen opleiding en opdrachten in het buitenland.
- Onvoldoende adequate voorbereiding vooraleer te vertrekken naar het buitenland.
- Nood aan een betere communicatie tussen officieren en vrijwilligers ginds ter plaatse.
- Te lange periodes van aanwezigheid in het buitenland.
- Te weinig ontspanning tijdens de opdracht in het buitenland.
- Een culturele schok.

Onder de aanbevelingen kan men lezen dat *“mensen met duidelijke extreem-rechtse en sterk racistische sympathieën niet voorbij de recruitersfase zouden mogen geraken. (...) Indien dit niettemin in een aantal gevallen wèl gebeurt of gebeurd is, mogen zij niet in aanmerking genomen worden voor zendingen in het buitenland, laat staan voor vredesmissies, en mogen zij ook niet functioneren als instructeur.”*

Na zo'n rapporten vraag ik me altijd af wat daar nadien mee gebeurt. Ik denk wel dat men daar op korte termijn punten uit overneemt om er werk van te maken. Maar ik ben al veel minder zeker of daar een lange-termijn planning uit volgt. In alle geval, in de vijf jaar dat ik nadien nog directeur van het CGKR ben gebleven, ben ik nooit meer vanuit Landsverdediging gecontacteerd geweest om er eens evaluerend over te spreken, noch om een kort follow up onderzoek te laten uitvoeren. Is er nadien veel ten gronde veranderd? Ik zou het niet weten... Hopelijk toch wel iets.

46 CGKR (1998). *Onderzoek naar de mechanismen die kunnen leiden tot racisme bij de Belgische Strijdkrachten*. Eindverslag. Brussel: CGKR.

Op Landsverdediging vroegen ze mij na oplevering van het onderzoek of ze mij met iets een plezier konden doen. Ik stelde voor dat ik eens met een luchtacrobaat de lucht in zou mogen. Dit kon niet met hun legervliegtuigen noch met een militair in dienst, maar ze vroegen wel aan een vliegenier op rust die over meerdere oudere toestellen beschikte en luchtacrobaat was om me even bij zo'n acrobatie mee te nemen. Dit is gebeurd. Ik denk dat ik er in heel mijn leven nooit zo 'wit' uit gezien heb en zo mijn maag onderste boven heb voelen keren, als toen ik nadien uit dat vliegtuigje stapte.

Non-discriminatieverklaring in het onderwijs van de Vlaamse gemeenschap

Van 1993 tot juni 2002 heeft het Onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap gewerkt aan de hand van een 'Gemeenschappelijke verklaring inzake een non-discriminatiebeleid in het basisonderwijs'.⁴⁷ Dit beleid werd een eerste maal uitgetest in de vorm van een model-overeenkomst tijdens het schooljaar 1993-1994 in vijf pilootgemeenten: Houthalen-Helchteren, Genk, Sint-Niklaas, Mechelen, en Willebroek. Vanaf het schooljaar 1994-1995 werd dit beleid uitgebreid over een groot aantal Vlaamse gemeenten. Als directeur van het CGKR werd ik uitgenodigd om voorzitter te zijn van een beoordelings- en bemiddelingscommissie (BEOBEMI) die over de correcte uitvoering van de afgesloten overeenkomsten tussen lokale scholengemeenschappen zou waken⁴⁸. De opdracht was niet om zelf overeenkomsten uit te werken, maar om erover te waken en te bemiddelen dat de door de lokale scholen gesloten overeenkomsten correct zouden uitgevoerd worden.

47 VLOR, *Gemeenschappelijke verklaring inzake een non-discriminatiebeleid in het onderwijs*, 15 juli 1993.

48 Eigenlijk is dit een voorbeeld van hoe men in de jaren 90, de periode Dehaene, positief wenste samen te werken tussen het federale niveau en de Gemeenschappen en Gewesten. Men moest niet wachten op een Covid-crisis om te willen samenwerken.

De lokale scholen kwamen over de netten heen bijeen in één overlegplatform (LOP), wat op de meeste plaatsen een primeur was. De kern van de zaak was dat het om een vrijwillig non-discriminatie engagement ging bij de betrokken scholen. Dit betekende positief dat een schooldirectie, eenmaal dat ze in een overeenkomst stapte, zich in principe eraan hield om het engagement na te leven. Negatief betekende het dat de BEOBEMI niet kon eisen dat een bepaalde school zich tot meer en beter zou engageren dan ze bij het sluiten van een overeenkomst in gezamenlijk akkoord met de andere lokale scholen overeengekomen was. Was een overeenkomst beperkt in haar engagement, dan bleef dit zo. Je kon als BEOBEMI wel pleiten voor meer en beter, maar verder mocht je niet gaan.

Eigenlijk was het de hoofdbedoeling van dit non-discriminatiebeleid om tot een betere spreiding over de verschillende scholen te komen van wie men de 'doelgroepleerlingen' noemde. De ideale deal die men informeel als BEOBEMI voor ogen had, was: 25 à 30 percent doelgroepleerlingen per schoolklas. Ook was het de bedoeling dat alle betrokken scholen tegelijk een meer inclusieve schoolcultuur zouden ontwikkelen.

Wie noemde men 'doelgroepleerlingen'? Ze werden omschreven als leerlingen van wie *"de grootmoeder langs moederszijde niet in België geboren was en niet in het bezit was van de Belgische of Nederlandse nationaliteit door geboorte"*, en van wie *"de moeder ten hoogste tot het einde van het schooljaar waarin zij de leeftijd van 18 jaar bereikte onderwijs had genoten"*. Ingewikkeld? Ja.

In de praktijk bestond de activiteit van de BEOBEMI uit twee opdrachten: ten eerste, kijken of de overeengekomen percentages van opname van doelgroepleerlingen gehaald werden, en ten tweede, goed kijken of er niet ergens heel bewust een leerling geweigerd werd

om een reden die tegen de antiracismewetgeving inging.⁴⁹

Nadien gezien, is het niet alleen mijn vaststelling geweest, maar ook die van de toenmalige Kinderrechtencommissaris, dat de non-discriminatieverklaring (NDV) als beleidsinstrument duidelijk positieve effecten heeft gehad. Ze heeft een dialoog tot stand gebracht over de netten heen over het fenomeen discriminatie in het onderwijs. Het was de eerste maal op sommige plaatsen in Vlaanderen dat scholen uit verschillende onderwijsnetten samen aan tafel zaten en onderling een overeenkomst afsloten. Ze heeft ook het taboe van de discriminatie in het onderwijs doorbroken. Ze sloot aan bij de tekst van de preambule, art. 2, art. 28 en art. 29 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind. De kritiek van de Kinderrechtencommissaris sloeg op het feit dat de NDV weliswaar als werkinstrument kon dienen, maar juridisch nooit in de bestaande vorm als minimumnorm kon worden aanvaard. Daarenboven werden de overeengekomen percentages van opname van leerlingen meestal gehanteerd als bovengrenzen van opname. Dat was inderdaad op enkele plaatsen problematisch, want het liet lokaal in enkele gevallen toe om leerlingen te weigeren. Dit was voor de betrokken ouders een zeer onaangename ervaring en ze verstonden niet hoe een BEOBEMI met als voorzitter de directeur van het CGKR dit kon toelaten. Ik zat daar echter in de eerste plaats als voorzitter van een BEOBEMI en slechts in de tweede plaats als directeur van het CGKR.

Er zijn andere kritieken geweest op zowel de NDV als op de BEOBEMI. Ik vermeld er enkele. Er werd me verweten dat ik als voorzitter van de BEOBEMI zowel betrokken partij als rechter was, en dat het de doelgroepeleringen waren die zich eenzijdig moesten verplaatsen, niet de anderen. Een andere kritiek was dat het vertegenwoordigers van de betrokken onderwijsnetten waren die in de BEOBEMI over hun eigen

49 Veel verslagen van de BEOBEMI-commissie kunnen gevonden worden in Archief Johan Leman, bij KADOC, dozen 186/1 tot/met 191/1.

scholen oordeelden en dat de participerende onderwijsinspecteurs er geneutraliseerd zouden geweest zijn. De BEOBEMI kon inderdaad niet sanctionerend, maar enkel bemiddelend optreden. Nog een andere kritiek was dat er toch ook heel goede concentratiescholen bestonden en dat het dus niet verantwoord was om doelgroepoerlingen beter over de scholen te spreiden. De BEOBEMI hield vol dat bij betere spreiding scholen gemakkelijker autochtone leerlingen zouden kunnen behouden of opnieuw aantrekken en dat dit, algemeen gesproken, de kwaliteit van het onderwijs en het latere welslagen van de leerlingen zou ten goede komen.

Aan dit beleid werd een einde gemaakt in 2002, o.a. omwille van de juridisch betwistbare punten, waarnaar de Kinderrechtencommissaris verwezen had. Het werd vervangen door het GOK-beleid, de naam voor een beleid dat gelijke onderwijskansen als prioriteit stelde⁵⁰. Zelf behoud ik een heel goede herinnering aan die BEOBEMI-periode. Mijn ervaring was dat de onderwijsinspecteurs en de vertegenwoordigers van de onderwijsnetten die er deel van uitmaakten heel fair en professioneel hun job deden. Daarenboven vond ik de bekomen resultaten weliswaar verre van perfect, maar toch ook absoluut niet slecht en soms zelfs veel belovend. Ik heb in die periode veel scholen bezocht en met veel directeurs (m/v) en leerkrachten gesproken en heel wat bijgeleerd. Ik herinner me dat ik aan het eind sceptisch stond tegenover hetgeen er met het GOK-beleid zou komen. Ik vertrouwde meer in een beleid waarbij scholen zich vrijwillig engageerden dan in een te juridische aanpak. In die zin was ik niet boos noch gefrustreerd dat ik in 2002 aan de kant geschoven werd. Overigens was tien jaar werken aan een bepaald beleid eigenlijk genoeg.

Vanaf september 2002 zou het Vlaamse onderwijsveld de weg

50 Let op een niet onbelangrijk nuanceverschil. In het geval van de NDV bleef in de praktijk een doorslaggevende bevoegdheid liggen bij het akkoord dat de scholen onderling gesloten hadden, terwijl dit bij het GOK-beleid verschoof naar de prioriteit van de individuele ouder en in principe de school slechts op het tweede plan kwam te staan.

opgaan van een GOK-beleid, dat zich zou baseren op drie pijlers:

1. een 'recht op inschrijving' (uitgewerkt in een inschrijvingsdecreet);
2. lokale overlegplatforms (LOPs), wat een continuering was van het vroegere beleid;
3. en een ondersteunend pakket, waarvan ik vreesde dat het een risico inhield om over de jaren heen de kerntaken en ambities van scholen in de schaduw te stellen ten nadele van de cognitieve opvoedingstaken van een school.

Nadien⁵¹ heeft men in mijn ogen een ernstige rem geplaatst op datzelfde GOK, zonder dat een minder goed nevenverschijnsel van het GOK-beleid, namelijk de relatieve marginalisering van de kerntaken, weggenomen werd. Men heeft een filter ingelast door van de ouders die een anderstalig kind aanmeldden een verplichte kennis van het Nederlands op niveau B2 in te voeren en hen de prioriteit te geven bij inschrijving. Als ik me gewoon tot Brussel beperk, waar ik de gevolgen van zoiets vrij goed kan inschatten, betekent dit dat kinderen uit sociaal-marginale gezinnen, bijvoorbeeld kinderen uit Roma gezinnen, zo goed als geen enkele kans meer maken om op sommige hoger aangeschreven scholen binnen te geraken. De hoger aangeschreven scholen lopen uiteraard vroeger vol dan de andere en trekken de kinderen aan uit gezinnen waar minstens een van de ouders Nederlands niveau B2 spreekt. Zo'n beleid een gelijke-kansen beleid blijven noemen, is zeer verbloemend.

Toenmalig Brussels Gewestminister Guy Vanhengel, die altijd een sociaal liberalisme verdedigd heeft, heeft toen de Foyer vzw aangezocht om hiertegen klacht neer te leggen bij het Grondwettelijk Hof. Het Grondwettelijk Hof heeft ons in het ongelijk gesteld. Gevolg: van

51 Ik spreek dan over de periode dat ik al lang van het CGKR vertrokken was.

nu af kan men in het Nederlandstalig onderwijs in Brussel rustig discrimineren zich baserend op een gebrekkige kennis van de Nederlandse taal van de ouders. In Brussel leidt dit tot in mijn ogen onaanvaardbare toestanden, waarbij sommige scholen het heel goed doen en andere enorm onderpresteren. Klacht neerleggen hiertegen heeft weinig zin, want taal is geen criterium dat in België onder de antidiscriminatiewetgeving valt. In de scholen die onderpresteren, vind je in Brussel een mix van kinderen van wie de ouders geen niveau B2 halen op het vlak van kennis van het Nederlands. In de scholen die heel goed presteren, zie je de kinderen uit gezinnen waar minstens een van de ouders Nederlands niveau B2 spreekt. Er is een kleine minderheid van scholen waar je beide samen kan aantreffen. Met die maatregel "redt" je misschien het niveau Nederlands als schooltaal in enkele elitaire scholen, waar veel kinderen van allochtone herkomst geen toegang toe hebben omwille van een te laag taalniveau van hun ouders. Maar sommige ouders kunnen hun kinderen enkel plaatsen in scholen waar het onderwijsniveau bedenkelijk is. Je moet geen zwaar academisch onderzoek organiseren om daarachter te komen. Ga gewoon enkele scholen binnen, praat er met de leerlingen en je zal begrijpen wat ik bedoel. De mensen in het Grondwettelijk Hof die de klacht van Foyer vzw (en Guy Vanhengel) afwezen, moeten niet fier zijn over het afwijzen van de bezwaren. Ze hebben de structureel discriminerende dualisering tussen Brusselse scholen geregulariseerd.

In zekere zin ben ik altijd een voorstander gebleven van het NDV-beleid uit de jaren 90. Ik denk dat een combinatie van de wens bij ouders met een vrijwillige medewerking van scholen, die daarbij lokaal onderling met elkaar in dialoog gaan, de interessantste formule is. Ouders moeten in de mate van het mogelijke de school van hun voorkeur voor hun kinderen kunnen blijven kiezen. Maar tegelijk mag men het niveau van de schoolkeuze voor een kind niet afhankelijk maken van het taalniveau van de ouders. Een kind aan de start te zeer afhankelijk maken van de inspanningen en kennis van zijn of haar ouders

voelt zeer unfair aan. Waar het taalniveau van de ouders tekort schiet, kan men mits enige inventiviteit bijkomende voorwaarden stellen aan de leerling én aan de ouders bij inschrijving. Wel moet men tegelijk ook de bereidheid van scholen mee verrekenen om een beleid door te zetten.

Zuid-Afrika⁵²

Mijn ervaringen met Zuid-Afrika herleiden zich tot de Vrijstaat en tot twee personen ginds, Patrick Lekota, een ANC-man, en als tweede een vertegenwoordiger van de lokale 'Nasionale Party', van wie ik de naam vergeten ben.

Het is via prof. Kas Deprez zaliger van de UA geweest, dat ik Patrick Lekota heb leren kennen. Zijn geuzennaam in Zuid-Afrika was "Terror". Hij had die naam overgehouden aan zijn voetbalcarrière, omdat hij er als een gevreesde aanvaller in het voetbal gekend stond. Ik heb hem leren kennen toen hij nog Premier was in de provincie Vrijstaat in Zuid-Afrika en heb hem ontmoet zowel in Brussel (in gezelschap van mensen van de 'Nasionale Party' en van het ANC) als in Bloemfontein. Patrick Lekota is lid geweest van het ANC en heeft enkele jaren doorgebracht met Mandela op Robbeneiland. Lekota was een begrip in Zuid-Afrika.

88

Het eerste contact vond plaats in Brussel, van 17 tot 23 juli 1995, op het CGKR. Lekota kwam aan samen met 'witmensen van de Nasionale Party' en van nog een andere, extremere oppositiepartij waarvan ik de naam vergeten ben. Hij zei erop te staan dat de 'witmensen' in de Vrijstaat tijdig zouden beschermd worden. Hij wenste een constructieve

52 Er was ook interesse in andere landen over hoe het CGKR werkte en vaak ook vraag naar uitwisseling van ervaringen. Zo waren de verhoudingen met sommige ambtenaren binnen het Nederlands Minderhedenbeleid uitstekend. Ik herinner me ook uitnodigingen uit de UK (19-22 september 1994, KADOC Archieven Johan Leman, dozen 68/2-68/4; doos 73) of een uitnodiging uitgaande van het Stuttgarter Rathaus (5.12.1994; doos 73).

relatie met de lokale leiders van de 'Nasionale Party' in Bloemfontein. De reden dat hij met het CGKR in contact wou komen, was dat hij een soortgelijk Centrum wou om de nieuwe minderheden in Bloemfontein te beschermen. Hij rekende de 'witmensen' tot de nieuwe minderheden. Het centrum zou een 'Centrum voor Burgerschapsoepvoeding en Conflictbeheersing' zijn en zich beperken tot de Vrijstaat. Hij had de toenmalige minister-president van de Vlaamse regering, minister Luc Van den Brande, via Kas Deprez gecontacteerd om in de opstartjaren een tijdlang zijn Centrum financieel ondersteund te krijgen. Van den Brande had toegezegd.

Uit het contact met een van die 'witmensen' uit Lekota's delegatie heb ik een anekdote onthouden die ik soms aan mijn studenten antropologie aan de KU Leuven verteld heb wanneer we het hadden over etniciteit. Ik herinner me dat terwijl de delegatie uit Bloemfontein in Brussel verbleef ⁵³ een van hen de collega's een volle dag verliet om over en weer te trekken naar Verdun. Hij kwam terug met een plastic zakje met wat aarde erin. Hij vertelde me dat zijn voorouders hugenoten waren die in de 16de eeuw uit Frankrijk gevlucht waren. Sommige leden uit zijn stamboom lagen begraven op een kerkhof in Verdun, meende hij. Hij was ernaar toe gereisd om wat aarde mee te brengen uit dit kerkhof. Hij zou dit zakje overbrengen naar Bloemfontein en thuis een plaats geven.

In Bloemfontein aan huis bij diezelfde vertegenwoordiger van de 'Nasionale Party', waar de ingang heel goed met een ijzeren hekken afgeschermd was, was het eerste wat ik zag, toen ik op mijn beurt een jaar later in Zuid-Afrika was, een enorme open liggende Statenbijbel met een plastic zakje aarde ernaast. Hier, met als groot symbool de Nederlandse Statenbijbel, leefde een Afrikaans sprekende leider met Franse stamboom.

53 Zie Archieven Johan Leman, KADOC, doos 67.

Op uitnodiging van Lekota ben ik dus zelf ook van 22 tot 26 september 1996 in de Vrijstaat geweest. Toen ik aankwam op de nationale luchthaven in Zuid-Afrika en mijn brief met persoonlijke uitnodiging door Lekota aan de politie toonde, werd ik met veel égards door alles heen begeleid, zonder enig bijkomend onderzoek. Hetzelfde gebeurde op de luchthaven van Bloemfontein waar een hele delegatie me stond op te wachten. Aan huis in Bloemfontein waar Lekota me in kaki uniform 's avonds met zijn vrouw aan tafel ontving, vertelde hij met grote mildheid en veel humor over zijn verblijf als kind op een grote boerderij in de Vrijstaat en hoe hij er dagelijks gespeeld had met de kinderen van de hereboer waar zijn ouders tewerk gesteld waren.

Patrick Lekota vertelde me hoe hij onder druk stond van een nieuwe, tamelijk agressieve generatie van jonge ANC-ers, die hem te soft vonden. Zij waren in Cuba gevormd.

Ik weet dat het Centrum voor Burgerschapsoepvoeding en Conflictbeheersing⁵⁴ opgestart werd, maar weet niet of dit Centrum het vertrek van Lekota als Premier van Vrijstaat overleefd heeft. Hij werd nationaal minister van Landsverdediging en liet de Vrijstaat achter zich. Ik heb de indruk dat zijn benoeming tot nationaal minister van Landsverdediging een manier is geweest om een lokaal ANC-probleem in Bloemfontein op te lossen, want Patrick Lekota leek mij er absoluut niet op gebrand om de Vrijstaat te verlaten. Als Moussa (ik herinner me enkel de voor- naam van zijn toenmalige opponent) er de macht zal overgenomen hebben, vrees ik dat dit Centrum voor Burgerschapsoepvoeding en Conflictbeheersing niet lang meer zal bestaan hebben.

Bij mij is nadien het gevoel blijven hangen dat een revolutie soms blijkbaar een dynamiek vertoont waarbij een eerste generatie revolutio- nairen door een tweede generatie 'overruled' wordt. De mildheid waar-

54 *Sentrum vir Burgershaponderrig en Konfliktoplossing*, opgericht in 1995, en op bezoek met voorzitter en directie van dit *Sentrum* op het CGKR van 12 tot 16 oktober 1998. (Archieven Johan Leman, KADOC, doos 77).

mee Lekota over zijn kindertijd en het leven bij die hereboer sprak is me altijd bijgebleven. Daarmee praat ik absoluut de Apartheid niet goed. Maar ik stel vast dat een van de eerste-generatie ANC'ers, vriend van Mandela, met 'witmensen' kon praten, ze niet haatte en eraan hield om de dialoog open te houden met die 'witmensen' uit de 'Nasionale Party'.

Hoe sommige zaken op Europees vlak werkten...

Een administratie die ik zonder twijfel een grote verdienste zou willen toekennen in de dynamiek die Europa ontwikkeld heeft begin jaren 90 bij het tot stand komen van een Europees antiracismebeleid, is de Nederlandse administratie. Ik herinner me de grote inspanningen die van die administratie Minderhedenbeleid (met G.M.J.M. Koolen en Henk Molleman) uitgingen om in november 1991 een eerste internationale conferentie van hoge ambtenaren uit de diverse lidstaten van de Europese Gemeenschap bijeen te roepen in Brussel. Omdat de conferentie in Brussel moest plaats vinden, drongen ze aan bij het Belgische Koninklijk Commissariaat voor het migrantenbeleid om als co-organisator op te treden. Mevrouw D'Hondt en de Nederlandse minister van Binnenlandse zaken, mevrouw C.I. (Ien) Dales, hadden elkaar voorafgaand ontmoet en het was de taak van Mevr. D'Hondt om Louis Tobback, toenmalig Belgisch minister van Binnenlandse zaken te overtuigen om die internationale conferentie onder zijn auspiciën te laten plaats vinden. Op 9-10 december 1991 vond kort daarop de top van Maastricht plaats. Dit schetst de toenmalige conjunctuur.

Van 8 tot 10 december 1993 zou een tweede dergelijke ambtenarenconferentie plaats vinden. Van 4 tot 6 juni 1997 was er een derde dergelijke conferentie, ditmaal in Den Haag. Als ik de lijst van deelnemende hoge ambtenaren aan deze internationale ambtenarenconferenties overloop, merk ik de aanwezigheid van hoge ambtenaren uit België, Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Italië, Nederland, Portugal, Spanje, de UK, en uit de Europese Commissie zelf.

Wat ik hieruit geleerd heb over de interne Europese samenwerking, is dat grote officiële ontwikkelingen soms in eerste instantie door een beperkt aantal landen ingezet worden, waar mensen elkaar een tijdlang op informele wijze ontmoeten. Daarop kan dan later een evenement volgen waarop mensen uit andere, of zelfs alle Europese landen uitgenodigd worden. Op nog een volgend ogenblik worden dan regeringsleiders gecontacteerd met de bedoeling dat zij een akkoord of een werkwijze zouden voorstellen voor het geheel van de collega's op ministerieel niveau.

In zekere zin is het op die manier tot het voorstel gekomen van Mitterrand en Kohl om op de Europese Raad in Korfoe een 'Consultative Commission on Racism and Xenophobia' op te richten, wat dan in 1997 zou leiden tot het EUMC ('European Observatory on Racism and Xenophobia'). Hier is de Franse 'Commission des droits de l'homme' trekker geweest.

Als ik probeer te reconstrueren⁵⁵ hoe het tot een Europees Waarnemingscentrum tegen racisme en xenofobie (EUMC) gekomen is, moet ik teruggaan tot het Verdrag van Maastricht en de 'Final Act' van 7 februari 1992. Daar is sprake van fundamentele rechten die een algemene basis moeten uitmaken van het Gemeenschapsrecht. Tijdens een bijeenkomst van de Europese Raad in Korfoe, op 24-25 juni 1994, werd een Frans-Duits initiatief (Mitterrand – Kohl) op tafel gelegd om tot een 'Consultative Commission on Racism and Xenophobia' te komen. Op 18 juli 1994 gaf de Raad aan deze op te richten Consultatieve Commissie een mandaat. Met de Fransman Jean Kahn als voorzitter vonden er vanaf september 1994 regelmatig vergaderingen plaats om tot gemeenschappelijke voorstellen te komen, in aanwezigheid van waarnemers uit het Europees Parlement en vanuit de Raad van Europa uit Straatsburg. De werkzaamheden van de Commissie Kahn (zoals die

55 Ik baseer me hiervoor vandaag op Leman, J. (1996). 'Europe's Consultative Commission on Racism and Xenophobia and the slow progress towards a European Antiracism Observatory', *Loyola of Los Angeles International & Comparative Law Journal*, vol. 18, nr 3 : 603-612.

Commissie informeel genoemd werd) vielen uiteen over twee periodes. Een eerste periode liep van september 1994 tot juni 1995, een tweede van juni 1995 tot juni 1996. In beide periodes nam ik voor België deel aan die Commissie. Elk land had een vertegenwoordiger en een vervanger. Mijn vervanger was mijn adjunct.

Ik weet niet hoe zo'n Europese commissies meestal samengesteld worden, maar in een eerste fase van de commissie waar ik lid van was, waren sommige vertegenwoordigers duidelijk niet goed op de hoogte van het onderwerp, terwijl anderen er juist zeer goed in thuis waren. Ik herinner me dat vooral Ierland (met prof. William Duncan), Frankrijk (uiteeraard, want ze leverden de voorzitter), Nederland (Ed Van Thijn), Duitsland en Griekenland bij me een heel goede indruk achter gelaten hebben. Ik vermoed dat ik sommigen vergeet. Maar sommige landen vaardigden tijdens die eerste periode iemand af die nauwelijks wist waarover het ging. Tijdens de tweede periode zou dit veranderen en werd het niveau over de gehele lijn behoorlijk opgekrikt.

De opdracht van de Consultatieve Commissie bestond erin om na te gaan of er consensus kon gevonden worden over de haalbaarheid van een 'European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia' (EUMC). Ik herinner me dat naar het einde toe twee punten de discussie bepaalden: 1. Wat zou de relatie worden tussen het nieuw op te richten Europees Observatorium en het reeds bestaande ECRI ('European Commission against Racism and Intolerance') in Straatsburg? 2. In welke stad zou het nieuwe Waarnemingscentrum gevestigd worden? Wat het eerste punt betrof, is zeer belangrijk geweest dat Jean Kahn, zelf een Fransman, vond dat het nieuwe Waarnemingscentrum niet mocht samenvallen met het ECRI in Straatsburg. Dit ECRI brengt immers ook mensen bijeen van buiten de EU. Bij het tweede punt, was van meet af aan duidelijk dat het nieuwe Observatorium niet in Brussel, Straatsburg, Parijs of Luxemburg een plaats mocht krijgen. Athene kwam even ter sprake als mogelijkheid, maar de stad lag niet

centraal genoeg. Er vormde zich vrij snel een consensus over Wenen.

Toen ik nadien ook België mocht vertegenwoordigen bij het ECRI in Straatsburg, liet ik me er in samenspraak met mijn adjunct, Jean Cornil, heel snel vervangen door een Franstalige medewerker die dit jaren lang is blijven doen.

In 1997 kwam het tot de oprichting van een 'European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia' (EUMC), gevestigd in Wenen. In 2007 is dit EUMC veranderd in een FRA, een 'European Agency for Fundamental Rights'.

Ik weet niet of het nu nog het geval is, maar - tenminste binnen mijn vakgebied - waar het in Europa om intercultureel samenleven ging, was het feit van Belg te zijn, geen nadeel. Als Belg werd je gezien als iemand met voeling zowel voor de Latijnse als voor de Angelsaksische culturen. Als je daar een behoorlijke meertaligheid kon aan koppelen, bezorgde je dit een strategisch voordeel bij debatten tussen vertegenwoordigers van verschillende landen. Voorbeelden van zo'n gevoeligheden: "race", "minority" en "ethnicity". Het zijn woorden die een heel andere betekenis krijgen in de oren van een Fransman dan bij een Brit. Als Belg maak je dit soort discussies al mee tussen Vlamingen en Walen. Je kan als meertalige Belg, als je wil, een facilitator worden bij dergelijke Europese debatten. En een laatste punt waar niet-Belgen soms gevoelig aan zijn: is België niet het complexe landje waar je weken lang verschrikkelijk veel ruzie kan maken vertrekkend van een kluwen van structuren waar een kat haar jongen niet vindt, zonder dat er ooit geweld uit volgt?

Ook heb ik geleerd dat de eerste kiemen voor grote processen en voor het ontstaan van algemene richtlijnen in Europa soms zeer vroeg gezaaid worden en nadien verdwijnen onder het stof van de geschiedenis. Ooit woonde ik aan de KU Leuven een conferentie bij van Christian Joppke, een gekend politicoloog. Hij legde uit hoe het

dankzij de Directieven uit 2000 van de Europese Unie is geweest, dat de EU-landen een antiracisme wetgeving gekregen hebben. Toen ik hem nadien bij de receptie opwierp dat enkele landen al lang voordien over een antiracisme wetgeving beschikten en dat het misschien via de onderlinge samenwerking en het gelobby van enkele van die landen nadien pas tot een Europese directieve gekomen was, was zijn lachoniëke antwoord dat hij het niet nodig vond om zoiets te onderzoeken. Ik heb me toen bij mezelf de vraag gesteld of sociale en politieke wetenschappers soms niet te normatief te werk gaan, vertrekkend van concepten, terwijl ze te weinig teruggaan *“zu den Sachen selbst”*. Ik heb zoiets ook gezien als het om een bespreking van het administratieve woordvoerderschap in de islam gaat. Bepalen vooropgestelde concepten niet te dikwijls wat men nadien als processen meent te ontdekken? Recent heb ik me ook de vraag gesteld of men inzake Europees migratiebeleid niet beter via dit soort partiële onderlinge afspraken had gewerkt veeleer dan tot totaal-oplossingen te willen komen die voor alle lidstaten in dezelfde mate zouden moeten gelden.

Andere kwesties

Bij een bespreking van de periode Dehaene zou ik nog enkele andere thema's ter sprake moeten brengen, zoals de creatie van de Executieve van de moslims in België. Dit is echter een verhaal dat een bespreking verdient gespreid zowel over de periode Martens, als over die van Dehaene en Verhofstadt. Zelfs bij een bespreking daar-net van de Europese contacten, begint het verhaal eigenlijk al in de periode Martens. Ook andere thema's vragen om ruimer besproken te worden dan enkel maar vanuit de periode Dehaene. Daarom breng ik ze onder in een apart hoofdstuk. Het zal later dus nog gaan over regularisaties, de spanningen met extreem-rechts en de strijd tegen de mensenhandel.

Ik heb veel zien slagen via gestage en geleidelijke opbouw.

1999-2001: DE EERSTE JAREN MET VERHOFSTADT ALS PREMIER

Guy Verhofstadt

Gedurende het KCM heb ik Wilfried Martens als Premier gekend, met een heel verdienstelijke Werner Rogiers als zijn kabinetschef. Bij Jean-Luc Dehaene was dit Steve Dubois en bij Guy Verhofstadt werd het Luc Coene. Telkens ging het om briljante mensen. Enkele keren had ik rechtstreeks contact met de ministers zelf. Wat Guy Verhofstadt betreft, die ik als directeur van het CGKR vanaf 12 juli 1999 meegeemaakt heb als Premier, mag je van mij hier geen oordeel verwachten zoals ik dit bij Jean-Luc Dehaene wel gedaan heb. Ik heb hem niet lang genoeg gekend en ook met zijn kabinetschef had ik minder contact.

Wel vind ik dat ik op drie beleidswijzigingen moet wijzen, die ik liever niet had zien gebeuren. Ik wil die wijzigingen echter niet verwijtend personaliseren.

Een eerste verandering in het beleid was, dat hij de politieke verantwoordelijkheid voor het CGKR niet meer bij de Premier legde (zoals Dehaene gedaan had), maar bij de minister van Justitie. Ik neem aan dat Laurette Onckelinx hem dat zal gevraagd hebben, want ze ambiëerde dit, maar voor mij betekende het dat Verhofstadt zich minder aan de thematiek zou interesseren. Ik heb dit toen als een minpunt ervaren.

Een tweede beleidswijziging was, dat er nog wel IMCMs bijeen geroepen werden, maar dat dit niet meer gebeurde onder voorzitterschap van de Premier, maar van de minister van Justitie. Op zich was dit niet het grootste probleem. Maar minister Onckelinx liet zich op die IMCMs steevast vervangen, niet eens door haar kabinetschef. Bijgevolg lieten ook alle uitgenodigde ministers zich vervangen door

een of ander kabinetsadviseur⁵⁶. Op de interkabinettenwerkgroepen zag ik zelfs geen kabinetschefs meer. Dit betekende een marginalisering van het thema en een laten afnemen van de invloed van het CGKR op de agendasetting over integratie en racisme binnen de regering.

Wat Verhofstadt ook nog gedaan heeft - en wat bij mij steeds als een niet wenselijke zet overgekomen is - is dat hij samen met Laurette Onckelinx een brief naar het CGKR gestuurd heeft, waarbij ik als directeur van het CGKR de aanmaning kreeg om het CGKR uit alles terug te trekken wat met de islam te maken had. Ik was daar zeer ongelukkig om, omdat ik ervan overtuigd was dat, wilde men tot een behoorlijk functionerende Executieve van de moslims in België komen, men best nog enige begeleiding voorzag door het CGKR. Het klinkt paternalistisch, ik weet het. Maar het was voor me duidelijk dat de nodige expertise ontbrak in de Executieve om het beheer vlot te laten verlopen. Daarenboven zat men toen in een periode van zich sterk opdringend islamistisch fundamentalisme. Ik besepte dat veel mensen absoluut niet zouden begrijpen waarom het CGKR optrad in zaken van 'extreem rechts', maar niet waar het om islamistisch fundamentalisme ging. Om nog een gaatje te vinden om islamisme aan te klagen, moest ik voortaan een persoonlijke racistische aanval tegen mij uit de kast halen. Typerend hiervoor is de klacht die ik later, op 1 november 2002, zou indienen tegen de heer Bastin. Ik kom erop terug in een later hoofdstuk.

Voor de rest moet ik Verhofstadt niets kwalijk nemen. Ik kan niet zeggen dat hij het CGKR tegenwerkte. In sommige media heb ik gelezen dat het Verhofstadt was die het CGKR het proces tegen het Vlaams Blok heeft laten beginnen, of dat er in dit verband afspraken gemaakt waren tussen hem en mij. Ik kan alle lezers met de hand op het hart verzekeren dat daar niets van aan is. Het enigste wat er ooit gebeurd

56 Zie hiervoor Archieven Johan Leman, KADOC, bijvoorbeeld Doos 59/2.

is, is dat ik hem na neerlegging van de klacht bij het Gerecht ooit gevraagd heb of hij dit het CGKR kwalijk nam. Hij heeft hierop geantwoord dat dit onze zaak was en dat hij zich daar niet wenste mee te bemoeien.

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding

In 1999 zat de eerste termijn van mijn directeurschap op het CGKR erop. Ik had tien jaar publiek functioneren achter de rug. Ik wou ermee stoppen. Tien jaar leek me voldoende. Jean Cornil en Jean Hallet drongen aan dat ik zou blijven. Nadien gezien is het fout geweest om te blijven en dit niet omdat er een andere regering kwam, maar omdat tien jaar inderdaad voldoende is. Dynamiek en creativiteit beginnen te sputteren. Ook het weerstands- en incasseringsvermogen neemt af, bij mij toch. Korte tijd na de verlenging kwam Jean Cornil me zeggen dat hij vertrok. "Laurette", zoals hij mevrouw Onckelinx steevast noemde, had hem een post aangeboden vanaf 2002 als gecoöpteerd senator. Ik verloor een adjunct met wie ik goed samenwerkte. Jacques Simonet had ons ooit "les frères nickelés", zeg maar Janssen en Janssens genoemd.

Een aparte casus: De zorg voor de veiligheid op straat

98

Vaak is het CGKR door sommige mensen verweten dat het geen aandacht schonk aan straatboefjes. Die aandacht was er nochtans wel degelijk en het maakte niets uit van welke herkomst iemand ook mocht zijn. Wat vaak bleek was onmacht. Ik verwijs bijvoorbeeld naar een brief van François-Xavier de Donnea, toenmalig Brussels burgemeester, d.d. 23 juni 2000 die op een schrijven van mij antwoordt d.d. 13 juni 2000⁵⁷:

“De toestand die U terecht aanklaagt is eigenlijk niet te wijten aan een onmacht van de Politie maar wel aan de onmacht van ons gerechtelijk apparaat om een aantal veiligheidsproblemen doeltreffend aan te pakken.

U weet evengoed als ik dat ongeveer 80% van de mensen die de Politie van Brussel op heterdaad aanhoudt (4000 in 1999) niet ter beschikking worden gesteld van het Parket op aanvraag van het parket zelf. Ik ben natuurlijk niet de mening toegedaan dat alle jongeren die misdrijven plegen, moeten worden opgesloten, en zeker niet in klassieke gevangenis. Ik geloof echter dat het Parket meer mensen ter beschikking zou moeten stellen en alternatieve straffen zou moeten uitspreken opdat de jongeren die zich slecht gedragen geen gevoel van straffeloosheid zouden hebben, wat recidivisme aanmoedigt. Bovendien weet U waarschijnlijk ook dat de opsluiting van jongeren, die gevaarlijk of multi-recidivist zijn, vaak onmogelijk is omdat er te weinig plaatsen zijn in gesloten instellingen voor jongeren in ons land. (...) Zoals U terecht zegt, leidt de huidige onmacht van het gerechtelijk apparaat tot een verrotting van onze democratie en tot een stijging van racisme en xenofobie. Ik zou U dus twee suggesties willen voorstellen;

Eerst en vooral zou U misschien soortgelijke brieven aan de procureur des konings van Brussel, Mijnheer Dejemeppe, moeten schrijven. Ten tweede zou U, bij de Minister van Justitie en bij de Minister-Presidenten van de vlaamse en franstalige gemeenschappen, kunnen aandringen om hen attent te maken op de dringende noodzakelijkheid een groter aantal plaatsen voor minderjarigen uit te bouwen in gesloten instellingen. Tenslotte zal ik U zeggen dat mijn ervaring over de laatste jaren is dat, hoe meer de Politie aanhoudt hoe minder het parket de terbeschikkingstelling van de aangehoudenenvraagt. Een grotere doeltreffendheid van de Politie wordt dus geneutraliseerd door de onmacht van ons gerechtelijk apparaat. Ik denk, zoals U, dat deze toestand zeer erg is en dat het inderdaad leidt tot de verrotting van onze democratie. (...)”

'NINE ELEVEN'(2001)-2003: DE VOLGENDE JAREN MET VERHOFSTADT ALS PREMIER

Guy Verhofstadt (bis)

Het is niet omwille van Verhofstadt dat ik eind 2003 ontslag genomen heb als directeur van het CGKR. Hij had daar niets mee te maken en heeft via een van zijn kabinetsmedewerkers zelfs even gepolst of mijn ontslag werkelijk definitief was. Ik wenste er niet op terug te keren. Ik heb nooit de indruk gehad dat hij mijn vertrek wenste... al mag ik natuurlijk niet uitsluiten dat ik hier naïef ben geweest.

Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding (bis)

In 2002, kort na het vertrek van Jean Cornil, moest ook de voorzitter, Jean Hallet, weggaan, blijkbaar omdat dit de uitdrukkelijke wens was van Louis Michel. Zo heeft mevrouw Onckelinx het aan Jean Hallet meegedeeld. Het CGKR kreeg een van Michels voormalige kabinetsmedewerkers, mevr. Raymonde Foucart, als nieuwe voorzitter.

In diezelfde periode, zonder dat ik er een precieze datum kan op kleven, kwam Luc Vandenbossche aandraven met een zogenaamd Copernicaanse hervorming voor het CGKR. Hij toverde een ingewikkeld nieuw organigram uit zijn mouwen dat, toegepast op het CGKR, tot niets anders kon leiden dan tot immobilisme. Er moesten via een Copernicaanse hocuspocus zoveel directeuren en co-coördinatoren komen dat een kat er haar jongen niet meer vond. Ik herinner me dat Luc Coene, kabinetschef van Verhofstadt, toen ik hem erover aansprak, in een lachbui schoot bij het zien van zoveel Kafkaïaanse complexiteit. Coene aanvaardde om een niveau uit het initiële nieuwe organigram te schrappen. Ik moest echter aanvaarden dat er aan de vorige structuur vier nieuwe, door de regeringspartijen aangeduide

co-coördinatoren naast me in het dagelijks bestuur aangeduid zouden worden. Het CGKR, nieuwe stijl, zou nog slechts beslissingen kunnen nemen nadat over iets consensus was ontstaan tegelijk binnen het zeskoppig dagelijks bestuur van directeurs en co-coördinatoren én in de Raad van Bestuur. Het eigenlijke breekpunt voor mij was echter dat daarnaast de Raad van Bestuur rechtstreeks, zonder de directeur erbij te betrekken, bevoegdheden kon delegeren naar een of meerdere van de co-coördinatoren. In 2002 heb ik de Premier per brief laten weten dat dit niet anders kon dan tot disfuncties leiden. Er werd niet gereageerd op mijn waarschuwing. Na tien jaar voelde ik bij mezelf ook niet meer de kracht om de strijd voor terreinafbakening aan te gaan die normaal volgt op zo'n model. Ik weet ook wel dat je zo iets uiteindelijk met ieders akkoord toch nog tot een beter geschikt model kan omwerken, maar toen had ik er de kracht niet meer voor. Het voelde aan alsof het bij mij op was.

Het kan misschien verrassen, maar uit die tweede periode, en ook al kreeg ik het minder gemakkelijk wegens allerlei wijzigingen aan de top van het CGKR, deed ik toch ook nog positieve ervaringen op, soms uit totaal onverwachte hoek. Jan Peeters, een voormalige jeugdrechter, werd in 2001 voorzitter van de Koninklijke Belgische Voetbalbond. We hadden elkaar vroeger in mijn Foyer-periode al ontmoet en het had onmiddellijk heel positief geklikt tussen ons beiden. Hij wou het voetbal kleurrijker maken en het racisme er geen voeten op de grond laten krijgen. Hij werd een drijvende kracht achter 'Het Sociale Charter van de KBVB', dat er kwam in samenwerking met het CGKR en de Stichting Samen Kleurrijk Sporten. Jaren later, toen de Belgische nationale ploeg het zo goed deed op het internationale forum waren sommige buitenlandse sportjournalisten ervan overtuigd dat dit terugging op het toenmalige beleid en ook met de sportpleintjes die er gekomen waren ten tijde van het Impulsfonds voor het migrantenbeleid. In het buitenland was men daarvan overtuigd, te oordelen naar de appreciatie van Duitse en Britse sportjournalisten die de manier waarop ons voetbal werkte

vergeleken met andere sporttakken in België en met andere nationale voetbalploegen in Europa. Zelf vond ik dit overdreven, maar het beleid van toen zal er in alle geval geen kwaad aan gedaan hebben.

Ook op andere vlakken stond de tijd niet stil. Op 6 januari 2003 werd de nieuwe wet op de algemene discriminaties gestemd, aangevuld met een wet tot versterking van de wet tegen het racisme. Men zal dit op basis van de datum van publicatie de wet van 25 februari 2003 noemen.

Tijdens mijn vakantie in augustus 2003 ondervond ik echter dat het verplicht eerst afspreken met de co-coördinatoren, zoals dat van mij geëist werd, blijkbaar enkel voor mij gold, maar niet voor de co-coördinatoren zelf. In een interview met de media leverde een door de regering (met name Ecolo) aangeduide co-coördinator openlijk kritiek op het beleid van minister Dewael in de kwestie van een kerkbezetting door illegaal verblijvende migranten. Dewael liet daarop in de media weten dat hij niet meer met het CGKR wilde werken. Twee regeringspartijen brachten hun onderling dispuut naar buiten op de kap van het CGKR, zonder dat ze het nodig vonden de directeur daarover in te lichten. Dit hoefde trouwens niet meer in de nieuwe formule Copernicaanse stijl. Zo beleefde ik het alvast toen ik het vernam. Zelf wist ik niets af van heel dit dispuut en lag ik rustig te zonnen op een strand in Trieste. Een journaliste van Le Soir belde me op, deed me het hele verhaal en was verwonderd dat noch de co-coördinatoren van het CGKR noch het kabinet van de minister me hierover gecontacteerd hadden. Ik wist niet wat te antwoorden, maar begreep dat Copernicus toegeslagen had. Desorganisatie en lekken zouden voortaan tot de normaliteit behoren, vreesde ik. Terug in België heb ik zonder er vooraf met iemand over te spreken de eer aan mezelf gehouden en op 25 augustus 2003 mijn ontslag ingediend bij Premier Verhofstadt. In de ontslagbrief heb ik als context aangegeven: *“Het KB op het Centrum voorziet in een college en zijn raad van bestuur heeft de taken verdeeld over de*

coördinatoren en de bevoegdheden van de directeur sterk ingeperkt. Dit leidt tot voorspelbare toestanden, waarvoor ik reeds ruim een jaar geleden de heer Coene gewaarschuwd heb.”⁵⁸

Mijn ontslag ging in per 1 oktober 2003. Enkele weken later heb ik bij KB d.d. 30 september 2003 van hogerhand eervol ontslag gekregen. Ik lag van dit eervol of oneervol zijn van mijn ontslag toen niet wakker. Nadien gezien vind ik eervol ontslag wel aangenamer.

Je wordt dan door de media om een reden gevraagd voor je ontslag. Er is een aanleiding geweest: het voorval dat ik verteld heb. Maar een minder vermoede directeur, tien jaar vroeger, had daar wel iets op gevonden. Ik vermoed dat de ware reden een complex van redenen is geweest. Waarschijnlijk is de kern van de zaak gewoon geweest dat ik heel vermoeid was na 14 jaar en het voor bekeken hield. Nadien gezien had ik - vind ik zelf - om heel orthodox te handelen, dit ontslag eerst moeten bespreken met de politiek verantwoordelijke minister en de Premier, zonder het ontslag daarom ongedaan te maken. Laten we zeggen: uit hoffelijkheid. Ik had vermoedelijk ook best een ontslagtermijn van een drietal maanden in acht genomen. Maar wat me over de jaren heen het meest bijgebleven is, is dat me na dit ontslag een enorm vakantiegevoel overviel. Dit gevoel is me maanden bijgebleven, tot werken in de nieuwe situatie, aan de universiteit, weer als 'werken' aangevoeld werd. Ik vermoed dat de vele jaren lang durende aanvallen op mij vanuit het Vlaams Blok, het geheel van uitdagingen waarbij het CGKR betrokken was (nl. antiracisme, mensenhandel, armoededossiers,...), de persoonlijke aanvallen tot aan huis toe, meer dan ik me zelf realiseerde, in de kleren waren blijven hangen. Eerlijk, ik denk dat ik door mijn ontslag mijn gezondheid gered heb. Vandaag zou ik eraan toevoegen: en wat een geluk dat de sociale media toen nog niet waren wat ze vandaag geworden zijn!

58 Zie Archieven Johan Leman, in KADOC, doos 62. Hier kan u naast mijn ontslagbrief ook de waarschuwing vinden die ik een jaar voordien verstuurd heb.

Ik maak van de gelegenheid gebruik om even uit te weiden over latere ontwikkelingen binnen het CGKR, waar ik in het geheel niets meer mee te maken heb gehad. Niet om mij ervan te desolidariseren, maar om bij sommigen de puntjes op de i te plaatsen. Op 10 mei 2007 is er een Genderwet en een Algemene Antidiscriminatiewet gekomen. Op basis van die Algemene Antidiscriminatiewet werden handicap, levensbeschouwing of geloof en leeftijd persoonlijke kenmerken waarvoor het CGKR juridisch kan optreden bij aanwijsbare discriminatie. De mogelijkheid van een optreden tegen discriminerende behandeling van man en vrouw, of voor seksuele oriëntatie, (trans)gender in zijn algemeenheid dateert eveneens van na 2003. Het werd toevertrouwd aan het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM). Daarenboven werd na 2003 aan de discriminerende behandeling ook de juridische bestrijding van haatspraak en pestgedrag toegevoegd aan het CGKR dat in 2013 opgesplitst werd in een UNIA en een MYRIA. Kort komt het vanaf 2013, 10 jaar na mijn vertrek, hier op neer dat MYRIA de migratiebewegingen en de bewegingen rond mensenhandel en mensensmokkel bijhoudt, het IGVM het genderthema opvolgt en UNIA al de andere bevoegdheden van het vroegere CGKR op zich neemt.

De dynamiek ontstaan bij het CGKR is na mijn vertrek in 2003 zeker niet stilgevallen. Het betekent niet dat alles zo maar rechtlijnig uit het toenmalige CGKR voortgekomen is. Men mag de wijzigingen in de samenleving, die plaats gevonden hebben los van het CGKR, en de invloed van de Europese richtlijnen uit 2000 geenszins onderschatten. Dit werd werkelijk niet allemaal voorzien toen de Koninklijk Commissaris in 1989 pleitte voor een Centrum voor Etnische Gelijkheid. Wat het KCM in zijn tijd wél voorzien had, was dat de samenleving in snel tempo met heel wat samenlevingsproblemen zou geconfronteerd worden en dat het hoogst wenselijk was dat verdrukte minderheidsgroepen in bescherming zouden genomen worden. Toen dacht men echter in eerste instantie niet aan criteria als gender of handicap, laat

staan aan leeftijd (waar men trouwens nu nog altijd maar matig aan denkt), maar aan migratieherkomst. Men beseftte immers dat de mensen in Europa geenszins voorbereid waren om mensen die van buiten Europa kwamen vrij snel als gelijkwaardig binnen Europa te aanvaarden... en, met de woorden van Paula D'Hondt in 1989: dat alleen al zou "een werk van lange adem" worden.

Joodse verenigingen en Abou Jahjah

Er is een periode geweest in de jaren 90 dat het er regelmatig bovenarms opzat in Antwerpen tussen betogende Antwerpse Marokkanen, begeleid door Abou Jahjah, en de Joodse verenigingen. Eigenlijk had ik vrij goede contacten met verschillende vertegenwoordigers uit de Joodse verenigingen⁵⁹ en ook Abou Jahjah had ik al eens op 20 december 2002 ontmoet op het CGKR. Ik kan niet zeggen dat die ontmoeting van een drietal uren slecht verlopen was. Het was een goed gesprek, in die mate dat we onze gsm-nummers uitwisselden. Je wist maar nooit, dacht ik. Het gesprek met Abou Jahjah op het CGKR ging toen vooral over het feit dat het VB toch wel altijd bijzonder snel geïnformeerd werd door mensen bij de Antwerpse politie, sneller zelfs dan hoofdcommissaris Lamine.

Sommige vertegenwoordigers van Joodse verenigingen uit Antwerpen waren al enkele keren op het CGKR komen aankloppen met de mededeling dat zij vonden dat het CGKR Abou Jahjah te veel liet begaan zonder te protesteren. De kwestie was dat ik Abou Jahjah en zijn AEL terecht of ten onrechte vooral typerend vond voor een etnische beweging. Ik zag in Abou Jahjah een etnisch leider. Je moet niet noodzakelijk uit dezelfde gemeenschap afkomstig zijn om tot een succesvol etnisch leider uit te groeien. Heel vaak zijn zo'n mensen

59 Dit was vooral met het Forum der Joodse Organisaties, met de heer Eli Ringer als voorzitter en mevrouw Kouky Frohmann als ondervoorzitter.

middenklassers. Je moet vooral beter kunnen verwoorden en rationeel kunnen kaderen wat je volgers ervaren en natuurlijk hun taal spreken en voldoende herkenbaar zijn. Ook moet je enig leadership uitstralen. Dit had hij. Een zeldzame slogan daar gelaten, en wie weet komend van wie, zag ik geen reden om een sterk onderbouwde klacht met burgerlijke partijstelling over racisme of antisemitisme tegen het AEL te overwegen en aan mijn Raad van bestuur voor te leggen. Wel hadden we op zeker ogenblik, als CGKR, een eenvoudige klacht lopen omwille van een slogan tijdens een AEL betoging waar sommigen *“Hamas, Hamas, alle joden aan het gas”* geroepen hadden, zonder dat Abou Jahjah er afstand van had genomen. Maar het CGKR kon hem die slogan evenmin zo maar in de mond leggen of zeggen dat hij erachter stond.

Waar het conflicten betrof, koos het CGKR altijd eerst voor bemiddeling. Na mijn gesprek met Abou Jahjah dacht ik te kunnen gebruikmaken van mijn toenmalige relatief goede contacten met beide groepen om een gezamenlijk gesprek te kunnen regelen in een cultureel ontmoetingscentrum in Berchem. Beide partijen gingen op het voorstel in en beide partijen kwamen opdagen. Maar nauwelijks zaten we aan tafel of er werd binnengevallen door een heel militante groupuscule Vlaams Blokkers onder leiding van Rob (“Klop”) Verrijcken. De vergadering werd afgelast. De Joodse woordvoerders vertrokken en ik bleef er enkel over met Abou Jahjah.

106

Wie wat gedaan heeft om het te doen mislopen, weet ik niet. Iemand heeft moedwillig geklikt. Ik beken dat ik nooit gezocht heb wie wat gedaan heeft. Was het iemand uit de Joodse verenigingen? Iemand uit de AEL? (Abou Jahjah leek me oprecht verrast en ik zie hem niet zo maar naar het VB bellen.) Iemand uit het Berchemse culturele centrum? Ik heb het nooit geweten.

De les is dat men goed moet beseffen dat sommige mensen de dialoog niet wensen, zelfs niet een poging tot... Ze doen hoogstens

alsof. Dit is jammer. Misschien moet men met dit gegeven leren leven en ophouden om oplossingen te zoeken die zoiets niet verrekenen. Bij het zoeken van een oplossing in een langdurig conflict waar velen bij betrokken zijn, moet men incalculeren dat er sommigen aan tafel kunnen zitten die doen alsof ze een oplossing willen, maar tegelijk aan het zoeken zijn hoe ze het kunnen doen mislopen.

'Nine eleven'

Telkens als iemand me vraagt, wat het grote kantelpunt geweest is in de ontwikkelingen van racisme en xenofobie, verwijs ik naar 11 september 2001: *'nine eleven'*.⁶⁰ Akkoord, toen het KCM het licht zag, was er reeds moslimfundamentalisme. En wanneer in 1989 de verkiezingen plaats vonden die geleid hebben tot een niet door de regering erkende Hoge Raad van de moslims, waren daar ongetwijfeld ook moslimbroeders bij betrokken. Het moslimfundamentalisme was echter geen 'hot topic'.

Ik herinner me uit de toen door sociologen als Billiet en Swyngedouw gepubliceerde artikelen dat het racisme en de xenofobie op puur culturele gronden in de jaren 90 niet toegenomen maar eerder afgenomen was. De gepercipieerde islam waarover het Vlaams Blok het toen had, was een islam van mensen die het werk van de Vlamingen kwamen afnemen en de affiches, zeker begin jaren 90, toonden vliegende tapijten die boven minaretten en kamelen zweefden.

'Nine eleven' heeft dit beeld grondig veranderd, zeker in Vlaanderen. Van 2001 af zien we op de VB-folders geen vliegende tapijten meer. Het gaat voortaan om een islam die zich in de perceptie van islamofobe partijen nooit zal laten integreren. Een zogenaamd anti-westerse islamitische cultuur neemt in hun publicaties voortaan de plaats in van

60 Dit is ook de reden waarom ik 'Nine eleven' in mijn bespreking van de periodisering zo'n expliciete plaats geef.

het 'afnemen van werk'. Tegelijk neemt het racisme, vooral in de vorm van islamofobie, significant toe.

Op het CGKR was er een medewerkster die al vanaf de periode van het KCM de dynamieken rond de islam nauwgezet opvolgde. Die medewerkster was het die me in 1998 op de hoogte bracht dat er sinds 1997 in Molenbeek een CIB bestond (*Centre Islamique Belge*), niet te verwarren met het ICC aan het Jubelpark, geleid door een uit Frankrijk uitgewezen imam, Sheikh Ayaachi Bassam. Dit CIB plaatste in die tijd zwaar racistische boodschappen op zijn site. Zo werd er op de site een tijd lang letterlijk gemeld dat het geen misdrijf was om Amerikanen of Britten te doden. De Golfoorlog speelde sterk in die geesten.

Toen ik bij mensen die politieel en gerechtelijk met de zaak bezig waren, vroeg of en hoe het CGKR best met dit CIB omging, kreeg ik als antwoord dat de Franse veiligheidsdiensten het CIB in het oog hielden en wij het dus best zo lieten. Als bericht kreeg ik ook, maar dan van het parket, dat Amerikanen en Britten geen minderheid waren zoals omschreven door de antiracismewet en dat het CGKR dus niet bevoegd was om in die kwestie klacht met burgerlijke partijstelling neer te leggen.

Ook al mocht het CGKR niet meer met islamzaken bezig zijn⁶¹, toch was een botsing met dit fundamentalisme dat zich soms zeer racistisch en antisemitisch opstelde, onvermijdelijk. In Molenbeek werd door de MJM (*Mouvement des Jeunes Musulmans*) eind oktober 2002 een folder uitgedeeld in cafés en moskeeën die niet ver afgelegen waren van Foyer waarin ik een vijand van de islam en een racist genoemd werd omdat ik me zou uitgesproken hebben tegen het dragen van een "voilette" door moslima's. Ook werd er opgeroepen tot een betoging tegen mij die zou plaats vinden op 2 november 2002 om 11 uur

61 Mijn opvolger als directeur van het CGKR heeft trouwens consequent vrij snel die medewerkster ontslagen.

op het Brusselse Muntplein. Op 1 november 2002 legde ik klacht neer tegen het *Centre Islamique Belge*, waarmee ik de MJM verbonden zag. Ik had geleerd dat het enigste criterium dat me als directeur van het CGKR bevoegdheid gaf om tegen het CIB klacht neer te leggen erin bestond dat ik me persoonlijk als benadeelde partij zou kunnen aandienen in het kader van de antiracismewetgeving, tegelijk op het antisemitisme wijzend dat van het CIB uitging. Ik citeer uit het p.v.: *“Het CGKR heeft een gerechtelijke klacht ingediend tegen het Centre Islamique Belge waarvan Bastin tot de leiding behoort en dit omwille van antisemitische uitspraken op hun site.”*⁶² Verder liet ik noteren dat ik racist genoemd werd door Bastin en dat ik dit als eeroof ervaarde. De manifestatie op het Muntplein bracht volgens de politie 57 mensen bijeen met bordjes als *“Leman va t’en”, “Leman démission”, “Leman nous traite salement”*. Als raadsman had ik meester Dirk Dewandeleer genomen van het bureau Eubelius. Mijn klacht richtte zich tegen de heer Bastin, tegen het *Centre Islamique Belge* en tegen de MJM. Ik had gehoopt dat er een ernstig onderzoek naar hun handel en wandel zou gebeuren, maar op 21 februari 2003 werd de klacht, na een eenvoudige ondervraging van een halve bladzijde van de heer Bastin, die verzekerde dat het niet bij hem opkwam om geweld te gebruiken, door het Parket geseponeerd. Ik kreeg het advies om niet in beroep te gaan.

Korte tijd nadien werd op een zondagnamiddag, op klaarlichte dag, terwijl mensen aan de tramhalte aan de overkant van de straat toekeken, een luik uit de voordeur van mijn woning door twee jonge snaken ingetrapt. Ik heb nooit geweten wie erachter zat. Extreem rechts? Moslimfundamentalisten? Filip De Winter die ik kort nadien hierover aansprak, verzekerde me dat het zeker niet door iemand uit zijn midens gebeurd was. Ik ben geneigd hem hieromtrent te geloven. Nadien is gebleken dat niet ver van waar ik woonde een zeer harde kern van

62 P.V. van 1.11.2002, zie Archieven Johan Leman, in KADOC, doos 165.

jihadisten in de maak was. Maar misschien concludeer ik hier te snel. Het voorval is me altijd een raadsel gebleven.

U weet dat in diezelfde periode ook de spanningen met het Vlaams Blok toenamen, omwille van het proces tegen drie vzw's die het VB financieel steunden. Men heeft heel vaak geschreven dat het de uitslag van het Vlaams Blok proces is geweest die het Vlaams Belang dat erop gevolgd is tot de grote winnaar gemaakt heeft van de verkiezingen kort nadien. Ik aanvaard perfect de bemerking dat het nogal 'Vlaams' is om het op te nemen voor de underdog en dat dit proces hen wind in de zeilen zal gegeven hebben bij die verkiezingen. Maar mag ik erop wijzen dat er reeds voorafgaand aan de uitslag van de toenmalige verkiezingen een kantelmoment gekomen was waarop gevoelens van racisme en xenofobie opnieuw sterk begonnen toe te nemen: *'nine eleven'*. En terloops... bij mijn weten loopt er in de jaren 2020 en volgende geen enkel proces tegen Vlaams Belang... en wat is nu de oorzaak van de toegenomen populariteit van Vlaams Belang? Toch dit proces niet van twee decennia terug?

'Nine eleven' lijkt het grote kantelpunt geweest te zijn in de perceptie van de islam in het Westen en in het groeiende succes van extreem-rechtse partijen in Europa. Verwijzend naar een onderzoek van Scheuer⁶³, vijftien jaar later onder inwoners van België, 18 tot 75 jaar oud, stelt Elchardus vast dat in 2016 *"telkens 60 procent of meer (instemde) met uitspraken als 'moslims bedreigen onze identiteit', 'de moslims willen ons hun levenswijze opdringen', 'de islam is een bedreiging voor België', 'onze westerse waarden worden bedreigd door de moslims' en 'de vluchtelingen die naar Europa komen boezemen angst in omdat het moslims zijn'."*⁶⁴

63 Scheuer, B. (2016, 2017). *Noir, jaune, blues. Quel monde voulons-nous bâtir?*, Power Point, versie april 2016 en januari 201, Survey & Action - Fondation ceci n'est pas une crise.

64 Elchardus, M., o.c., p. 205.

Het is aan de Centrupartijen om beter, creatiever en efficiënter met elkaar samen te werken zonder elkaar vanaf het begin te beduvelen. De Centrupartijen moeten leren inzien dat zij onderling niet elkaars grootste opponenten zijn. Het elkaar als democraten bekampen terwijl men samen in een meerderheid zit, moet men leren beperken tot de laatste vier maanden voor de verkiezingen. Het is onbegrijpelijk dat sommige partijvoorzitters van democratische partijen dit niet inzien.

Uitbreiding van de bevoegdheden van het CGKR

Onder het titeltje 'Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding' heb ik al een eerste maal enkele uitbreidingen kort aangegeven die er gekomen zijn na 2003. Die uitbreidingen zijn er gekomen, omdat de gevoeligheden in de samenleving sterk in ontwikkeling waren én omdat Europa bepaalde Richtlijnen gepubliceerd had. Maar uiteraard leefde die ervaring van het zich wijzigende klimaat in de samenleving ook reeds binnen het CGKR in de tweede helft van de jaren 90. Ik herinner me dat we vooral geraakt werden door klachten uit de gay gemeenschap. Ondertussen was er, los van wat als klachten op het CGKR toekwam, ook een beweging aan de gang vanuit Vrouw en Maatschappij (met Mevr. Sabine de Bethune, die daarbij vaak vergezeld was van Mevr. Anne-Marie Lizin) om discriminaties tegenover de vrouw weg te werken.

Bij de regering Dehaene leefde eerst de idee om de strijd tegen vrouwendiscriminaties toe te vertrouwen aan het CGKR, maar dit was niet wat de vrouwenbeweging wenste. Ik herinner me een gesprek waarbij Sabine de Bethune en Anne-Marie Lizin bij mij aandrongen dat ik zelf ook Premier Dehaene zou laten weten dat de vrouwenbeweging en zelfs het CGKR de toekenning van die bevoegdheid aan het CGKR niet zagen zitten. Hun argumenten waren drievoudig: ten eerste, de vrouwen weigeren zich te laten omschrijven als een minderheidsgroep,

want ze zijn een meerderheid; ten tweede, hun discriminatie is van een totaal andere aard dan die van minderheidsgroepen; en ten derde, de vrouwenbeweging staat sterk genoeg om zelf voor de invulling te zorgen van een eigen Instituut dat de belangen van vrouwen zou verdedigen. Ze verzekerden me dat zo'n vrouwencentrum het zelfs beter zou doen dan het CGKR ooit zou kunnen. De dames hadden in mijn ogen gelijk en ik liet dit weten aan de Premier. Op 7 mei 1999 kwam het tot een Genderwet, maar daar werd het CGKR niet voor bevoegd. Het CGKR heeft consequent nooit opgetreden in die materie. In 2007 zal die eerste Genderwet door een nieuwe wet vervangen worden.

Bij andere besprekingen over bevoegdheidsuitbreiding was ik meer aarzelend... vooral waar het punten betrof die in conflict zouden kunnen komen met de *'freedom of speech'*. Ik ondervond zelf hoe moeilijk de kwestie lag tijdens de procesgang bij het dossier tegen de drie vzw's van het Vlaams Blok. Waar eindigt het recht om een persoon of een levensbeschouwing uit te schelden? Men moet over die zaken niet te licht heen stappen. Enerzijds is het waar dat woorden soms doden, maar waar ligt de grens tussen *'freedom of speech'* en 'aanzetten tot'? En is het feit dat sommige mensen zich 'aangezet kunnen voelen tot' een voldoende reden om iets als 'aanzetten tot' te betitelen? Heeft vervolgens iemand niet het recht om in een vlaag van boosheid op zo'n wijze uit zijn krammen te schieten zoals hij of zij het normaal niet zou doen? Moet daarop onmiddellijk een sanctie volgen? Dit soort discussies werd weliswaar op het CGKR gevoerd, maar beslissingen over de vraag welke weg juridisch best opgegaan werd, werden niet op het CGKR beslecht en het CGKR werd hierover zelfs nooit om advies gevraagd, toch niet in mijn tijd.

Wat de mensenhandel betreft, wat ook een uitbreiding was van bevoegdheid, was het CGKR lid van de *'task force'* bij de Premier, maar je voelde continu aan - enkele uitzonderingen daar gelaten - dat sommige vertegenwoordigers weinig bereid waren om zeer open in zo'n

vergadering met elkaar om te gaan. Ik denk aan de vertegenwoordigers van de Staatsveiligheid, het Parket, de Politie. Men wisselde heel beleefd elementen van informatie met elkaar uit, maar mij kwam dit nooit over als een welbewuste, doorgedreven samenwerking. Ik heb er geen verklaring voor. Laat me het zo samenvatten: individuele personen kunnen vaak perfect met elkaar samenwerken, maar organisaties zitten soms in een egestelling tegenover elkaar. Tradities? Of is dit typerend voor dit soort vergaderingen? Ik weet het niet, zoals ik ook niet weet of dit ondertussen veranderd is. Na een aantal ongelukken die ondertussen plaats gevonden hebben, bijvoorbeeld de aanslagen in Parijs, Zaventem en Maalbeek, vermoed ik dat dit toch zal verbeterd zijn.

Een aantal opdrachten van het CGKR zijn nadien herschikt geworden. Het opsplitsen in een UNIA en een MYRIA is een evidente keuze geweest. Om maar op één probleem te wijzen: het is niet evident om in één werkomgeving medewerkers te hebben die zich honderd procent inzetten voor het bewaken van alle mogelijke rechten van mensen met migratie-roots en anderzijds medewerkers die zich honderd procent inzetten voor de strijd tegen de mensensmokkel. Men kan denken aan een thema als huisbetreding door politie in geval van aanwezigheid van verdachten in zaken van mensensmokkel. Dat beide diensten in elkaars omgeving gelocaliseerd blijven, is echter een goede zaak.

1989-2003: PROCESSEN OVER HET GEHEEL VAN DE PERIODES

Executieve van de moslims van België

In België worden verscheidene erediensden en levensbeschouwingen door de Staat erkend en financieel gesteund: de katholieke erediensden, de protestantse, de orthodoxe, de anglicaanse, de joodse, de islamitische, de boeddhistische en de georganiseerde vrijzinnigheid.

Er is veel geschreven en verondersteld, zelfs door academici met faam, over het wanneer, hoe en waarom van de instantie die erkend werd door de Belgische overheid om voor de islamitische gemeenschappen als woordvoerder/contactpersoon op te treden. Wat daarbij opvalt is dat bij de meeste van die analyses conceptueel vertrokken wordt vanuit een ideologisch kader. Meestal wordt vooropgesteld dat een Westerse Staat hoe dan ook de islam wil discrimineren. Alsof een Staat er geen belang zou kunnen bij hebben om een woordvoerder te vinden voor een levensbeschouwing, waar hij anders niet gemakkelijk weet wie te contacteren als er zich een probleem stelt. U gelooft me of niet, minstens toen, in de periode van 1989 tot 1999, was het zo dat ik durf te beweren dat de Belgische Staat de islam niet heeft willen discrimineren. Wie het omgekeerde beweert, moet zich de vraag stellen of hij wel meezat aan tafel en waarop hij of zij zich steunt? Is het een voldoende argument als enkelen in de moslimgemeenschap hun beklag doen omdat hun oplossing geen gehoor vindt? Alsof een overheid niet zou nagaan of zo'n voorgestelde oplossing zou kunnen aanvaard worden door een meerderheid van de moslims.

Er wordt soms geschreven dat de fout bij de overheid erin zat, dat zij de islam dacht vanuit de structuur van het katholicisme. Welnu, ook dit is onjuist. Het model dat de overheid voorstond, was dit van de protestantse kerken en van het Joods consistorie.

Over hetgeen na 1999 gebeurd is, kan ik me niet uitspreken. Ik schets het verhaal over de periode 1989-1999, zoals ik het - naar mijn mening van zeer nabij - meegemaakt heb.⁶⁵

In voorbereiding op het rapport van november 1989 van de Koninklijk Commissaris, lagen inzake de islam twee uitdagingen op haar tafel. Uitdaging 1: Hoe kunnen bepaalde discriminaties weggevoerd worden? Men zag dat leerkrachten islamitische godsdienst eind jaren 80 geen anciënniteit uitbetaald kregen en dat er geen islamitische aalmoezeniers in de gevangenissen en ziekenhuizen werkzaam waren. Uitdaging 2: Hoe kan het Saoudische woordvoerderschap, dat in het verleden slechts beperkt in de tijd toegekend was aan de imam-directeur van het Brusselse Islamitisch en Cultureel Centrum (ICC, de Grote Moskee), met instemming van diezelfde imam-directeur (- want hij beschikte over een mandaat) vervangen worden door een instantie die dichter bij de in België levende moslims aansluit?

Al snel bleek dat de twee uitdagingen één oplossing behoeften: de creatie van een orgaan dat zowel door de moslimgemeenschappen als door de Belgische Staat als vertegenwoordiger om het 'tijdelijke' te regelen, zou aanvaard worden. Met andere woorden: er moest niet gezocht worden naar een instantie die theologisch de islam zou vertegenwoordigen, maar naar een administratie die een aanspreekpunt zou zijn voor administratief te regelen afspraken. Om het cru te zeggen: in principe kan dit iemand zijn die nergens betrokken partij is en die zelfs gerust een ongelovige mag zijn.

Als de kwestie zo eenvoudig was, waar zijn dan de moeilijkheden vandaan gekomen? Er zijn er ettelijke geweest. Ten eerste, waren en zijn de Turkse zowel als de Marokkaanse ambassade geenszins gewonnen voor de idee dat een Belgische instantie hen zou wegduwen uit

65 Wie meer wil lezen over de periode die voorafgaat op organisatorisch vlak, kan terecht bij Naegels, T., o.c.,: 250-255.

een invloed sfeer die zij tot de hunne rekenden. Er was toen, eind jaren 80 - begin jaren 90, een regelrechte oppositie van hun kant. Zij oefenden via het toenmalige hoofd van de Staatsveiligheid zelfs druk uit op ministers in de Belgische regering om die weg niet op te gaan. De secretaris-generaal die de Belgische Staatsveiligheid (en sommige contacten met de NAVO) onder zijn vleugels had, had tegelijk ook de eredienst in zijn pakket van bevoegdheden. NAVO-belangen waren in zijn ogen belangrijker dan de belangen van een eredienst. Ten tweede, de toenmalige Saoudische imam-directeur, Sameer Radhi, die op Al Ahdal gevolgd was, had een netwerk rondom zich waarvan enkelen nauwe contacten onderhielden met het Europese netwerk van moslimbroeders. De moslimbroeders waren de best georganiseerden in België en dus liep de Staatsveiligheid niet warm om die broeders veel vooruitgang te zien boeken. Ten derde, de moslims zelf waren en zijn op vlak van geloofsbeleving, ook al zijn ze zeer gehecht aan de *umma*-idee, zeer gefragmenteerd. Consensus vinden was een utopie. Ten vierde, het leadership in het moskeewezen zag zo'n orgaan niet enkel als een administratief orgaan, maar ook als een instantie met theologische autoriteit, wat absoluut onaanvaardbaar zou zijn voor de meeste moslims. Dit is een delicaat punt, dat gevoed wordt door de houding van de leiders van sommige andere erkende erediensten, zoals de katholieke eredienst. De politiek ging daarin gemakkelijk mee. Bij de katholieken vallen het theologische en administratieve leadership samen (ook al wordt dat intern opgesplitst). Gevolg: zodra de overheid leiders van erediensten voor een gezamenlijk publiek ritueel wil opvoeren, wordt bij de moslims steevast een beroep gedaan op de voorzitter van het orgaan voor het beheer van het 'tijdelijke' om zich naast een bisschop of rabbijn te laten fotograferen. Waar katholieken dit normaal vinden, en het Israëlitisch Consistorie zijn plaats kent en de Opperrabbijn vooruitschuift, gebeurt dit bij de moslims niet, ook al omdat er geen Opperimam voor alle strekkingen denkbaar is. Hoe dikwijls heb ik niet de indruk gehad dat enkel de joodse geloofsgemeenschap het verschil

begrijpt tussen een geestelijke leider, de Opper-rabbin, en het voorzitterschap van een orgaan dat het 'tijdelijke' beheert. Voeg daar, ten vijfde, het spel van persoonlijke ambities aan toe en u begrijpt dat het een beetje eenvoudig is om het gehele proces conceptueel te kaderen vanuit een vermeende wil van een overheid om te discrimineren.

In het novemberrapport van de Koninklijk Commissaris, eind 1999, werd voorgesteld om een Hoge Raad van moslims samen te stellen, volgend op verkiezingen. De Koninklijk Commissaris was uitdrukkelijk overeengekomen met Sameer Radhi, de imam-directeur, dat met de verkiezingen voor die Hoge Raad zou gewacht worden tot de regering haar instemming had gegeven met zowel principe als procedure⁶⁶. Ik weet niet wie Sameer Radhi ingefluisterd heeft om dit akkoord niet te respecteren. De toenmalige advocatenbureaus waarmee hij contact had? Mensen uit het netwerk van moslimbroeders rondom hem? In alle geval, Sameer Radhi zette, zonder dat de regering het procedé al goedgekeurd had, het proces van de verkiezingen in gang, zich beroepend op het feit dat er grondwettelijk een scheiding gewaarborgd was tussen Kerk en Staat en dat de regering dus niets goed te keuren of op te leggen had aan de islam, zoals zij dat ook niet deed met andere levensbeschouwingen. In diezelfde periode zat de heer Radhi ook nog eens vermengd in een agressief verbaal dispuut met Gewestminister Charles Picqué en met de PS over de opening van een Brusselse islamitische school in de Franstalige gemeenschap. Minister Picqué was daar zeer tegen gekant. Gevolg: het vertrouwen tussen Sameer Radhi en de overheid was op korte tijd totaal zoek.

Wat verwacht kon worden, gebeurde: de regering maakte bekend dat ze de resultaten van het verkiezingsproces voor die Hoge Raad niet zou aanvaarden. Ik herinner me dat ik enkele keren de imam-directeur in de Grote Moskee ben gaan opzoeken, hem vragend het verkiezings-

66 Een briefwisseling hierover kan teruggevonden worden in Archief Johan Leman, in KADOC.

proces stop te zetten. Hij beweerde dat hij dit niet kon, omdat het netwerk van moslims rondom hem het verkiezingsproces in gang gezet had en hij dit als imam-directeur niet wou beïnvloeden.

Volgend op het novemberrapport van de Koninklijk Commissaris kwam een werkgroep bijeen onder voorzitterschap van Werner Rogiers, kabinetschef van Premier Martens. Daar ontwikkelden zich twee opvattingen om het woordvoerderschap te regelen. Ik citeer uit een verslag van de werkgroep d.d. 15.02.1990:

“In de werkgroep tekenen zich grosso modo twee opvattingen af. In een opvatting wordt uitgegaan van éénzelfde formule voor de verschillende deeldomeinen: erkenning van de godsdienstige gemeenschappen, beheer van de temporalia, en voordracht van de leraars godsdienstondericht.

In een tweede opvatting zou een onderscheid worden aanvaard tussen de organisatie noodzakelijk met betrekking tot het beheer van het tijdelijke van de eredienst enerzijds, en de aanstelling van leerkrachten godsdienstondericht anderzijds.”

Opvatting 1

- Organisatie van de islam op provinciale basis zoals voorzien in K.B. van 3 mei 1988.
- De comités zouden worden gevormd op basis van 3 pijlers:
 - ouders die kinderen hebben die godsdienstondericht islam volgen,
 - moskeeën,
 - socio-culturele verenigingen.
- De kosten zouden ten laste zijn van de provincies.
- Dit zou allemaal kunnen gerealiseerd worden via een aanpassing van het K.B. van 3 mei 1978.

Opvatting 2

- De lokale islamitische gemeenschappen worden erkend voor een of meerdere gemeenten.
- De islamitische gemeenschappen kunnen eventueel ook via de formule van Opvatting 1 opgedeeld worden.
- De kosten vallen ten laste van de Staat.
- Met betrekking tot de leerkrachten: zij worden voorgesteld door de erkende lokale gemeenschappen.

Het is dit debat op regeringsvlak, zoals hierboven geschetst, dat doorkruist werd door het resultaat van de verkiezingen voor de Hoge Raad, initiatief waarvan de regering uitdrukkelijk gevraagd had dat het niet zou plaats vinden. Het kwam tot de samenstelling van die Hoge Raad. Maar de regering hield voet bij stuk en aanvaardde die Raad niet.⁶⁷

Van de kant van de PS kwam toen het voorstel op de regeringstafel om het woordvoerderschap plaatselijk te regelen. In de PS-visie was een burgemeester het best geplaatst om te zien met welke moskeeën samengewerkt kon worden. De PSC zag dit niet zitten, omdat men er vreesde dat dit later ook op de andere erediensten, dus ook op de katholieke kerk zou toegepast worden. Aan Nederlandstalige kant was de weerstand tegen de verkozen Hoge Raad minder groot, zowel bij CVP als bij SP. Wat het alternatieve PS-voorstel betrof, zag men er een opheffing in van de scheiding tussen godsdienst en staat.

Als compromis werd dan vanuit het KCM naar Frans model, eind maart 1990, een Voorlopige Raad van Wijzen⁶⁸ voorgesteld en aanvaard om de impasse te doorbreken. Die Voorlopige Raad van Wijzen

67 Zie voor dit alles: archieven Johan Leman, in KADOC. De eerste 49 dozen schetsen een volledig beeld van het klimaat waarin alles toen plaatsvond.

68 Conseil Provisoire des Sages pour l'organisation du Culte Islamique en Belgique.

kwam onder voorzitterschap te staan van twee Marokkaanse vakbondsmensen, Sarie Abdeslam voor het ACV en Abdel Fergaoui voor de FGTB; de andere leden kwamen meestal uit het verenigingsleven. De imam-directeur werd gevraagd ook drie leden voor te dragen om deel uit te maken van die Raad, maar hij weigerde. De Raad van Wijzen stelde op 3 september 1990 een Technisch Comité samen om een oplossing voor te stellen voor de benoeming van leerkrachten islamitische godsdienst in het schooljaar 1990-1991. Omdat het KCM voordien al problemen voorzien had voor dat schooljaar, had het op een Interministeriële Conferentie op 5 juli 1990 bekomen dat er een automatische verlenging van de benoeming zou komen van die leerkrachten die in 1989-1990 al actief waren.

Ondertussen ageerden ook sommige landen van herkomst. Ik beweer niet dat vandaag dezelfde praktijken nog steeds van toepassing zijn, maar ik herinner me nog goed sommige voorvallen uit begin jaren 90. Zo kreeg ik bezoek van iemand van Turkse herkomst die beweerde een reisagentschap uit te baten. Hij bood zich aan rond de middag en nodigde me totaal onverwacht uit op een etentje in het restaurant van het toenmalige Sheraton hotel op het Brusselse Rogierplein. Ik trapte onnozel weg in de val en ging mee. Iets wat ik later nooit meer zou doen. Tijdens het eten bood hij me een gratis reis aan naar Turkije met een verblijf in een tophotel in Antalya, waar ik - zo beloofde hij - veel vrouwen ter beschikking zou krijgen. Ik heb hem vriendelijk bedankt, beleefd inroepend dat ik Turkije al meerdere keren bezocht had. Een jaar later ontmoette ik diezelfde man als adviseur aan tafel tijdens een gesprek over het beheer van het tijdelijke in de

islam met de toenmalige Turkse ambassadeur in Brussel⁶⁹. In diezelfde periode kreeg ik ook onverwacht het bezoek van een Turkse militair in uniform, die beweerde als luchtmachtkolonel bij de NAVO te werken. Hij liet in duidelijke taal verstaan dat Belgische diensten zich uit het islam dossier moesten terugtrekken. Ik herinner me dat hij dreigde dat hij voor slechts 50.000 BEF een Albanees kon vinden die me in het kanaal zou kieperen. Ik heb hem toen hoffelijk bedankt voor zijn bezoek en beleefd uitgeleide gedaan naar de lift. We leefden nog niet in een tijd van sociale media. Ik hield dergelijke zaken voor mij.

Van 31 mei tot 3 juni 1991 verbleef de Koninklijk Commissaris voor het migrantenbeleid op uitnodiging van Hassan Abadi, Marokko's minister van tewerkstelling, voor een officieel bezoek in Marokko. Ik vergezelde haar. Ik herinner me gesprekken met meerdere ministers: minister Abadi, met in zijn aanwezigheid een vertegenwoordiger van minister Kabbaj, minister van Openbare werken die ook beroepsopleiding in zijn bevoegdheden had; verder minister Chkili, minister van onderwijs; en minister Abdellatif Filani (Buitenlandse Zaken). Filani zou later nog eerste minister worden. Tenslotte was er ook een ontmoeting met de Parlementaire Commissie Economische Zaken en Tewerkstelling. De gesprekken verliepen heel stijlvol en waren inhoudelijk correct. De boodschappen, heel beleefd en vriendelijk gebracht, waren duidelijk.

69 Hiermee wil ik niet insinueren dat ik enkel in contacten met buitenlandse instanties soms ervaringen van normvervaging heb opgedaan. Zo herinner ik me dat ik op zekere dag ook een telefoontje kreeg van een Brussels hotel om er vergaderingen van het CGKR bij hen te laten plaatsvinden. Als tegeengebaar zou ik eenmaal per maand een kamer gratis voor mezelf ter beschikking krijgen in datzelfde hotel. Toen ik vroeg om me dit voorstel per fax over te maken, kreeg ik geen reactie meer. Of er ging een verhaal de ronde over iemand uit de wereld van de gokmachines die zijn politieke gasten op nieuwjaarsrecepties een cadeautje meegaf waaronder steevast een pakketje bankbiljetten geborgen zat. Het fenomeen van de normvervaging en corruptie kan zich overal voordoen, maar men moet het ook niet veralgemenen.

Ik vat ze in enkele punten samen, zoals men die ook in een relaas in de archieven terugvindt.⁷⁰

1. De terugkeergedachte, wat tot dan het officiële standpunt geweest was van de Marokkaanse regering, wordt door Marokko verlaten;
2. Het belang van, in volgorde, godsdienst en taal wordt benadrukt. Eigenlijk kwam de boodschap hierop neer: 'jullie in België kennen de islam niet goed, laat het dus maar aan ons over om de islam te beheren; tenslotte zijn die mensen in België naast Belg nog altijd ook Marokkaan.' De islam... dat zagen ze als een Marokkaanse en niet als een Belgische materie. Marokko en Turkije moeten bij het overleg over de vertegenwoordiging van de islam betrokken worden en ondertussen wordt het scenario van een Raad van Wijzen door Marokko ondersteund;
3. De 'amicales' (die een slechte reputatie genoten in de migratie) worden afgeschaft;
4. Er is bezorgdheid over de positie van Derde-landers in Europa vanaf 1992 (Maastricht);
5. Marokko is bereid om een bilaterale Belgo-Marokkaanse werkgroep te ondersteunen die een programma zou uitwerken waarbij leerkrachten voorbereid worden om tegelijk te leren omgaan met Marokkaanse als met Belgische culturele elementen;
6. Marokko staat positief tegenover bipatridie;
7. Marokko staat niet positief tegenover illegale migratie. In 1987 schatte Marokko het aantal Marokkaanse illegalen in België op 40.000. Wanneer hen meegedeeld werd dat de Belgische ambassade het toen over 50.000 had, werd dit niet bestreden.

Tijdens het bezoek aan Marokko werd meer dan eens aan Marokkaanse kant gewag gemaakt van een 'Fondation Hassan II', die zou ingezet worden voor cultuurgebonden acties. Ook werd een soort equivalent voor de Belgische Koninklijk Commissaris in het vooruitzicht gesteld. Het zou Rafik Haddaoui worden, bevoegd voor de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland. Toen Luc Van den Brande, als minister van Tewerkstelling van 12 tot 16 september 1991 in Marokko op bezoek was, was er contact tussen beiden.

Na haar reis naar Marokko trok de Koninklijk Commissaris van 5 tot 8 augustus 1991 op officieel bezoek naar Tunesië. Alhoewel Tunesië veel minder immigranten op Belgisch grondgebied wonen had, wou Tunesië niet bij Marokko achterblijven.

De tweede helft van 1991 en geheel 1992 werd gewacht op de resultaten van de werking van de Raad van Wijzen. Die mensen, moslims, maar afkomstig uit de vakbonden of uit het verenigingsleven, stonden voor een onmogelijke opdracht. Die Raad van Wijzen heeft in zijn korte bestaan enkele problemen gekend die iedereen jaren lang ontmoet heeft die met de materie bezig is geweest: de vertegenwoordigers aan Marokkaanse zijde vonden geen akkoord met de vertegenwoordigers aan Turkse zijde en de vertegenwoordigers die niet gedelegeerd waren vanuit het moskeewezen geraakten niet in een opbouwend contact met de moskeeën. Enkele Wijzen werden er zelfs ziek van en wensten nadien nooit nog bij het islam-dossier betrokken te worden⁷¹.

Eind 1992 liep het KCM geleidelijk naar zijn eind. Het CGKR kwam begin 1993 in de plaats. Ik vroeg de medewerkster van wie ik wist dat zij goede contacten had met sommige mensen in de gekozen, maar niet erkende Hoge Raad van moslims, om met hen opnieuw contact op te

71 Als anekdote kan ik vertellen dat ik heel in het begin toen ik aankwam in het KCM in 1989, voordat ik Monique Renaerts aanzocht om adviseur te worden, een zeer wijze, rustige Maghrebijnse pratikerende moslim met een goede intellectuele achtergrond aangezocht had om de Koninklijk Commissaris op het KCM als medewerker te komen adviseren in die materie. Hij bedankte feestelijk. Er moet zoiets komen, zei hij, maar het zal niet lukken, zeker niet de eerste tien à twintig jaren.

nemen. De boodschap was dat zij de idee moesten laten varen om hun Hoge Raad goedgekeurd te zien. Waarom zouden ze in de plaats daarvan aan de minister van Justitie niet een voorlopige Moslimexecutieve voorstellen, deels bestaande uit mensen van de gekozen Hoge Raad, maar aangevuld met nieuwe mensen? Bij de keuze van de nieuwe mensen zouden ze er moeten over waken dat geen enkele politieke partij en al zeker de Staatsveiligheid niet, er kritiek zouden op hebben. Toen zij hiermee akkoord gingen, werd de formule voorgelegd aan de Premier en aan de minister van Justitie. Aangezien beiden een doorbraak wensten in die kwestie, aanvaardden zij het voorstel.

Er werd een voorlopige Executieve van moslims samengesteld onder leiding van een huisarts-bekeerling uit Schaarbeek, Yacine (Didier) Beyens⁷², met mensen als Omar Van den Broeck en anderen zowel uit de Turkse als de Marokkaanse gemeenschap, en zelfs een Senegalees. Die voorlopige Executieve kreeg vanwege de minister van Justitie beperkte bevoegdheden om in bepaalde materies autonoom op te treden en ze kreeg een beperkt werkingskrediet. Daar kan ik een anekdote over kwijt. Op zeker ogenblik, tijdens een van de tweemaandelijksse bijeenkomsten op het kabinet van de minister van Justitie, zaten alle aanwezige moslims beteuterd naar de vloer te kijken. De enigste die er niet bij was, was de Senegalees. Bleek dat die er met het pakket werkingsmiddelen vandoor getrokken was naar Senegal. Je kan dus moeilijk zeggen dat die voorlopige Executieve bestond uit gelijkgezinden die elkaar door en door vertrouwden of dat ze een homogene groep van gelijkgezinden waren. Er werd besloten om niettemin door te werken. Dit voorval had als gevolg dat het vertrouwen tussen de moslimvertegenwoordigers en de aanwezige niet-moslims sterk toenam. Het was alsof de aanwezige moslims begrepen dat de overheid niet op hun falen uit was en dat de vertegenwoordigers van de overheid begrepen dat ze niet tegenover een anti-overheidsfront stonden.

72 Dr Beyens leek een consensus figuur en was ook voor de imam-directeur aanvaardbaar.

De gesprekken zijn een tweetal jaren doorgegaan, met per jaar enkele bevoegdheden meer die aan de voorlopige Executieve toegekend werden. Op zeker ogenblik kwam opnieuw de vraag: hoe kan het tot een minder voorlopig vertegenwoordigend orgaan voor de moslims van België komen om het 'tijdelijke' te beheren? De voorlopige Executieve heeft daarop een raadpleging georganiseerd bij de moskeeën over geheel België en heeft verkiezingen voorgesteld. De verkiezingen zouden leiden tot de samenstelling van een algemene vergadering die op haar beurt een Executieve zou samenstellen. De algemene vergadering zou niet erkend worden als hoofd van de eredienst. Enkel de Executieve zou dit worden. Deze keer werd uitdrukkelijk aanvaard dat eerst de toestemming van de regering zou afgewacht worden vooraleer tot organisatie van verkiezingen over te gaan. Een belangrijk discussiepunt was de vraag of de Staatsveiligheid een 'screening' mocht uitvoeren van de kandidaten die na verkozen te zijn geweest tot lid van de algemene vergadering, door diezelfde algemene vergadering zouden voorgesteld worden als lid van de Executieve. Dit lag zeer gevoelig, maar de meeste mensen in de voorlopige Executieve gingen akkoord en de 'screening' werd uiteindelijk ook aanvaard door de honderden moskeevertegenwoordigers in een heel grote zaal aan wie de eindformule voorgesteld werd.

Rond diezelfde periode kende België het tragische voorval met Loubna Benaïssa, het meisje dat in de context van de zaak Dutroux, ook betrokken was geweest bij een verdwijningszaak. De negenjarige Loubna was ontvoerd geweest op 5 augustus 1992, in Elsene. Bijna vijf jaar lang werd er niet ernstig naar haar gezocht. Op 5 maart 1997 werd haar lichaam teruggevonden. De mensen waren allemaal verantwoordigd. Hoe was dit mogelijk geweest? Omdat ze een islamitisch meisje was? Van de weerbots stonden de mensen in grote mate open voor een meer gelijkwaardige benadering van de islam. Ik herinner me dat Dehaene het toenmalig maatschappelijk klimaat een "momentum" noemde. Wie de statistieken van sociologisch onderzoek uit de jaren

90 erop naslaat, zal merken dat de culturele dimensie in de xenofobie in de jaren 90 eerder af- dan toenam. *"Nine eleven"* (2001) moest nog komen.

In dat gunstige maatschappelijke klimaat diende de voorlopige Executieve in maart 1998 een voorstel in bij de minister van Justitie voor verkiezingen. Op 12 juli 1998 werd dit voorstel door de Ministerraad bekrachtigd. Er mochten verkiezingen plaatsvinden voor een algemene vergadering die op haar beurt een definitieve Executieve van de moslims in België zou samenstellen. De voorwaarde was, dat de 17 gekozenen voor die Executieve een 'screening' door de Staatsveiligheid zouden overleven. Het kabinet van minister Vande Lanotte heeft toen via de kabinetschef Yannick Haeck nog wel de gelijktijdige erkenning van de georganiseerde vrijzinnigheid als voorwaarde gesteld en bekomen, maar de beslissing werd vrij snel genomen.

Op 21 juni 1998 heeft de voorlopige Executieve vertegenwoordigers uit alle moskeeën, leraren islamitische godsdienst en aalmoezeniers samengeroepen om hen de procedure voor de verkiezingen uit de doeken te doen. Het project voorzag in een algemene vergadering van 51 personen, waaraan 17 gecoöpteerden zouden toegevoegd worden (10 door de voorlopige Executieve en 7 door de verkozenen van de algemene vergadering). Samen zou dit een algemene vergadering van 68 personen opleveren. Deze algemene vergadering zou dan op haar beurt het 'Hoofd van de eredienst', de eigenlijke Executieve, aanduiden. De Executieve zou 17 leden tellen: 7 van Marokkaanse en 4 van Turkse herkomst, aangevuld met 3 bekeerlingen en 3 van een andere nationaliteit. Drie vierden van die leden moesten rechtstreeks verkozen zijn. De etnische indeling was een voorstel van de moslims, niet van de overheid, en werd gemotiveerd door het feit dat men wou vermijden dat de moslims van Marokkaanse herkomst een te grote meerderheid zouden vormen. Bij het afsluiten van de periode om zich kandidaat te stellen voor de verkiezingen, met als conditie dat men

minstens 18 jaar oud moest zijn, hebben zich 72.000 moslims aangeboden, van wie er zich 264 kandidaat gesteld hebben om zelf verkozen te kunnen worden. Ik wijs erop dat alles, dit wil zeggen de samenstelling van de Executieve met haar interne etnische opdeling en met de andere voorwaarden, niet door de overheid opgelegd werd, maar voorgesteld werd door de voorlopige Moslimexecutieve. Dit was het resultaat van intern debat onder moslim afgevaardigden, niet van overheidsbemoedienis.

Op 13 december 1998 hebben de verkiezingen voor een Executieve van de moslims van België plaats gevonden. Er hebben zich 48.000 moslims voor die verkiezingen aangemeld. Dat is heel veel. Ik herinner me dat mijn voorzitter, Jean Hallet, uiterst gelukkig was die dag. Hij had mensen ontmoet die voor de eerste keer in hun leven aan verkiezingen deelgenomen hadden. Als overtuigde christen-democraat van de linkse strekking was hij ontroerd. Hij sprak erover met tranen in de ogen. De verkozenen stelden een algemene vergadering samen en uit deze algemene vergadering werd aan de hand van de vooraf overeengekomen opdeling een Executieve samengesteld. De voor de Executieve voorgestelde leden werden vervolgens, voor ze door de regering aanvaard werden, door de Staatsveiligheid 'gescreend'. Aan Marokkaanse zijde 'overleefden' helaas slechts drie kandidaten de 'screening', terwijl er zeven plaatsen voor hen voorzien waren. Men kon de vacante plaatsen niet laten innemen door andere verkozenen in de algemene vergadering, want ze hadden niet het vereiste diploma. Het waren de diensten van de Eerste minister die het me meldden. Ik ben toen naar de betrokken dienst bij de Staatsveiligheid getrokken om daarover mijn verbazing te kennen te geven. Immers, bij minstens twee gewraakte mensen ging het om mensen die meerdere jaren op het kabinet van de minister van Justitie in het kader van de voorlopige Executieve aan de besprekingen deelgenomen hadden. Waarom had men toen geen bezwaar gemaakt? Waarom had men niet vroeger meegedeeld dat sommigen niet aanvaardbaar waren? De twee betrok-

kenen werden na enige discussie door de Staatsveiligheid toch weer aanvaard en na enig overleg kwam het ervan dat 16 van de 17 leden erkend konden worden. Aan Marokkaanse zijde werden zodoende zes van de zeven plaatsen ingevuld, onder andere door iemand op te nemen die niet over de vereiste taalkennis beschikte. De gehele screeningsprocedure heeft toen diepe wonden geslagen. Men vroeg zich in de islamitische gemeenschappen af waarom de ene persoon wel aanvaard werd en een andere niet. Sommige geweigerden protesteerden hevig. Als buitenstaander kon het CGKR geen antwoord bieden.

Op 25 februari 1999 heeft de installatie plaats gevonden van de eerste Executieve, zij het met slechts 16 leden. Op het CGKR ging men er op dat ogenblik vanuit dat het CGKR een mandaat zou krijgen om de werking van die Executieve een tijdlang te begeleiden. We hadden, gelet op wat we de jaren voordien gezien hadden, zware twijfels of het daar allemaal wel zo vlot zou opgestart worden. Het klinkt paternalistisch en academici en media kunnen niet anders dan er kritiek op hebben, maar wij gingen uit van een voorspelbaar falen van het Executieve project als er geen ondersteuning kwam van buiten af. Op 12 juli 1999 kwam er een nieuwe regering. Begin 2002 zond minister Onkelinx (die de nieuwe politiek verantwoordelijke was geworden voor het CGKR) een brief naar de directie van het CGKR, mede ondertekend door Premier Verhofstadt, waarin te lezen stond dat het CGKR zich voortaan moest onthouden van enige bemoeienis met de islam. Wat voorspeld kon worden, gebeurde. De Executieve heeft op administratief vlak nooit naar behoren gefunctioneerd en heeft in alle geval nooit aan de verwachtingen beantwoord. De regering had de 'stap voor stap' benadering verlaten. In mijn ogen was en blijft de 'stap voor stap' benadering de enige weg die in het islamdossier naar welslagen kan leiden.

Aan de hand van het proces zoals hierboven beschreven, meen ik te mogen besluiten dat de beste manier om tot een vertegenwoordiging

te komen van de islam voor het beheer van het 'tijdelijke', erin bestaat om eerst voor alle levensbeschouwingen duidelijk te maken dat er een onderscheid bestaat tussen het beheren van het 'tijdelijke' in een eredienst en het hoofd zijn, theologisch of filosofisch gesproken, van een levensbeschouwing. De dubbelzinnigheid hierover is geen goede zaak. Eigenlijk zou elke levensbeschouwing die twee zaken best heel duidelijk uiteen moeten houden en aan een overheid kenbaar maken: 1. Wie beheert het 'tijdelijke', zeg maar de materiële zaken, in de mate dat het geld van de overheid komt? Net zoals elke vzw dit moet doen die overheidssubsidie krijgt. 2. Een andere zaak is: wie vertegenwoordigt 'moreel' en op theologische basis, de levensbeschouwing en op wie kan de overheid op enkele zeldzame publieke momenten een beroep doen om de levensbeschouwing te vertegenwoordigen?

Ik kan me voorstellen dat een levensbeschouwing kan meedelen dat niemand haar theologisch of filosofisch kan vertegenwoordigen, maar dat zij niettemin over een administratie beschikt voor het beheer van het 'tijdelijke' in haar schoot. Dat heeft het voordeel van de duidelijkheid. Zo'n administratie hoeft niet op te treden als theologisch of moreel hoofd van de eredienst en kan in het beste geval, als de levensbeschouwing het zelf nodig acht, mee helpen bij het proces om zo'n moreel vertegenwoordigend orgaan intern te creëren, als dit niet uit zichzelf ontstaat. Maar men moet vermijden dat men als overheid instellingen creëert die zich als morele en theologisch verantwoorde leiders bij de gelovigen aandienen, waarbij dit leadership dan nadien uiteraard gecontesteerd wordt. Wie theologisch hoofd is van een eredienst, is een zaak die de erediensten zelf autonoom moeten uitmaken. Bij wie het 'tijdelijke' beheert, kan een overheid echter wel inspraak of inzagerecht opeisen, wat de transparantie bij de besteding van publieke gelden (die voor een deel van anders- en niet-gelovigen komen) toelaat. Dit kan perfect door in de ambtenarij een dienst te voorzien die inzage heeft in de manier waarop zo'n organen werken.

Het blijft niettemin in mijn ogen de eredienst zelf die haar eigen administratie van het 'tijdelijke' moet aanduiden, maar ze moet aanvaarden dat ze voor wat dit 'tijdelijke' betreft, toezicht aangewezen krijgt vanuit de overheid. Dit toezicht houdend overheidsorgaan mag ingrijpen als het slordig beheer vaststelt. Stelt de overheid echter autonoom de administratie aan, dan belandt men dicht bij het Turkse Diyanet systeem. Hier zou eigenlijk een transparant parlementair debat moeten over gevoerd worden. Wil men zo'n Belgische versie van het Diyanet systeem of niet? En is dit conform de Grondwet?⁷³ Het zou het voordeel hebben van betere beheerbaarheid. Maar de andere godsdiensten zullen dit nooit aanvaarden en vrezen voor een precedent.

De strijd tegen de mensenhandel

DE COÖRDINATIE

In een wet van 13 april 1995, artikel 11, §3, kreeg het CGKR de opdracht om *“de bestrijding van de mensenhandel te stimuleren”*. Een Koninklijk Besluit van 16 juni 1995, verduidelijkte in artikel 3: *“Het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding maakt jaarlijks een onafhankelijk en publiek evaluatierapport op over de evolutie en de resultaten van de bestrijding van de internationale mensenhandel, en maakt dit over aan de Regering.”* In maart 1996 publiceerde het CGKR zijn eerste rapport onder de titel: 'Naar een beleid van gezamenlijke wil'. Daaruit bleek dat toen in totaal tien departementen betrokken partij waren, wilde men echt een goed overzicht hebben over wat er in ons land in het kader van de mensenhandel gebeurde. Of het nadien, na mijn vertrek eind 2003, eenvoudiger is geworden, weet ik niet.

73 Het lijkt er sterk op dat het systeem zoals het in januari 2024, bij uitblijven van een oplossing voor de opschorting van de Moslimexecutieve gekomen is, in feite dicht staat bij een Belgische variant van wat men in Turkije doet via de Diyanet formule.

Artikel 4 van het KB van 16 juni 1995 had nog iets bijkomend voorzien. Het voorzag de oprichting van een Interdepartementale Coördinatieceel ter bestrijding van de internationale mensenhandel onder voorzitterschap van de Minister van Justitie. Het CGKR kreeg het mandaat om er het secretariaat en de coördinatie van waar te nemen. De Coördinatieceel moest minstens twee keer per jaar samenkomen. Dit gebeurde een eerste maal in november 1995.

Al vlug was er overeenstemming dat er drie opvangcentra moesten komen voor de slachtoffers van de mensenhandel, één per Gewest. Het werden Payoke in Antwerpen (wat al actief was), Pag-asa in Brussel (wat een nieuw initiatief zou worden) en Sürya in Luik (eveneens een nieuw initiatief). Dat er per Gewest een opvangcentrum moest komen, daar waren alle kabinetten rond de tafel het over eens. Wie de personeelsbezetting van die centra financieel op zich zou nemen, was een ander paar mouwen. De Gewesten keken naar het federale niveau (Binnenlandse zaken en/of Justitie), want het ging volgens hen om mensen die het land binnen kwamen (een federale bevoegdheid). Het federale niveau keek naar de Gewesten, want het ging om mensen die zouden mogen blijven en voor integratie in aanmerking kwamen als ze meewerkten met de gerechtelijke overheden. Uiteindelijk werd voor een oplossing gekeken richting Nationale Loterij om de financiële last op zich te nemen. Het is niet het enigste geval geweest waarbij ik op de Nationale Loterij via voorafnames een beroep zag doen. Hoe het vandaag loopt, weet ik niet.

Een belangrijke ervaring betrof de samenwerking en het doorgeven van informatie tussen de verschillende diensten. Ook hier weet ik niet hoe het vandaag loopt. Wat ik wel gezien heb, is dat het zeer afhankelijk is van de personen en van de onderlinge persoonlijke verstandhouding tussen mensen in welke mate informatie gedeeld werd. Het was echt niet zo dat structureel geordende en afdwingbare uitwisseling van informatie de regel was, bijvoorbeeld tussen Gerecht en Politie

of Staatsveiligheid. Interpersoonlijke verhoudingen waren belangrijker. Men leek dit van elkaar aan te nemen.

Overigens hadden die vergaderingen zin, want mensen uit verschillende sectoren begonnen elkaar beter te leren kennen of groeiden soms naar elkaar toe, wat de uitwisseling van informatie en tips ten goede kwam. Niettemin riskeerde dit systeem te verzanden. Een laatste vergadering van de Coördinatieceel vond plaats op 20 december 1999. Men was het erover eens dat slechts twee keer vergaderen per jaar, met een hoog aantal deelnemers, niet ideaal was. In december 2000 werd besloten om over te schakelen op een 'Task force Mensenhandel'. Eigenlijk was dit vooral een initiatief van de onder-tussen overleden prof. Bryce De Ruyver, veiligheidsadviseur van toenmalig Premier Verhofstadt.

De 'Task force' vergaderde tweewekelijks en haar werkzaamheden leidden tot een Ontwerp van KB betreffende de strijd tegen de mensenhandel en de mensensmokkel. Het zou vier jaar duren voor dit KB op 16 mei 2004, dus toen ik al vertrokken was uit het CGKR, goedgekeurd zou worden en op 28 mei 2004 zou gepubliceerd worden in het BS. Voortaan zou men met een Bureau werken, wat de werking minder complex moest maken. Het CGKR zag hierin zijn rol bevestigd en de informatisering zou bij de coördinatie haar intrede doen.

Om misverstanden te voorkomen is volgende precisering belangrijk: de coördinerende rol van het CGKR heeft er nooit in bestaan om beleidsactor te worden in de materie 'mensenhandel-mensensmokkel'. Ze heeft zich altijd beperkt tot de rol van een participerende observator die commentaar en aanbevelingen mocht geven. Dit is zo gebleven, ook toen het CGKR lid werd van de 'Task force'. Maar tegelijk bleven de cruciale bevoegdheden gespreid over Binnenlandse Zaken en Justitie. Of een beleid terzake efficiënt werkt, hangt dus vooral af van de bereidheid om samen te werken van de diensten die onder de bevoegdheid van een van beide ministers ressorteren.

VISAFRAUDE: CORRUPTIE? MENSNSMOKKEL?**OMZEILING VAN MIGRATIEREGELS**

In de loop van 1995 kwam de eerste secretaris van de Belgische ambassade in Sofia me opzoeken op het CGKR. Ze vroeg het CGKR om zich burgerlijke partij te stellen bij een klacht over visa fraude met mensenhandel als gevolg op haar ambassade.

Voor mij was dit een vervelende kwestie. Was het CGKR wel bevoegd in kwesties als visa fraude? Er waren in mijn ogen en in die van de Raad van bestuur drie redenen om minstens een tijdlang mee te stappen bij haar klacht. Ten eerste moest het CGKR er zich voor hoeden om 'machtigen' meer te sparen dan andere mensen, ten tweede stelde zich eigenlijk ook een interessant probleem dat om een oplossing vroeg: hoe moest visa fraude beoordeeld worden? Kon het juridisch als een onderdeel van mensensmokkel en/of mensenhandel beoordeeld worden? Ten derde leefde bij ons toen ook al sterk de gedachte dat een geslaagde integratie om een goed beheerste migratie vroeg. Visazwandel leek ons een gemakkelijk en verwerpelijk middel om migratiecontrole te omzeilen. We wensten dit een stevig halt toe te roepen⁷⁴. Maar de vraag was of het hier niet gewoon om een zaak van corruptie ging? Kwam de zaak in aanmerking om als mensensmokkel en/of mensenhandel behandeld te worden?

Wat ik niet wist, is dat dit het begin zou worden van een heel lange en complexe historie. Immers, de ambtenaar die de klacht bij het CGKR aanbracht, had de neiging om het zich zelf continu moeilijk te maken door zowel bewezen als totaal onbewezen en onbewijsbare praktijken aan te brengen. In haar ijver focuste ze te veel op de niet bewezen praktijken, die er misschien wel waren in de ogen van een insider, maar

74 Wat zou denken dat ik dit hier pro forma schrijf, moet gewoon het dossier Johan Leman bij KADOC raadplegen, dozen 100 tot/met 141: meer dan 40 dozen vol met acties en documenten in de strijd om tot een beheerste migratie te komen (ook al was dit onze bevoegdheid niet), via het dossier mensenhandel en visa fraude (waarbij mensenhandel wél onze bevoegdheid was).

onbewijsbaar bleven voor outsiders. Dit betekende dat het klachten-dossier tussen 1995 en 1999 steeds maar in omvang toenam. Dit bracht een verjaringstermijn dichterbij en bracht ook zaken in het dossier die door de tegenpartij gemakkelijk ontmanteld konden worden.

Om er voor het CGKR wat meer klaarheid in te scheppen en het te doen opschieten, heb ik in 1999 contact opgenomen met Marc Verwilghen, die in die tijd minister van Justitie was. Ik heb hem een brief gevraagd die ik kon afgeven aan zijn collega in Bulgarije en heb het vliegtuig genomen naar Sofia om me daar ter plaatse te informeren.

Van 5 tot 9 december 1999 was ik in Sofia. Ik had er een gesprek met Vassil Stoyanov Gotsev, die minister van Justitie was en kort nadien vervangen werd, met Yordan Sokolov, de voorzitter van het Parlement, en met Ivan Kostov, een nauwe medewerker van de Premier. Interessant was vooral het gesprek met Generaal Slavcho Bosilkov, toenmalig 'advisor to the Prime Minister of the National Security'. Bosilkovs boodschap kon ik beknopt als volgt samenvatten. *'Al een tiental jaren is er een ernstige kapitaalsvlucht vanuit Bulgarije en andere Oost-Europese landen (ex-Sovjet republieken) naar West-Europa, wat zich in België bijvoorbeeld vertaalt in joint-ventures en investeringen in bepaalde bedrijven (bijvoorbeeld in de transportsector). Vroegere KGB-middens zijn hierbij zeer actief en creatief. België wordt als land van bestemming niet in grotere mate gevisieerd dan andere West-Europese EU landen. Er is tot op zekere hoogte corruptie bij sommige personeelsleden op Westerse ambassades, bijvoorbeeld bij het toekennen van visa, maar dit is een algemeen verschijnsel en is niet typerend voor de Belgische ambassade in Sofia alleen. Overal wordt al eens gesjoemeld en zonder sjoemelen is het zelfs niet gemakkelijk werken in Oost-Europa⁷⁵.* Met deze informatie keerde ik eind 1999 naar België terug. Ik neem aan

75 Een Franse ambassadeur werd in die jaren uit Sofia teruggeroepen wegens visafraudes en de volledige personeelsbezetting van de ambassade van Portugal werd ook in één klap verwisseld voor eenzelfde reden.

dat zo'n gesjoemel nu al enige tijd achter de rug ligt. Anders stel ik me vragen bij de gezondheidstoestand van de EU.

Eenmaal terug in België wist ik niet goed wat te doen. Ik sprak erover met mijn voorzitter, een ervaren en wijs man. Mijn adjunct van zijn kant wou zo weinig mogelijk met dit dossier te maken hebben. Hij zei me dat hij me niets in de weg zou leggen. Ik moest maar naar eigen wijsheid handelen, vond hij. De klaagster van haar kant, aan een ware kruistocht bezig, wou van geen wijken weten en begon bij elke aarzeling in die zaak, van wie dan ook, maffia-achtige structuren aan het werk te zien en degene die met haar niet in de redenering mee ging eveneens van corruptie te verdenken.

Ik heb toen zelf, samen met een medewerker (Stef Janssens), het volledige dossier van A tot Z zitten uitpluizen op de griffie, om vast te stellen dat het allemaal heel moeilijk zou worden. Had men in Sofia zelf niet gezegd dat het, als je niet meedeed met sommige toenmalige praktijken in Oost-Europa, moeilijk werken was ginds? Was de corruptie altijd wel zo bovenmatig groot? Was er een verband met mensenhandel? Kon alles wel bewezen worden? Soms wel, soms niet. Toen ik bij het nagaan van sommige dossiers mensenhandel, die apart bij enkele rechtbanken ingezien konden worden, merkte dat in enkele - zij het zeldzame - gevallen enkele criminelen een visum gekregen hadden via de Belgische ambassade in Sofia, oordeelde ik dat we best doorgingen met onze klacht. Maar men kan natuurlijk inroepen dat het niet is omdat iemand nadien een misdrijvcircuit opzet, dat daarmee bewezen is dat degene die het visum toegekend heeft dit vooraf wist.

Daarenboven was onze eigen minister van Buitenlandse zaken, Louis Michel, allesbehalve tevreden dat ik vanuit het CGKR dit dossier naar voor bleef schuiven tot bij een kleine parlementaire commissie over mensenhandel. Die fixatie op het Sofia-dossier was voor hem een doorn in het oog. Hij zag het als een kwestie die intern op Buitenlandse Zaken moest geregeld worden.

Als ik op dit dossier na twintig jaar terugkijk, denk ik dat het een complex dossier is geweest, waar allerlei correcte en minder correcte praktijken met elkaar verweven waren: een beetje visazwandel, een beetje corruptie, een beetje mensensmokkel, een beetje mensenhandel, vooral een omzeilen van de migratieregels, en daarnaast ook wel correcte praktijken... allemaal op zijn toenmalig Oost-Europees⁷⁶. Dit werd aangebracht door een ambtenaar die daar hyperscrupuleus tegen aankeek en van wie men, bij haar zending naar zo'n land, voorspelbaar had moeten weten, dat het zwaar ging knetteren.

Dit dossier is verjaard, waarna een rechter kort nadien de zaak behandelde om vast te stellen dat er zaken gebeurd waren die beter niet waren gebeurd en die opgelost moesten worden.

In een rapport van een Belgisch ambtenaar, verbonden aan de Dienst Vreemdelingenzaken, die van 3 oktober tot 15 december 2000 op inspectie ging op de Belgische ambassade in Sofia, staat wat toen gebeurd is, sibillijns als volgt beschreven: *“Men kan stellen dat de stroom Bulgarse asielzoekers in België die tijdens het einde van de zomer sterk toenam op legale wijze het Schengengrondgebied binnenkwam. Er werd gebruik gemaakt van een tussenpersoon, een van de talloze reisagentschappen, om een Schengenvisum te bekommen.”*⁷⁷

Ik heb de indruk dat men nadien een ervaren ambassadeur naar die Oost-Europese ambassades (Sofia, Boekarest, andere?) gestuurd heeft, met de opdracht om er orde op zaken te stellen. Er kwam dus een politieke afhandeling, zoals Louis Michel gewild had.

Voor zover ik het nadien vernomen heb, was Louis Michel zelfs jaren na mijn vertrek nog altijd niet te spreken over hoe ik mij tijdens

76 In totaal zijn toen op enkele jaren tijd volgens het Brussels Parket 500 visa vanuit de Belgische ambassade in Sofia oneigenlijk toegekend, terwijl er in een zaak van de Protocolaire dienst op Buitenlandse zaken (de zogenaamde zaak Lebbe) 300 diplomatieke paspoorten aan voormalige Russische KGB-agenten verkocht werden.

77 Renard, A. *Rapport Missie Bulgarije 3 oktober-15 december 2000*. Brussel, BiZa: DVZ, p. 30.

de behandeling van dit dossier gedragen heb. Ik begrijp hem ook wel enigszins. Ik kan me voorstellen dat hij gevonden heeft dat ik in die zaak wellicht zijn vel wou, ook al was dit absoluut niet het geval. Bij mij ging het erom dat een ambtenaar geen politieke berekeningen moet maken. Ik vermoed dat ik iets te weinig begrip had in die jaren voor hetgeen François-Xavier de Donnée in een programma over dit Sofia dossier op de RTBF ooit 'raison d'état' genoemd heeft om de houding van Buitenlandse Zaken in die materie toe te lichten.

Zonder speciaal op het Sofia-dossier uit die periode te willen focussen, is het mijn mening dat het gebruik maken van visazwendel, gekoppeld aan een reis als toerist, de gemakkelijkste en meest veilige manier is om als niet-EU'er de EU binnen te komen. Maar je moet uiteraard over de nodige financiële middelen beschikken en - via een tussenpersoon - de nodige contacten hebben op een of andere Schengen-ambassade. Aangezien het hierbij niet om grote aantallen gaat, krijgt dit fenomeen weinig aandacht.

Maar er is een tweede fenomeen, wat me meer verontrust. Het toenmalig hoofd van de Bulgaarse Staatsveiligheid heb ik wel degelijk duidelijk horen zeggen dat er een enorme kapitaalsvlucht naar het Westen plaatsgevonden heeft en dat het creëren van bedrijven in het Westen met dit geld heel vaak plaatsgevonden heeft. Hij zei me ook dat dit meestal vanuit vroegere KGB-middens gebeurde. Ik weet niet of het einde van dit KGB verhaal al in zicht is. Trouwens, in diezelfde periode kwamen ook personen, verbonden aan de voormalige Russische KGB, met regelmaat via officiële protocollaire visa de Schengenzone binnen⁷⁸.

78 Ik herinner me in dit verband de zaak Lebbe uit de streek van Ieper.

Een - blijvende? - hinderlijke kwestie: de ongewenste buitenlandse beïnvloeding

In de gehele periode 1989-2003 die ik van nabij heb kunnen volgen, is er op enkele vlakken iets geweest dat ik als zeer hinderlijk ervaren heb: enkele ongewenste buitenlandse invloeden. Die zag ik op twee terreinen: bij het beheer van het tijdelijke in de islam en in het migratiebeheersingsdossier. Telkens was de kern van de zaak dat buitenlandse overheden of belangengroepen die erbij aansloten een politieke respectievelijk een financieel-economische interesse hadden om zich met aspecten te bemoeien die in wezen enkel strikt Belgische instanties toekomen.

In het islamdossier heeft waarschijnlijk buitenlandse invloed gespeeld in het geval van de moord op Al-Ahdal in 1988. En in alle geval is er buitenlandse bemoeienis geweest - en waarschijnlijk nog altijd - in de zoektocht van de Belgische overheid naar een beheerder van het tijdelijke in de islam. Men kan begrijpen dat er transnationale interesse is in godsdienstige materies bij zowel gelovigen als bij mensen uit de betrokken landen van herkomst omwille van gezamenlijke spiritueel-religieuze tradities, maar meestal ging het daar niet om. In de islamkwestie speelde naast een politieke ook een economische motivatie. De politieke motivatie is dat overheden in de landen van herkomst vrezen voor subversiviteit door in België wonende onderdanen waarover ze via moskeeën kunnen geïnformeerd worden. Tegelijk blijft het moskeewezen een weg om politieke boodschappen te blijven doorgeven om mensen voor het beleid in het land van herkomst te laten sympathiseren. Economisch speelt mee dat men daarmee het systeem van financiële overdrachten denkt te kunnen mee helpen bestendigen.

In de kwestie van de migratiebeheersing denk ik vooral aan wat ik heb zien gebeuren via de visazwandel. In de jaren 90 ging het om de organisatie van kapitaalvlucht uit Oost-Europese landen en de creatie van bedrijven met dit geld in het Westen, waarbij niet altijd duidelijk

was welke de finaliteit was van sommige van die bedrijfjes. Ging het om initiatieven die uitgingen van buitenlandse overheden? Dit valt moeilijk te bewijzen. Maar in een aantal gevallen ging het initiatief duidelijk uit van mensen die aanleunden bij voormalige Veiligheidsdiensten, die in enkele gevallen contacten hadden met officiële instanties in de landen van herkomst. In een Russisch dossier ging het om diplomatieke paspoorten die toegekend werden aan voormalige KGB-ers vanuit de Belgische dienst Protocol. In enkele Bulgaarse en Albanese dossiers ging het om transportbedrijven in België die visa aanvroegen en kregen van mensen die ze nooit hebben zien aankomen. Dit heeft me ooit ertoe geleid om enkele publicaties aan het fenomeen te wijden⁷⁹. Ging het in die gevallen om financieel-economische interesses of tegelijk ook om politieke interesses-op-termijn? Geen idee.

Doen zo'n beïnvloedingen zich vandaag nog voor? Ik weet het niet. Maar dat er echt aandacht zou moeten geschonken worden aan dit probleem van buitenlandse ongewenste beïnvloeding, lijkt me de evidentie zelf. Vroeger leek men me vrij slordig in die kwesties. Is het vandaag beter gesteld?

Regularisaties

Uitgaande van de ervaring met mensen in onregelmatig verblijf in België, legde het CGKR in maart 1997 een voorstel neer op een Interministeriële Conferentie voor het migrantenbeleid (IMCM) met het oog op een regularisatiemechanisme dat ervoor zou zorgen dat er meer dan tot dan toe gebeurde, humanitaire en arbeidsmarkt-gerichte motieven zouden meespelen bij het in overweging nemen van een vraag tot

79 Leman, J. (red.). (2002). *L'Etat Gruyère: mafias, visas et traite en Europe*. Mols ed.
Leman, J. & S. Janssens (2007). 'Travel agencies as a linking element for human smuggling and trafficking from Eastern Europe', *Studi emigrazione*, Roma, 2007: vol:44 issue:166: 443-459.
Dit werd een jaar later overgenomen in een Indisch tijdschrift: *Tourism and Law: Cross Country Perspectives*. edition:1st, The Icfai University Press (India), 2008 : 148-167.

regularisatie van een onwettig in het land verblijvende migrant. Twee belangrijke redenen die we inriepen, waren de duur van het verblijf en de te lange termijn van de asielprocedure⁸⁰.

De regering Dehaene bleek niet ongevoelig voor de kwestie, maar zag op tegen een collectieve regularisatie. Op 15 december 1998 somde een omzendbrief de voorwaarden op waaronder een regularisatie mogelijk zou worden. Twee criteria stonden voorop: strikt humanitaire redenen én een bewijs van bestaande verregaande integratie in de samenleving. Er werd een adviescommissie samengesteld, voorgezeten door een magistraat, bestaande uit twee vertegenwoordigers van de Dienst Vreemdelingenzaken (DVZ) en twee vertegenwoordigers van het CGKR. De commissie kreeg de taak een advies te formuleren over dossiers waarbij in bepaalde gevallen twijfel mogelijk was over de correcte interpretatie door DVZ van de omzendbrief. De interpretatie van de toetsing aan de twee criteria mocht als gevolg van die omzendbrief in bepaalde gevallen herbekeken worden, vooral waar de leiding van DVZ zelf twijfelde. Gedurende de zes maanden dat de commissie wekelijks een volle namiddag zou bijeenkomen werden er 425 positieve adviezen gegeven op een totaal van 2556 DVZ-beslissingen⁸¹. Hierop terugkijkend was het zo dat een misdrijf van de betrokkene bij een bespreking van zijn dossier altijd in het nadeel en weigering tot regularisatie uitviel van de aanvrager en van zijn gezin. Ook het gebruik in het verleden van een alias lag zeer moeilijk, zowel voor DVZ als voor de magistraat. Aantoonbare tewerkstelling, al was het via zwartwerk, kennis van een landstaal en het hebben van kinderen die school liepen, speelde meestal in het voordeel van wie regularisatie aanvroeg.

In meer dan één geval was er consensus tussen de vijf leden om iemand of een gezin te regulariseren. Het was heus niet zo dat DVZ

80 Het valt op dat een kwarteeuw later nog steeds dezelfde twee problemen aan de orde zijn.

81 Zie voor enkele dossiers uit de periode begin 1999: Archieven Johan Leman, KADOC, dozen 178/1 tot/met 179.

altijd tegenover het CGKR stond en dat de magistraat de doorslag moest geven. Eigenlijk vond ik dit een heel gezond systeem om toe te voegen aan de normale procedures. Het kon heel snel gebeuren, zonder dat advocaten nadien nog eens een procedure konden opstarten. Het creëerde meer duidelijkheid. Het nam vaak heel snel een laatste aarzeling in de een of andere richting weg. Als vijf mensen met een verschillende achtergrond, na 'pro' en 'contra' afgewogen te hebben, een duidelijk - vaak eensgezind - advies geven, is dit toch een niet te verwaarlozen element in een dossier dat al een juridische behandeling achter de rug heeft? Bijkomend voordeel was, dat dit geen publiek gepromote collectieve regularisatie was, iets wat bij velen weerstand oproept. Men kan opwerpen dat zo'n werkwijze een totale transparantie bij de dossierbehandeling in de weg staat. Maar is die totale transparantie er anders wél? Kan men niet even goed een aristotelische 'billijkheid' (*epieikeia*) invoeren? Een verstandige concrete invulling van de ministeriële discretionaire bevoegdheid? En nog iets... een eerste regularisatie sloeg op een periode van één jaar, waarna gekeken zou worden of eventuele beloften die gemaakt werden bij de aanvraag tot regularisatie, inderdaad nagekomen werden. Pas nadien volgde de definitieve regularisatie.

De nieuwe regering onder Verhofstadt I heeft dit systeem laten varen en in haar regeerakkoord geopteerd voor een collectieve regularisatie. Ze heeft de krijtlijnen vastgelegd voor een regularisatie-campagne die 'one shot' zou plaatsvinden aan de hand van vooraf vastgelegde criteria. Op 22 december 1999 werd een wet aangenomen die een eerder door de Raad van State geschorst Koninklijk Besluit in dezelfde zin opnieuw opnam. Het verschil met het vorige systeem à la Dehaene was dat het bij Verhofstadt I om een collectieve regularisatie ging aan de hand van vooraf vastgelegde criteria, met een onmiddellijke definitieve toekenning van de regularisatie.

De medewerkers van het CGKR waren in de periode van indiening

van de dossiers voor de collectieve regularisatie, tussen 10 en 30 januari 2000, zo enthousiast dat ze er geen enkel probleem mee hadden om een call-center op het CGKR te openen dat ook op zondag werkte. Tegelijk opende men er een info-punt, waar honderden mensen geholpen werden bij de samenstelling van hun dossier.

Zo'n eenmalige collectieve regularisatie was toen waarschijnlijk een wenselijkheid. In ons land leefden sommige mensen al twintig jaar of langer in de illegaliteit. Men moet ervan uitgaan dat veel van de geregulariseerde mensen leefden van zwartwerk. Dit betekent niet dat bij regularisatie dit zwartwerk altijd geregulariseerd wordt. Men moet beseffen dat eenmaal dat de illegaal werkende migrant naar de reguliere arbeidsmarkt vertrekt, de gaten die vallen in het zwarte circuit meestal door nieuwe illegaal werkende mensen ingenomen worden. Dit is een beetje een minpunt bij collectieve regularisaties. Op afstand gezien, is een systeem als dit wat onder Dehaene werkte, met een permanente kleine commissie die heel snel nog eens 'pro' en 'contra' doorneemt na een eindbeslissing van DVZ, waarschijnlijk een realistischer optie om alle twijfel weg te nemen en beleidmakers en ambtenaren de nodige gewetensrust te geven. Ik beseff dat veel juristen hier niet zullen mee instemmen en zullen opwerpen dat het recht hiermee buitenspel gezet wordt. Ik ben het niet met hen eens. Juristen behouden in dit systeem wel degelijk alle kansen, zoals voorheen. Wat gebeurde, was dat men overging tot een creatieve invulling van de ministeriële discretionaire bevoegdheid, die wel degelijk een rechtsgrond heeft.

Proces van de drie vzw's die het Vlaams Blok ondersteunden

Kort voor het eind van het KCM, op 6 juni 1992, publiceerde het Vlaams Blok een plan, getiteld: *'Immigratie: de oplossingen. 70 voorstellen ter oplossing van het vreemdelingenprobleem.'* Dit plan ging een leven leiden als het 70-punten programma van het VB. Vooral

zeven punten uit dat 70-punten programma van het Vlaams Blok uit 1992 hielden inbreuken in op het E.V.R.M. (Europees Verdrag van de Rechten van de Mens):

1. het verbod van oprichting van een vreemdelingenorganisatie tenzij na toestemming door de overheid,
2. het verbannen van de plaatsen van islamitische eredienst naar polyvalente ruimtes buiten de stadskernen,
3. het herzien van alle sinds 1974 opgestelde naturalisatie-dossiers,
4. de beperking voor niet-Europeanen van de mogelijkheid om eigendom te verwerven,
5. het beperken van de sociale zekerheidsrechten van niet-Europeanen,
6. de belasting op de tewerkstelling van niet-Europeanen,
7. het uitwijzen van een niet-Europese werknemer na drie maanden werkloosheid.

Overigens kan men zijn hart vasthouden mochten twee andere punten uit dit programma toen uitgevoerd zijn, namelijk de oprichting van een apart onderwijsnet voor islamitische vreemdelingenkinderen, en het terugsturen van tweede en derde generatie migranten. Stel je voor dat we nu met een gedwongen-apart islamitisch onderwijsnet opgezadeld zaten met alle soorten moslimkinderen bijeen, zowel uit gematigde als van niet-gematigde gezinnen, en allemaal zonder contact met niet-moslim kinderen. En wat moet men denken van een voorstel waarbij een overheid zelfs derde-generatie kinderen opzoekt, soms kinderen die hier geboren zijn van ouders die beiden ook hier al geboren zijn? Wie schrijft dat de regeringen nadien het 70-punten programma gerealiseerd hebben, moet het toch maar eens in zijn originele versie herlezen. We mogen de hemel danken dat het er niet van gekomen is. Het was soms te gek voor woorden.

Begin 1993, bij de start van het Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding (CGKR) wilde ik begrijpen of het VB aan dit 70-punten programma wilde vasthouden of niet. Ik ging er toen vanuit dat sommigen in het VB toch het totaal irreële en nefaste van enkele voorstellen zouden inzien en dat anderen wellicht liever zouden focussen op het nationalistisch luik - wat hun recht is - , met bereidheid om het 70-punten programma of toch enkele punten eruit te laten vallen. Openlijk een contact vragen met het VB om daarover te overleggen, zag ik niet zitten. In de luwte werd contact gelegd met Francis Van den Eynde. Wij hebben elkaar gesproken. Hij was in gezelschap van Jurgen Ceder. Als ik beiden mijn vragen voorlegde en hen erop wees dat dit 70-punten programma toch echt niet kon, kreeg ik geen enkele toezegging van koerswijziging. Heeft het niettemin bij iemand als Jurgen Ceder meegespeeld om het 70-punten programma in oktober 1996 in een herwerkte versie voor te stellen? Ik weet het niet.

Wat me zeer ontgoocheld heeft, is dat, spijt de afspraak om ons gesprek confidencieel te houden, die afspraak weliswaar door mij gerespecteerd werd (- de enigste persoon die ik inlichtte was mijn voorzitter), maar absoluut niet door de heer Van den Eynde. Die organiseerde nadien zogenaamde vormingsavonden onder de titel "Pater Leman en het Centrum voor racismebestrijding", met als motivatie bij zijn toehoorders dat hij anticipeerde op het feit dat ik mijn woord zou breken. Ooit heb ik een medewerker naar zo'n vormingsmoment van de heer Van den Eynde gestuurd in Oostende. Hij gaf me een geschreven verslag van de vormingsavond in Oostende, die plaats vond in de zaal 'De Reynaert', Cirkelstraat 18 te Oostende op 18 april 1997 en aanvang rond 21u. Ik leerde uit dit verslag dat de heer Van den Eynde over mij vertelde dat ik meer dan drie miljoen per jaar verdiende, wat uiteraard verontwaardiging opriep in de zaal. Ook zei hij dat ik de idee verspreidde dat men gewelddadig mocht zijn tegen mensen zoals hij en dat ik over een macht beschikte die me heel gevaarlijk maakte. Toen nadien een vraag uit het publiek kwam of ik ook in

Afrika macht had, zou de heer Van den Eynde geantwoord hebben – ik citeer letterlijk uit het verslag: *“Ik durf niet nee te zeggen, hij heeft in ieder geval Europees-internationale ambities, hij ambieert een post op Europees niveau.”* In het verslag kan men lezen dat iemand in de zaal dan om onduidelijke redenen ineens luidop riep: “Landverrader!” Nou ja... Drie miljoen per jaar? Onzin. Europees-internationale ambities? In de Foyer in Molenbeek? Ach ja, “vet betaalde ambtenaar”, “Pol Pot”, “Torquemada”, “Hitler”, het mocht allemaal in die periode.

Bij mij had het als effect dat ik geen mogelijkheid zag tot dialoog met het VB, ook al heeft Alexandra Colen me enkele jaren later ooit nog gevraagd om een contact te leggen met Willy Kuijpers, toenmalig burgemeester van Herent. Ik heb hem dit voorstel toen op heel neutrale wijze overgemaakt. Hij zag het op zijn beurt echter zelf ook absoluut niet zitten.⁸²

Op het CGKR werden alle artikelen en pamfletten van het Vlaams Blok, het Front National en Agir bijgehouden. Bij het VB viel op dat de ambivalentie hoogtij vierde. Meestal pakte het VB uit met elementen uit de tweede 1996-versie van het 70-puntenplan, enkele keren ook nog met restanten uit de eerste 1992-versie. Het VB gedroeg zich als een variante tussen een octopus en een cameleon.

Op 7 mei 1999 werd het racistisch persdelict gecorrectionaliseerd. Er werd een dossier met VB pamfletten en publicaties samengesteld, zoals er ook een samengesteld werd over het FN (Front National). Beide werden, zij het niet gelijktijdig, voorgelegd aan de Raad van bestuur van het CGKR. Er werd in beide gevallen over gewaakt dat een politiek proces vermeden zou kunnen worden. In het geval van het VB werd het dossier daarom vernauwd tot drie vzw's die het VB financieel ondersteunden.

82 Ik herinner me dat hij me toen na het gesprek een medaille meegaf van de gemeente Herent. *“Ach man, je zal wel genoeg stront over u krijgen, hier een medaille, zie...”* Maar goed, ik voelde me geen slachtoffer, hoor. Het viel best mee.

Met de voorzitter van het CGKR werd overeengekomen dat het dossier enkel bij de rechtbank zou ingediend worden als alle Nederlandstaligen in de Raad van bestuur er unaniem mee instemden. Dit gebeurde. Paul Pataer van de Liga van de Mensenrechten werd gecontacteerd met de vraag of de Liga bereid was om mee te gaan met het CGKR bij een klacht met burgerlijke partijstelling. Aan Jean Cornil vroeg ik dat hij zou aandringen bij de Franstalige 'Ligue des droits de l'homme' om niet mee te stappen in de procedure. Ik wou elke zweem van communautarisering vermijden.

Op 11 oktober 2000 dienden het CGKR en de Liga van mensenrechten een rechtstreekse dagvaarding in bij de rechtbank te Brussel. Dit gebeurde op basis van documenten die vooral (maar niet alleen) dateerden uit de periode 1996-2000. Geen enkel politicus werd gedagvaard. De dagvaarding beperkte zich tot drie vzw's: Vlaamse Concentratie, Nationalistisch Vormingsinstituut en Nationalistische Omroep Stichting. Ik hoopte dat het mogelijk zou zijn het gebeuren tot een proces te beperken dat de politiek er buiten zou laten. Er werd uitdrukkelijk vermeden om enig politicus aan te klagen. Het CGKR wilde zich beperken tot de drie vzw's die de werking van het VB financieel ondersteunden. Het hoopte hiermee te vermijden dat sommige politici zich in een slachtofferrol zouden wentelen. We wisten ook dat een politiek proces onvermijdelijk naar het Hof van Assisen afgevoerd zou worden. Als ik daarop terugkijk en dit zakelijk evalueer, dan heb ik toen zeer zwaar onderschat dat dit niettemin onmiddellijk, en met succes, als een politiek proces zou voorgesteld worden zowel in de media als door het VB zelf.

Op 29 juni 2001 sprak de rechtbank van eerste aanleg te Brussel zich uit. De strategie van de advocaat van het VB, vooral van Meester Reinhold Tournicourt, zat heel goed ineen. Hij had begrepen dat, wilde hij onder een veroordeling van de drie vzw's onderuit geraken, hij de rechter ervan moest kunnen overtuigen dat het in feite om een politiek proces tegen het VB ging. De rechtbank sprak zich in eerste aanleg

niet uit over de vraag of het om een politiek misdrijf ging, maar wees er niettemin op dat de bewindvoerders in die vzw's politici waren. De rechtbank verklaarde zich onbevoegd, maar bevestigde tegelijk terecht dat de bewindvoerders van de vzw's niet strafrechtelijk vervolgd konden worden, precies omdat ze politici waren. Het CGKR ging in beroep tegen die uitspraak, maar begreep dat de beslechting van de zaak niet afhankelijk zou zijn van het racistisch karakter van de meeste van de teksten in het dossier (wat niet zo moeilijk te bewijzen was), maar van de vraag of het al dan niet om een politiek misdrijf ging.

Op 26 februari 2003 volgde het Hof van beroep van Brussel de stelling dat het om een politiek misdrijf ging en dat het dus aan het Hof van Assisen toekwam om een oordeel uit te spreken. Het VB bleef het ondertussen voorstellen alsof het Hof van beroep zich over het al dan niet racisme in de aangevoerde pamfletten uitgesproken had. Er bleef ons niets anders over dan naar Cassatie te stappen.

Ondertussen was Professor Verstraeten gecontacteerd door het CGKR om de zaak aan het Hof van Cassatie voor te leggen. Wat het verloop van het proces zou beslechten, was niet de vraag of de pamfletten racistisch waren en opriepen tot discriminatie, maar of het al dan niet om een politiek misdrijf ging! Hier was een ander type pleidooi voor nodig. Professor Verstraeten werd gevraagd om zich te concentreren op de vraag of het in hoofde van die drie vzw's al dan niet om een politiek misdrijf ging? Was de act van het financieren van die pamfletten door de drie vzw's een politieke act of een ander type misdrijf, dat ze bijvoorbeeld ook los van het VB hadden kunnen bedrijven? Op 18 november 2003 heeft het Hof van Cassatie aanvaard dat de interpretatie van het Hof van beroep van Brussel in strijd was met de cassatieleer over de natuur van een politiek misdrijf, doordat het Hof van beroep hieraan een te ruime interpretatie gegeven had.

De zaak werd voor een nieuwe behandeling doorverwezen naar het Hof van beroep van Gent. Van nu af moest het niet meer gaan over

de vraag of het om een politiek misdrijf ging, maar over de vraag of er racisme in het spel was en een wil om te discrimineren op basis van een van de criteria van de antiracisme wetgeving. Het Gentse Hof van beroep veroordeelde de drie vzw's op 21 april 2004, een veroordeling die bevestigd werd door het Hof van Cassatie op 9 november 2004 op basis van artikel 3: *"het behoren tot en het verlenen van medewerking aan een vereniging die kennelijk en herhaaldelijk discriminatie bedrijft of verkondigt"*. Ik was op het ogenblik van die veroordeling al meerdere maanden geen directeur meer van het CGKR.

Iemand die perfect begrepen heeft, dat de beperkende omschrijving van het politiek misdrijf doorslaggevend is geweest bij de definitieve uitspraak in dit VB-proces, is Frank Vanhecke geweest, toenmalig voorzitter van het VB. Nadien zagen we elkaar kort. Ik heb hem gefeliciteerd omdat hij een heel goed advocaat gekozen had... ik meen dat. Meester Tournicourt heeft het ons zeer moeilijk gemaakt. Zijn pleidooi moet zeer goed voorbereid geweest zijn. Frank Vanhecke feliciteerde me op zijn beurt voor de keuze van onze advocaat op een ogenblik dat beslist moest worden of het al dan niet om een politiek misdrijf ging.

Het CGKR heeft zijn overwinning in dit proces te danken, uiteraard aan de advocaten die het racisme bepleit hebben, maar eigenlijk vooral aan het feit dat vastgelegd kon worden dat het niet om een 'politiek misdrijf' ging. Dit is een belangrijke les voor wie ooit een proces wil opstarten waar politici bij betrokken zijn. Nu moet ik zelf ook wel toegeven dat ik inzie dat het raakvlak tussen politiek misdrijf en politiek proces niet gemakkelijk aan te geven valt, zoals ook dit tussen 'recht op vrije meningsuiting' en 'aanzetten tot' een zeer delicate grens is. Ik denk dat de gerechtelijke uitspraak terecht was, maar het was 'kantje boord'. Zo heb ik het ervaren. Ik zou mensen na mij aanmanen om dus heel voorzichtig te zijn en enkel bij een keigoed dossier dat alle obstakels kan overwinnen zo'n zaak bij de rechtbank in te dienen.

Op 14 november 2004 werden de drie vzw's opgeheven en koos

de partij een nieuwe naam, Vlaams Belang, zonder ooit, tot vandaag, duidelijk te maken of dat Vlaams Belang nu al dan niet dezelfde partij is als het Vlaams Blok: soms wel, soms niet. Er is een bepaald publiek, dat racisme-*mind*ed is, dat men er niet wil verliezen. Het VB blijft tot op vandaag de cameleon-octopus die het altijd geweest is.

De X-en en hun agressie

Heb ik in die jaren agressie ondervonden vanwege onbekenden en anderen, die ik allen hier onder de X-en plaats? Gelet op het feit dat het over een periode van 14 jaar gaat, weet ik niet of dat veel of weinig is. Laten we er enkele overlopen.

Er is het voorval geweest met de kolonel van de Turkse luchtmacht waarover ik verteld heb bij een bespreking van de Executieve van de Moslims van België. Maar eigenlijk heb ik dit type bedreiging nooit als een daad van agressie ervaren. Het kwam bij mij eerder over als folklore. Het was niet na zoiets dat ik 's nachts niet onmiddellijk de slaap vond.

Er zijn de te verwachten agressieve brieven geweest met allerlei verwensingen. In het begin had ik de neiging om zo'n brieven te beantwoorden, tot ik merkte dat het slechts een zeldzame keer gebeurde dat zoiets zin had. Is het ontvangen van zo'n brieven vermoeiend? Doet het iets met een mens? Ik ging eraan wennen en las ze vaak niet meer. De secretaresse wist dit en... ik weet niet wat ze ermee deed. Met wie ben ik al niet vergeleken geweest? Met Hitler, Pol Pot, Torquemada, de Groot-inquisiteur, met Khomeini,... Ik ging dit beleven als uitdrukkingen van de vrijheid van meningsuiting. Gelukkig mogen mensen hun mening in ons land uitdrukken. Wat het draaglijk gehouden heeft, is vermoedelijk dat er nog geen sociale media waren. Ik kan me voorstellen dat het nogal wat anders zou geweest zijn.

Af en toe kreeg ik wel eens een brief waarin me verweten werd dat ik de realiteit niet kende, waarbij men me een heel verhaal uit

de doeken deed over wantoestanden. Op zo'n brieven reageerde ik meestal wel, door me ter plaatse te laten uitnodigen. Ik nam hiervoor een vaste medewerker mee als gezelschap, Marco, die na mij bij UNIA is blijven werken en nu blijkbaar bij het VMRI (Vlaams Mensenrechten Instituut) terecht gekomen is. U kan wat ik hierover schrijf bij hem toetsen. Samen gingen we, soms laat, wandelen in buurten die een briefschrijver me als levensgevaarlijk voorgesteld had. Meestal was het er oervervelend. Ik herinner me dat er ooit een briefschrijver uit de Antwerpse Seefhoek bloed op zijn kelder muur gezien had, afkomstig van een geboortebuurt. Dan gingen we met de briefschrijver die kelder binnen... om niets te zien. Maar soms was er wel degelijk iets tragisch gebeurd, zoals in Houthalen, toen een jongen uit de Chiro er na een messteek gedood was. Bij een bezoek aan zo'n gezin voelde ik me heel machteloos. Een vader die je niet wil ontvangen, een moeder en een zus die het wel doen. En wat zeg je? Je kan natuurlijk ook niet gaan. Maar ik verkoos, als ik me kon vrij maken, te gaan.

Hinderlijker is het als mensen je tijdens een vrije dag op straat menen te herkennen en de straat oversteken om je de levieten te komen lezen. Op zo'n momenten, waarop je gewoon even wil uitrusten zoals iedereen daar wel eens nood aan heeft, en aan het wandelen bent met mensen die niets met je job te maken hebben, is het niet prettig als daar plots iemand voor je opduikt om je de huid vol te schelden. Gelukkig gebeurde dit niet dikwijls. Ik heb toen een en ander sterk leren relativeren. Meerdere malen zijn mensen me op straat ook komen gelukwensen, zelfs voor mijn deelname aan spelprogramma's op televisie waar ik nooit aan deelgenomen heb. En al bij al ontving ik toch ook brieven van mensen die me moed inspraken of dankten. Het hoort bij het publieke leven.

Minder aangenaam is het dan weer als je door een vriend of familielid aangesproken wordt over iets negatief wat compleet uit de lucht gegrepen is. Zo kreeg ik ooit te horen van iemand uit mijn omgeving dat

ik regelmatig in heel chique en dure restaurants gezien werd, waar ik duidelijk aan huis zou geweest zijn. Ik heb toen gemerkt dat het onmogelijk is om je tegen zo'n roddel te verdedigen, ook als je hoogstens om de maand 's avonds ergens eens een pizza gaat eten, en dan nog totaal buiten werkverband. Is dit agressie? Eigenlijk niet. Maar prettig is anders.

Verder zijn er nog andere onaangename momenten of ogenblikken van agressie.

In 1996 ging ik naar de eerste '1 mei' betoging van het Vlaams Blok in Aalst. Ik was ingegaan op een voorstel van Emiel Vervliet, de toenmalige directeur van het VCIM (Vlaams Centrum Integratie Migranten) om daarop aanwezig te zijn. We waren beide verontwaardigd dat het Vlaams Blok priester Daens poogde te recupereren voor haar zaak. Daar aangekomen, herkende Filip Dewinter mij onmiddellijk en sommeerde hij me om me aan de kant van het plein op te stellen. Hij liet enkele stevige Voorpost 'karateka body guards' onder leiding van Luc Vermeulen om me heen post vatten. Hij verweet me dat ik niet wist wat ik deed en hoe gevaarlijk dit wel kon zijn. Nadien gezien, denk ik dat hij gelijk had. Wat ik daar allemaal heb mogen horen, van *"Varken, zwijn, ze moesten je een mes tussen de ribben steken; wacht tot ik de kans krijg,"* tot *"men moest je neerschieten"...* Het was niet min. Maar kan ik dit spontane agressie noemen? Eigenlijk niet. Dewinter had gelijk toen hij me verweet dat dit als provocatie zou worden aanvoeld. Dit had ik onderschat. Eigen schuld, dikke bult.

Wat wel onaanvaardbare agressie was, vind ik nog altijd, was dat enkele van mijn sympathisanten en ikzelf op 28 januari 1998 bij de toekenning aan mij door het Algemeen Nederlands Verbond van de ANV-Visser-Neerlandia-prijs in de Brusselse KVS op eieren en echte stenen onthaald werden. De voltallige parlementaire delegatie van het VB stond op het voetpad, aangevuld met een legioen medestanders. Ik moest er heel alleen te voet voorbij, want ik was met de metro

gekomen. In 't Pallieterke las ik nadien in een duidelijk vooraf opgesteld en verzonnen relaas hoe ik uit mijn dienstwagen gestapt was en op eieren onthaald werd. Ik heb toen een rechtzetting gevraagd en gekregen... Er was in de verste verte geen sprake geweest van een dienstwagen, enkel van eieren én stenen die men naar een eenzame voetganger geworpen had. Een verzinsel meer of minder, het VB stoorde er zich blijkbaar niet aan. Marc Grammens heeft hen er toen op gewezen dat men dit soort acties beter achterwege liet, omdat me dit in een slachtofferrol duwde en Vlamingen het gemakkelijk opnemen voor slachtoffers.

Maar op 20 november 2002 kon het Kortrijkse VB het niettemin weer niet laten om bij de ingang van de zaal, waar ik het ereburgerschap van de stad Kortrijk kreeg, mijn bejaarde moeder met folders tegen mij lastig te vallen.

Weinig aangenaam is het verder, als men je probeert te treffen door te lasteren over het werk dat je in je vrije tijd blijft opvolgen, zoals mijn engagement in de Molenbeekse Foyer. Zo was er een toenmalige Brusselse Vlaams Blokker, Jos Van Assche, die na infiltratie van een van zijn sympathisanten in de Foyer er niets beter op gevonden had dan die infiltrant briefwisseling en andere documenten te laten kopiëren om dit aan hem door te geven. Meneer Van Assche legde dan op 15 maart 2001 klacht neer tegen mij als voorzitter van Foyer. Ik werd beschuldigd van 'oplichting en afwending van middelen' (namelijk het organiseren van zwartwerk en nog andere minder mooie praktijken). Dit gebeurde dan uiteraard via een persconferentie, kwam in het nieuws, enzovoort. Nadien bleek dan wel, na gerechtelijk onderzoek, dat er niets van aan was (seponering in november 2002), omdat de betrokkene gewoon niet begrepen had dat het om een project ging om jongeren via deeltijds leren aan het werk te zetten, maar je verliest er wel tijd en energie bij. Is dit agressie? Ik vind van wel. De fantast Van Assche is later zelf door het VB opzij geschoven toen hij op lichtzinnige

wijze in de val getrapt was van enkele Nigeriaanse internet oplichters die hem een fortuin beloofd hadden.

Het meest verontrustende is echter gebeurd toen een heel luik uit mijn voordeur op een zondagnamiddag ingetrapt werd. Ik woon tegenover een tramhalte. Op het ogenblik van het gebeuren, stonden mensen aan de tramhalte toe te kijken. Zelf was ik afwezig, maar niet ver weg. Omdat het alarm via mijn gsm afging, trok ik direct naar huis. De omstaanders vertelden me dat ze twee types hadden zien langs komen die tegen de voordeur waren beginnen trappen, waarop heel snel een van de twee luiken het begeven had. Nadien waren ze doorgelopen. Het vervelende was dat ik niet wist waar die types vandaan kwamen. Ze konden vanuit extreem-rechtse hoek komen, maar ze konden ook van elders komen, bijvoorbeeld vanuit islamistisch fundamentalistische hoek, of omwille van sommige dossiers mensenhandel waarbij ik betrokken was. Islamistisch fundamentalisme was niet uitgesloten. Het was een periode waar in sommige Molenbeekse cafés folders tegen mij verspreid werden en er was ook al eens een betoging geweest bij de Beurs in Brussel waarin fundamentalisten mijn ontslag vroegen als directeur van het CGKR omdat ik me radicaal tegen het dragen van de boerka en van de niqaab uitgesproken had. Maar ook een actie van de kant van sympathisanten van het Vlaams Blok was mogelijk. Kort nadien zag ik Filip Dewinter bij het toenmalig gebouw van VTM in Vilvoorde. Ik sprak hem erover aan. Hij verzekerde me dat hij het zou uitzoeken. Nadien liet hij me weten dat het zeker niet van de kant van het Vlaams Blok kwam en dat ik beter in de richting zou zoeken van de straatboefjes in mijn omgeving. Wat ik vooral vervelend vond, was dat niet duidelijk was uit welke richting het kwam. Straatboefjes, zoals Dewinter me gezegd had? Maar ik heb nooit straatboefjes gezien die in volle dag op een plaats waar mensen bij een tramhalte toekijken, willekeurig een deur intrappen om dan weg te lopen. Het is me ook later nooit overkomen. Van de toenmalige rijkswacht heb ik toen een handboek gekregen met enkele tricks om mijn rijgedrag op bepaalde

punten aan te passen. Ik heb nooit geweten wie achter het gebeuren zat en waarom. Was dit agressie? Ja.

Verder was niet verontrustend, maar wel onaangenaam dat op een vrijdagnamiddag iemand van buiten af mijn bureau op het werk binnengekomen is en in de kasten is gaan snuisteren. Hij was via een dienstingang binnengekomen die slechts door mij en een beperkt aantal medewerkers gebruikt werd. De man was duidelijk op de hoogte dat zowel mijn secretaresse in het bureau naast mij als ik afwezig waren. Ik was in Parijs voor een conferentie. Een medewerkster kwam toevallig een dossier op mijn bureau leggen, waarbij betrokkene snel langs diezelfde dienstingang verdween. Aan welk dossier was hij geïnteresseerd? Hoe was hij binnen geraakt? Uit een controle over het gebruik van de badgekaarten viel nadien niets af te leiden.

Zijn er nog andere minder aangename zaken gebeurd? Jawel. Het is niet aangenaam als er, terwijl je les geeft in aula Piet De Somer aan de KU Leuven (waar gemakkelijk een 700-tal studenten aanwezig zijn), plots midden je les een groepje opduikt, dat de studenten oproept om niet naar je college te komen. Op zo'n ogenblikken moet je geluk hebben. In zo'n aula ben je overgeleverd aan de goodwill van je publiek. Ik had het geluk dat mijn studentenpubliek onbewogen bleef en niet reageerde. Bij gebrek aan bijval droop het groepje af. Ik hou er een mooie anekdote aan over. Tussen de twee lessen is er een korte onderbreking van een 5-tal minuten. Ik herinner me een jonge studentin die me toen kwam vragen of er mensen waren die iets tegen me hadden, en waarom? Die onschuld was hartverwarmend. Diezelfde kerels hebben het later nog enkele keren geprobeerd, niet meer in de aula zelf, maar vanuit de gangen ernaast door er doelbewust ontzettend veel kabaal te komen maken. Na enkele pogingen in die zin, zonder dat de studenten in de aula reageerden, zijn ze er zelf mee opgehouden.

Kan iemand met verbale agressie tegen zijn persoon leven? Ja. Maar ik kan me voorstellen dat dit bij veel mensen stilaan in de huid

kruipt. Aangenaam is het nooit. Bij mezelf denk ik vandaag dat ik het groot geluk gehad heb dat ik heb mogen werken in een periode dat de sociale media nog niet doorgebroken waren. Dat zou nogal wat gegeven hebben, denk ik. Ofwel kan je ermee leven en reageer je systematisch, maar dan riskeer je er veel tijd aan te verliezen, ofwel vertrouw je het beheer van je sociale media toe aan een ervaren medewerker zonder je er zelf mee bezig te houden. Vandaag zou ik waarschijnlijk die laatste piste volgen. De eerste piste moet tot onnoemelijk veel tijdverlies leiden en waarschijnlijk aan het eind iemand wat ontredderen, tenzij je erin slaagt dit als heel normaal en als een evidentie te beleven.

Philippe Moureaux

Niets over Philippe Moureaux schrijven, terwijl men een periode beschrijft waarin men directeur is geweest van een Centrum voor racismebestrijding, zou niet correct zijn. Het zou ook niet correct zijn om dagelijks vanaf 1981 een deel van de tijd in Molenbeek doorgebracht te hebben en Philippe Moureaux niet te vermelden. De eerste antiracismewetgeving is er in 1981 gekomen dankzij Moureaux en van 4 maart 1992 tot 2012 is hij twintig jaar lang burgemeester van Molenbeek geweest.

Mijn eerste contact met Philippe Moureaux vond plaats op 6 maart 1993, toen ik voorgedragen maar nog niet officieel aangesteld was als directeur van het CGKR. Guido Fonteyn, journalist bij De Standaard, telefoneerde me de dag voordien met de boodschap dat het gerucht de ronde deed dat ik niet benoemd geraakte omdat ik religieus was en dat Moureaux zich daarom tegen mijn benoeming verzette. Ik had daarop geantwoord - en De Standaard plaatste het de dag nadien op zijn eerste pagina - dat Moureaux, als dat de reden van zijn verzet was, wat mij betrof de pot op mocht. Groot was mijn verbazing toen ik die 6de maart een telefoon kreeg van Philippe Moureaux, minister van Sociale Zaken. Hij klonk helemaal niet boos en zei me dat hij het

artikel gelezen had. Hij verzekerde me dat er niets van aan was. Hij voegde eraan toe dat hij dacht te weten wat er aan het gebeuren was, maar verklaarde dit niet nader. Enkele dagen later was ik benoemd. Nog enkele dagen later werd ook Jean Cornil benoemd, een voormalige kabinetsadviseur bij Moureaux. Steve Dubois, kabinetschef van Dehaene, liet me weten dat ik tevreden zou zijn over mijn adjunct, want dat hij een integer iemand was.

Toen ik het voorval later aan Jean Hallet vertelde, zei hij me dat de contacten tussen Philippe Moureaux en hem nooit vlot verlopen waren. Volgens Hallet had dit te maken met het feit dat hij tijdens die contacten voorzitter was van de Christelijke Mutualiteiten, wat bij Moureaux spontaan weerstand opriep. Moureaux was volgens Hallet vooral gekant tegen de institutionele vertegenwoordigers van een spiritualiteit, niet tegen spiritualiteit op zich.

Moureaux, een antiklerikaal? Maar wist niet iedereen in Molenbeek dat de verhouding tussen de toenmalige pastoor, Jean-Pierre De Meulder en Moureaux bijzonder hartelijk en positief was, en dat dit wederzijds was? Don Camillo en Peppone? In alle geval, het gerucht deed de ronde dat als de St-Jan-Baptist-kerk, geconcipieerd door architect Diongre, in de jaren 90 nog een kerk bleef en geen intercultureel centrum werd, dit zo was omdat Moureaux, als *'historien'*, het zo wenste.

156

Was Moureaux de autoritaire politicus waar dialogeren niet mee mogelijk was? Die keren dat ik met hem een gesprek had, heb ik altijd iemand ontmoet die luisterde. Wel zei hij me ooit eens, al lachend, toen ik hem iets kritisch gezegd had: *"Vous savez quand même que j'ai un très mauvais caractère et que je peux être très méchant?"* Maar dat had geen enkele invloed op de afloop van het gesprek en de onderlinge verhoudingen zijn altijd heel correct gebleven.

Moureaux, de opper-imam van Molenbeek?⁸³ Om het over de korte

83 U merkt dat ik alle clichés opsom die in Vlaanderen over hem bestaan hebben.

periode te hebben dat ik hem op federaal niveau meegemaakt heb, kan ik het volgende kwijt. Begin jaren 90 stond hij zeer sceptisch tegenover een regeling van het woordvoerderschap voor het 'tijdelijke' in de islam. Het klopt dat zijn houding veranderde eenmaal dat hij burgemeester werd in Molenbeek. De redenen voor die ommezwaai ken ik niet. In die periode heeft hij me wel eens gezegd dat hij agnost was, maar dat hij heel veel respect had voor mensen die een sterke spiritualiteit hadden. Ik denk dat hij dit heel eerlijk meende. Was het dan eerder met instituten dat hij problemen had? Maar had hij daarbij ongelijk? Hebben instituten, ook godsdienstige instituten, niet altijd ook met macht te maken? Tegen religies keek hij aan als tegen iets waar hij zich in wezen niet wou mee moeien, toch niet met hun interne spiritualiteit. Het is echter niet zo dat hij geen kritische opmerkingen durfde te maken naar moslims toe als zij iets deden wat hem tegen de borst stootte. Ik heb hem zich zeer boos zien maken tegen een vrouw die hem weigerde een hand te geven, ook al verdedigde zij zich door erop te wijzen dat ze dit deed uit respect voor hem. Hij antwoordde haar dat respect zich in België anders uitdrukte en dat ze in België woonde. Zo hoorde ik hem ook zijn beklag doen bij een groep moslims dat ze in hun restaurants geen wijn of bier aanboden. Maar je voelde in gesprekken met hem ook wel aan dat de wereld van de godsdiensten niet echt de wereld was waar hij spontaan voeling mee had.

Hoe zou ik Moureaux typeren? Een intellectueel die in de mate van het mogelijke sociale realiteiten marxistisch analyseerde. Zijn concrete contact met de bevolking zag hij vooral gerealiseerd in zijn wekelijkse maandagnamiddag zittingen, waar hij de mensen met hun zorgen en problemen ontving. Het was traditioneel dienstbetoon. Maar daarlangs zag hij wel wat er allemaal aan problemen in zijn gemeente bestond. Een eerlijk gezegd, daar zag je toch nogal wat problemen bijeen. Hij maakte er uren tijd voor vrij.

Moureaux en de Vlaamse media? Vooral van de kant van de Vlaamse media zat de relatie slecht. Moureaux sprak al geen Nederlands en deed daar ook niet echt pogingen toe. Daarenboven zat Moureaux voortdurend in een spagaat. Hij was burgemeester en lokaal politicus, maar tegelijk bovenlokaal een van de machtsmensen in de Parti Socialiste. Het was niet altijd duidelijk welke Moureaux aan het woord was: de lokale burgemeester of de tacticus-belangenbehartiger van de Communauté française. Daarenboven kon Moureaux cassant uithalen. Veel media-mensen aan Vlaamse kant hebben hem dit nooit vergeven. Maar als ik eerlijk ben, heb ik Moureaux nooit op een anti-Vlaamse houding betrapt waar het om Molenbeeks beleid ging. Zijn politiecommissaris, waar hij het volle vertrouwen in had, was een Nederlandstalige Brusselaar en hij ging er prat op dat zijn chauffeur dit ook was. Dit is niet voldoende als argument, ik weet het, maar ook daarnaast heb ik hem nooit als een anti-Vlaming ervaren.

Moureaux en de politie? Ik heb de tijd gekend vóór Moureaux burgemeester werd. Op kantoor bij de politie hingen toen affiches van het Front National en had allerlei racistische broel er een plaats. De verhoudingen met de jongeren waren beneden alle peil. En men moet me niet vertellen dat de politie toen efficiënter werkte dan vandaag, bijvoorbeeld in de strijd tegen drugsdealing. Het was soms huilen met de pet op. Philippe Moureaux heeft daarin orde op zaken gesteld. Is Molenbeek onder zijn burgemeesterschap een probleemloze gemeente geworden? Neen. Maar wie Molenbeek gekend heeft zoals de gemeente eruit zag vóór Moureaux, is zeer voorzichtig om Moureaux verantwoordelijk te stellen voor alles wat er eventueel mis ging.

Dit brengt ons bij Moureaux en de aanslagen in Parijs, Zaventem en Maalbeek. Wat me opvalt in België, is dat men, als er zich een probleem voordoet met complexe wortels, zeer gemakkelijk en zeer snel één zondebok tracht aan te wijzen. De machtspoliticus Moureaux, die einde-carrière was, heeft onmiddellijk de volle lading gekregen aan

Vlaamse kant omdat hij de Vlaamse media al een tijdlang tegen zich in het harnas gejaagd had en omdat voordien enkele Nederlandstalige publicaties verschenen waren die het beleid van Moureaux aangeklaagd hadden. De toon was dus al gezet. Aan Franstalige kant was het de gelegenheid voor de opposenten, ook buiten Brussel, om jarenlang opgekropte frustraties nu eindelijk op hem af te reageren. In zijn eigen partij wensten veel mensen zich niet te verbranden door stellingnames in te nemen voor of tegen Moureaux. Mijn houding in deze materie blijft, dat wat toen gebeurd is in Parijs, Zaventem en Maalbeek, en het verband ervan met Molenbeek, heel veel wortels heeft. Het is kunnen gebeuren omdat de binnen-Europese samenwerking tussen veiligheidsdiensten tekort schoot, en ook nog omdat er te veel disfuncties bestonden (en nog bestaan) in Brussel zelf. Er is verder altijd een tekort aan begrip geweest voor het feit dat Laag-Molenbeek (en de wijken die erbij aansluiten in de kanaalzone) een "aankomstzone van meestal beroepsmatig laag-gekwalificeerde mensen" is waar dus eigenlijk specifiek beleid zou moeten gevoerd worden. In de tijd van Philippe Moureaux kwamen jaarlijks tot 7000 nieuwkomers aan in een al dicht bevolkte gemeente. Er trokken er ook jaarlijks een 3000 weg. Dit gebeurde in een gemeente waar de politiedienst onderbemand was. En tenslotte heeft het lang geduurd voordat gepubliceerd werd dat het eigenlijk niet in Molenbeek, maar in Laken, in de omgeving van het Willemsplein was, dat de jihadistische organisatoren van de aanslagen aan het werk waren geweest en dat Laken op organisatorisch jihadistisch vlak minstens zo belangrijk is geweest als Molenbeek⁸⁴. Laken is stad-Brussel, niet Molenbeek. Er waren mensen en diensten die er geen belang bij hadden dat dit verhaal al te snel aan de oppervlakte zou komen. En tot vandaag zwijgt men er liever over.

Klopt het dan niet dat er cliëntelisme was in de tijd van Philippe

84 Dallemagne, G. & C. Lamfalussy (2021). *Le clandestin de Daech. L'histoire d'Oussama Atar, cerveau des attentats de Paris et de Bruxelles*. Gerpinnes : Kennes.

Moureaux? Jawel, minstens in bepaalde sectoren, maar dit typeert echt niet alleen Molenbeek en ook niet alleen de Parti Socialiste.

Het laatste woord over Philippe Moureaux is nog niet geschreven. Ik denk dat hij ooit als politicus veel hoger zal ingeschat worden dan hem bij zijn afscheid en de jaren nadien te beurt is gevallen. Ook veel Molenbekenaars denken er trouwens zo over.

Beleidmakers kan men op drie momenten beoordelen: tijdens hun mandaat, kort na hun mandaat en op lange termijn. Om Philippe Moureaux fair te beoordelen en hem te situeren binnen het geheel van de Molenbeekse geschiedenis zal het interessant zijn te zien hoe historici rond 2050 over zijn periode zullen oordelen. Ik heb Molenbeek gekend in de jaren 80, toen hij nog geen burgemeester was. Ik heb gezien wat hij betekend heeft voor Molenbeek in de jaren 90. Mijn enigste bedenking zou zijn dat 20 jaar lang burgemeester zijn, wellicht te lang is. Het jongerenbeleid had ook beter gekund. En okee, hij kon autoritair uithalen. Maar dat men rond 2050 veel positiever over hem zal oordelen dan de kritiek die hij over zich kreeg na de aanslagen in Parijs, Zaventem en Maalbeek, lijkt mij een realistische kijk.

Ongeleid projectiel?

160

Kort nadat ik in september 2003 ontslag genomen had, voelde ik een grote rust over mij komen, een vakantiegevoel. Maar het zou onjuist zijn om het zo voor te stellen alsof ik niet tegelijk met enkele gevoelens van pijn opgezadeld zat. Om de mogelijkheid van bitterheid weg te duwen heb ik toen enkele 'Tussentijdse memoires' geschreven⁸⁵. Wat ik daar in het hoofdstuk 'Het ontslag' op bladzijden 163-175 geschreven heb, blijf ik nog altijd onderschrijven. Het was *politique politicienne*. Er kwamen me zelfs sommige politici opzoeken uit de

85 Leman, J. (2003). *Ongeleid projectiel. Tussentijdse memoires*. Leuven: Van Halewyck.

toenmalige meerderheidspartijen die me toevertrouwden voor wie ik me moest hoeden. Maar ik lees het nu zelf als een hoofdstuk in een roman en heb er niets negatief aan overgehouden. *“Il faut toujours prendre les choses du bon côté,”* zei een wijs iemand me ooit. Hij werd negentig en sport nog altijd. En het is toch niet alleen in de politiek dat er soms gekonkelfoesd wordt?

Al schrijvend aan die tussentijdse ‘therapeutische’ Memoires beseftte ik al gauw dat ik onvoldoende gemotiveerd en niet rijp genoeg was om Memoires te schrijven. Het werd een gimmick-formule: tussen ernst en fantasie. Aan het eind moest een titel gevonden worden. Ik herinner me dat Chris de Stoop in de Knack van 28 februari 2001 geschreven had dat sommigen in CVP-kringen me zagen als een ‘ongeleid projectiel’: *“het ongeleide projectiel Leman (dat) in een voor de overheid meer gunstige baan geleid (moet) worden.”* Al vond ik mezelf allesbehalve een ongeleid projectiel, toch vond ik een geuzennaam best wel fijn.

Als ik voortga op de brieven die ik na publicatie ontvangen heb, is dit boekje heel verschillend gelezen geweest. Er waren mensen die dachten dat ik dit als mijn eerste roman bedoelde. Anderen zagen er een pure beschrijving in van hoe alles verlopen was. Een thesisstudente die op inclusiebeleid werkte, vroeg me of ik haar met de Italiaanse journaliste in contact kon brengen die me volgens het boekje in de San Marco in Trieste geïnterviewd had, wat pure fantasie was geweest.

Was alles daarom fake wat ik daar geschreven heb? Absoluut niet. Wat ik echter vooral met de setting en stijl bedoelde, was dat ik ten volle beseftte dat die Memoires er veel te vroeg kwamen en dat ze uiteraard met een dikke laag subjectiviteit gekleurd zouden zijn. Onvermijdelijk hebben Memoires iets subjectief. Je kan moeilijk van een auteur verwachten dat hij zichzelf de verdoemenis inschrijft, of laat weten dat hij alles verkeerd aangepakt heeft. Daarom doe ik maximaal een beroep op archiefstukken. Ik heb er zelf verbaasd van

gestaan hoeveel archiefdozen uit die periode op KADOC staan⁸⁶, en daarnaast ook nog eens op Foyer.

De lezer zal gemerkt hebben dat de periode waar ik me meest op mijn gemak gevoeld heb en waar ik ook het meest op vlak van inclusie gerealiseerd heb gezien, de periode Dehaene is geweest, zonder dat ik daarom de periode nadien als minderwaardig wens te zien, en al zeker niet de periode voordien. Maar in die eerste periode, het KCM, had ik zelf nog heel veel te leren. En in de periode nadien geraakte mijn bobijntje stilaan op. Maakte de eerste paarse regering in 1999 zich terecht zorgen over mijn neutrale opstelling? In De Standaard van 19 juni 2003 heeft Paula D'Hondt laten optekenen: *“Johan Leman is zeker geen CVP'er, hij is in zijn functie als directeur zelfs wars van alle politieke sympathieën.”* Ik denk dat ze dit correct vastgesteld heeft. Mijn houding was echter niet langer bepaald door antipolitieke overwegingen. In 1989 had ik weliswaar een sceptische houding tegenover de politiek, maar in 2003 was dit niet langer het geval. Wel vond ik dat ambtenaren, ook al ging het om een tijdelijke benoeming, zich onpartijdig moesten opstellen. Dit is trouwens ook een van de redenen geweest waarom ik nooit op een aanbod ingegaan ben om van mijn toenmalige naambekendheid gebruik te maken om nadien een overstap te overwegen naar de politiek.

162

● Begin 2004 ben ik nog eens, op vraag van J.L. Mignot, toenmalig Belgisch ambassadeur in Slovenië, voor een gesprek naar de gemeenteraad van Ljubljana gegaan om er van gedachten te wisselen over het nut van het bouwen van een grote moskee in de stad. Het was daar toen een strijdpunt omdat men er het fundamentalisme vreesde, terwijl er eigenlijk al lang een gematigde islamitische bevolking leefde in het vroegere Joegoslavië. Het werd een rustig gesprek in aanwezigheid van meerderheid, oppositie en een delegatie van moslims. Momenteel

86 Op KADOC alleen al staan er 140 archiefdozen.

staat daar een mooie moskee, uiteraard niet te wijten alleen maar aan die ene korte conferentie.

Verder komen er nog wel regelmatig mensen, ook politici, me vinden op Foyer, waar ik me dagelijks bevind, om over integratiebeleid te spreken, maar zo goed als altijd gaat het over mensen uit het buitenland.

Migratie en Integratie na 2003: WWW-ruimte als nieuw kader

De benadering in dit boek laat toe om ontwikkelingen in kaart te brengen die plaatsgevonden hebben tussen 1989 en 2003, in het besef dat de voorstelling ervan getekend is door mijn eigen positie op het terrein in die periode. Van 2003 tot 2013 veranderde mijn positie. Toen werd mijn kijk die van een hoogleraar aan de KU Leuven, die er cursussen over migratie(beleid) als een van zijn hoofdbezigheden had. Ondertussen en tot vandaag ben ik voltijds verbonden gebleven bij de Foyer-werking in Sint-Jans-Molenbeek, en recent ook bij het Brusselse MigratieMuseumMigration. De invalshoeken en de informatie in de periodes voorafgaand aan en volgend op 1989-2003 wijzigen telkens. Dit laatste hoofdstuk schrijf ik, weliswaar hopelijk gerijpt door de periode 1989-2003, maar niet langer gevoed door hetzelfde soort dossiers.

Beleid speelt zich niet af in het luchtledige, vroeger niet, nu niet. Integratiebeleid zoals het concreet gevoerd wordt, staat niet los van andere beleidsopties die al dan niet voorrang krijgen. Beleid staat nooit los van gebeurtenissen die zich in de samenleving soms totaal onverwacht voordoen en bepaalde gevoelens wekken bij de bevolking. Budgettaire mogelijkheden zijn eveneens belangrijk. Ik geef enkele voorbeelden uit de jaren 80 en 90. In 1989 was het maatschappelijk klimaat nog altijd beïnvloed door de overvallen van de Bende van Nijvel (1983-1985) en er was de moord geweest op Al Ahdal. In 1991

vond daarenboven de moord plaats op André Cools en nadien kwam de Agusta-zaak. Daar bovenop kwam de eerste Golfoorlog. In 1996 en de jaren die erop volgden, was er de affaire Dutroux. Dit zijn maar enkele van de voorvallen geweest, zij het belangrijke, die elk op hun manier meegespeeld hebben bij de invulling en tijdstabel voor een integratiebeleid in die jaren.

Naast het feit dat een samenleving niet zo maar een door en door gemakkelijk kneedbaar geheel uitmaakt dat een beleidmaker losjes weg een vorm kan meegeven zoals hij of zij dit in het hoofd heeft, maken ook de bijkomende omstandigheden dat een beleid dat goed verankerd is, een beleid vergt dat zich stapsgewijs realiseert. Niet te onderschatten zijn verder de budgettaire mogelijkheden en prioriteiten, die meestal mee tot stapsgewijze realisatie leiden.

Aansluitend moet ook even gewezen worden op het Belgische fenomeen van het voortdurend hervormen van de Staat of het toch discussiëren erover. Het maakt het voeren van efficiënt beleid niet gemakkelijker. Maar er is iets dat veel fundamenteeler is: de plaats die het World Wide Web de twee à drie laatste decennia is gaan innemen.

WWW en globalisering: de gastarbeider wordt migrant

164

In onze samenleving vindt vandaag plaats wat enkele auteurs decennia geleden al voorspeld hebben. Ik denk aan Marshall McLuhan, die in zijn *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*, (1962)⁸⁷ beschreef hoe de boekdrukkunst de samenleving eertijds grondig veranderd had, maar dat eenzelfde fundamentele verandering op komst was met de opkomst van de WWW-ruimte. Ik denk ook aan boeken van twee decennia later, als *Imagined Communities: Reflections on the*

87 McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press.

Origin and Spread of Nationalism, van Benedict Anderson (1982)⁸⁸ of *Globalization: Social Theory and Global Culture*, van Roland Robertson (1992)⁸⁹ en veel andere boeken die op de gevolgen wijzen van de creatie van het World Wide Web en de explosieve globalisering die erop volgt.

Marshall McLuhan wees erop dat het geschreven woord in onze samenleving de plaats zou ruimen voor snelle berichten die aangebracht zouden worden via nieuwe technologie. Geluid en beeld zouden het geschreven en gedrukte woord naar de marge duwen. Dit zou leiden tot een zeer volatiel bewustzijn. Van hem komt het axioma *'the medium is the message'*. Hij populariseerde de idee dat de wereld een "global village" zou worden. Maar hij zag eraan voorbij dat in een dorp ook veel geroddeld wordt en dat zoiets tot extreme polarisaties kan leiden.

Benedict Anderson zette in de verf dat mensen in een zich technologisch hervormende wereld veel belang zouden hechten aan imaginaire grensoverschrijdende gemeenschapsconstructies. Wij hebben gezien hoe na 2000 een tijd lang jongeren in sommige volkswijken in België zich vereenzelvigd hebben met het leed dat een 'islamitisch lichaam' berokkend werd in Sham, een geheractualiseerd imaginair rijk bestaande uit delen van Syrië en Irak. Ook vroeger kon gemobiliseerd worden om te gaan strijden in het buitenland. Men mag denken aan de Spaanse burgeroorlog of aan de Oostfrontstrijders. Maar in het geval van Sham in Syrië ging het echt wel om een imaginair nieuw rijk en niet zo maar over een verovering in functie van een reeds bestaand, maar niet ter plaatse gerealiseerd model.

88 Anderson, B. (1982). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso publ.

89 Robertson, R. (1992). *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London : Sage.

Samen met veel andere auteurs is Roland Robertson vooral op het thema globalisering ingegaan. Vele andere auteurs uit de jaren 90 hebben mede met hem de complexe gelaagdheid en de veelheid aan soms tegengestelde effecten van de globalisering blootgelegd. De virtuele ruimte brengt weliswaar mensen samen die elkaar anders nooit zouden ontmoeten, maar ze doet dit op heel verschillende wijzen. Sommigen kunnen de begunstigden van de globalisering genoemd worden, omdat ze met vrucht van het geheel van grensoverschrijdende mogelijkheden genieten. Anderen worden de verliezers van de globalisering. Op hun beurt kunnen die mensen echter ook van de virtuele ruimte genieten door dankzij de WWW-ruimte hun eigen voldoende grote bubbels te creëren met gelijkgestemde mensen. Dankzij bubbels kan men zich vanuit een imaginair gemeenschapsgevoel afsluiten van 'de anderen' en van de globalisering zelf.

Dit zijn processen die zich in de periode 80 en 90 aankondigden, maar toen nog niet tot volle ontwikkeling waren gekomen. Ongetwijfeld is die ontwikkeling trouwens nog niet beëindigd. Het verschil tussen de periode voor 2000 en na 2000 is op dit vlak zodanig, dat men de samenlevingsverbanden als grondig verschillend mag beoordelen. Vandaag maakt de globalisering dat mensen zich sneller en goedkoper over grote afstanden kunnen verplaatsen. Ze kunnen zich informeren (of gedesinformeerd geraken) door op het internet te gaan. Dit was al aan de gang vanaf begin jaren 90, maar de systemen geraken steeds beter geperfectioneerd. Communicatie via sociale media kan tot informatie en desinformatie leiden buiten de traditioneel gevestigde kanalen. Migratieverplaatsingen en beleidvoering worden er meer en meer door beïnvloed en nemen nieuwe vormen aan. De gastarbeider van vóór 1989 is gedurende de jaren 90 migrant geworden en wordt na 'Nine eleven 2001' moslim.

De beleidvoering past zich aan, met een toenemend belang dat aan het woord (in zijn krachtige vorm van belofte) gehecht wordt, boven de

realisatie die in het beste geval nog steeds deficitair blijft, zoals vroeger. Het zijn de beloftes die veel-belovender geworden zijn. Elke act, elk woord kan naar gelang van de virtuele spreidingskanalen waarin het terecht komt, als reactie hierop razend snel *geframed* worden. De politicus en/of beleidmaker kan daar niet aan voorbijgaan. Er duiken ongecontroleerde en gecontroleerde informele *influencers* op die de kwalificatie en de verspreiding van feiten en boodschappen beïnvloeden. Aankondigingen en hun onmiddellijke *framing* winnen aan belang ten overstaan van concrete realisaties, zeker als realisaties niet anders kunnen dan tekortschieten. Sloganesk-beloftevolle aankondigingen en uitstekend gemikte *one-liners* beheersen het vroegere “*hope makes vote*”. Dit maakt de kracht uit van het populisme, dat in zo’n samenleving een natuurlijke voedingsbodem vindt. Het zal veel mislukkingen vergen om hiermee kritisch te leren omgaan.

Natuurlijk zijn er binnen dit zich fundamenteel wijzigende kader ook specifieke *game changers*, voorvallen van traumatische aard die een diep spoor achterlaten. ‘*Nine eleven*’ uit 2001 is er zo een. Ook de aanslagen van Parijs, Zaventem en Maalbeek uit 2015 en 2016 kan men daaronder plaatsen, al reikt de maatschappelijke invloed ervan waarschijnlijk minder ver dan ‘*Nine eleven*’. Het verrassingselement is minder groot geweest. Wat typerend is voor die *game changers* in het nieuwe WWW-kader, is dat ze via de sociale media emotioneel tot diep in de woonkamers gebracht worden. De afstandelijkheid die de vroegere krantencultuur kenmerkte, is weggevallen.

Voor onze vergelijking tussen verleden en heden, houden we vooral over: de explosieve stroomversnelling op vlak van globalisering vanaf 2000, zowel waar het om de ontwikkeling van de WWW-ruimte gaat (- transnationalisme, sociale media, populisme) als waar het de fysieke migratiemogelijkheden betreft; en de ontwikkelingen in het ‘migrant-zijn’ als constructie.

'Nine eleven': de migrant wordt moslim

Vanuit de veranderende toon in de briefwisseling en in de telefoontjes die dagelijks op het CGKR aankwamen, werd snel duidelijk dat in New York iets zeer ernstig plaats gevonden had, ernstig in de zin dat het invloed zou hebben op de verstaanshorizon van waaruit feiten voortaan gelezen en geduid zouden worden. Men kon onmiddellijk vrezen dat de weerslag jaren zou blijven hangen. Bij discussies over de islam ging het voortaan over culturele inhouden die als bedreigend ervaren werden voor het Westen, niet over het afnemen van werk. Om te vermijden dat ik hier al te subjectief en met een te natte vinger te werk zou gaan, verkies ik de wetenschappelijke literatuur te raadplegen die de ontwikkelingen inzake racisme en xenofobie in onze samenleving in kaart brengt. Ik kijk daarbij vooral naar de perceptie van het aspect 'culturele dreiging' dat verbonden wordt aan de islam.

De professoren Jaak Billiet en Marc Swyngedouw hebben de gepercipieerde bedreiging, in haar algemeenheid, uitgaande van de aanwezigheid van migranten, in zowel Vlaanderen als Wallonië 25 jaar lang aandachtig bestudeerd, namelijk in 1991, 1995, 1997, 2003, 2007, 2010 en 2014. Ze stellen vast dat de weerstand tegen de aanwezigheid van migranten fluctuaties kent maar niettemin relatief stabiel is over de jaren. Ze noemen 2014 daarbij een grote uitzondering⁹⁰.

168

Wat interessant is voor onze vraagstelling over 'game changers', is om te zien hoe vooral één aspect in de perceptie van de dreiging een eigenaardige evolutie kent, namelijk het zich *cultureel* bedreigd voelen. Ik citeer uit een overzichtsartikel: "Tenslotte werd de stelling dat

90 De auteurs melden dat ze voor die uitzondering op 2014 geen verklaring hebben. In die peiling uit 2014 is 55,6% van de Vlaamse kiezers van mening dat de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is voor de samenleving. In Wallonië geldt die mening voor twee op drie kiezers, zowel in 1991 als in 2014, met weliswaar enkele kleine schommelingen tussenen. Zie Billiet, J., Abts, K., Galle, J., Meuleman, B. & M. Swyngedouw (2017), 'Vijfentwintig jaar onderzoek naar de houding tegenover migranten in België. Verandering en stabiliteit in de periode 1991-2014', *Sociologos*, vol. 38, nr. 1, p.6.

migranten een bedreiging vormen voor ‘onze cultuur en gebruiken’ in 1991 door bijna vier op tien kiezers onderschreven. In 1999 daalde dit tot één derde van de kiezers, maar in 2007 (42,2%) en 2010 (46,5%) leeft dit beeld opnieuw even sterk of zelfs sterker dan in het begin van de jaren negentig.”⁹¹

Laten we even meer in detail gaan. Volgens de onderzoekers evolueerde het zich cultureel bedreigd voelen in Vlaanderen van 39,5% in 1991, over 36,9% in 1995 naar 33,3% in 1999. In 2003 zaten we in Vlaanderen echter plots opnieuw aan 38,1%, wat evolueerde naar 42,2% in 2007 en zelfs 46,5% in 2010, om dan plots te zakken tot 38,2% in 2014, wat nog altijd hoger is dan de 33,3% uit 1999. In Wallonië scoorde dit gevoel van culturele dreiging 45,5% in 1991 om te blijven zakken tot 35,7% in 2003 en dan opnieuw te stijgen tot 39,5% in 2014.

Alhoewel in 1992 al sprake was van een vooroordeel dat stelde dat de islam onverenigbaar was met onze cultuur, waren twee andere vooroordelen toen belangrijker: *“Nu er een tekort aan werkgelegenheid is, hebben we deze arbeidskrachten niet nodig,”* en *“Ze gaan liever doppen dan werken”*.⁹²

Met andere woorden: in de jaren 90 nam het gevoel dat onze cultuur door de aanwezigheid van migranten bedreigd werd, in Vlaanderen gevoelig af. In Wallonië zowel als in Vlaanderen zag men een evolutie naar afname van gevoel van culturele dreiging in de jaren 90. Nadien is dit weer gaan toenemen. Het zou uiteraard interessant zijn te weten of in beide landsgedeelten dezelfde culturele elementen oorzaak zijn van de schommelingen in het gevoel van dreiging.

Er zijn elementen en gebeurtenissen die de onderzoekers vermoede-

91 Ibid.

92 Administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn (1992). Twintig vooroordelen over migranten en een weerlegging. Brussel.

den oorzaak te zijn voor de toename of afname van de acceptatie van migranten en hun gepercipieerde cultuur. Wat heeft tot mindere acceptatie geleid? *“De succesvolle agitatie van het Vlaams Blok (1991-1995); de aanval op de Twin Towers en 9/11 in 2001 (1999-2003); de aanslagen in Madrid en Parijs in 2005 (2003-2007); en de financiële en economische crisis vanaf 2008 (2007-2010).”*⁹³ Wat heeft tot betere acceptatie geleid? *“De begrafenis van Loubna Benaïssa (1995-1999)”*. Ik kan bevestigen dat ook Dehaene de begrafenis van Loubna Benaïssa aanvoelde als een momentum om het woordvoerderschap van de islam met betrekking tot het ‘tijdelijke’ te regelen. Dat de aanval op de Twin Towers en 9/11 in Vlaanderen⁹⁴ een keerpunt zijn geweest, merkte ik in alle geval ook duidelijk vanuit mijn positie op het CGKR.

Wat dan wel weer merkwaardig is aan de resultaten van een peiling uit 2007, is dat er samen met de stijging van de gepercipieerde culturele bedreiging, tegelijk een toename is van het vertrouwen in de migranten. Dit is een tendens die zich in latere jaren in de peilingen doorzet. De Vlamingen c.q. Belgen accepteren dat migranten hier aanwezig zijn en deel uitmaken van de samenleving, maar tegelijk vrezen ze meer dan vroeger dat er van hun aanwezigheid een culturele dreiging uitgaat. Die culturele bedreiging wordt geassocieerd met de aanwezigheid van de islam.

Het verschil in het samenlevingsklimaat voor en na 2000, is dat de mensen meer dan vroeger aanvaarden dat migranten definitief deel uitmaken van onze samenleving en dat ze daarmee kunnen leven. Paula D’Hondt is dus in haar eerste opdracht geslaagd, die erin bestond om een definitieve acceptatie van hun aanwezigheid te realiseren. Maar veel mensen zijn bezorgd dat dit onze samenleving cultureel kan ontwrichten. Het is de culturele ontwrichting van de samenleving die van-

93 Id.: 11.

94 Het was veel minder het geval in Wallonië.

daag gevreesd wordt. Paula D'Hondt had die mogelijke angst voorzien en daarom een integratieconcept voorgesteld dat dit moest opvangen.

De culturele angst kent vandaag twee dimensies. Kwalitatief vreest men bepaalde culturele inhouden die de islam volgens sommige moslims voorschrijft. Het meest emblematisch is hier de discussie over het dragen van de hoofddoek. Maar je kan er ook het onverdoofd slachten bij plaatsen. Dit wordt aangevuld met het misverstand in de perceptie dat de toename van migranten sterk islamitisch ingevuld is en dat de overheid dit niet onder controle heeft. Beleidmakers moeten beseffen dat dergelijke verschuivingen bij veel mensen de onzekerheid voeden. Uiteraard zullen partijen die weten dat ze op die angst scoren, het debat hierover voortdurend hoog op de agenda pogen te houden. Mensen in onzekerheid zoeken zich te beschermen. Het leidt ertoe dat sommige mensen, zowel bij wie zich bedreigd voelt onder de gevestigden als onder de moslims, teruggrijpen naar vastheid biedende (zeg maar fundamentalistische) identificaties⁹⁵.

Regeringen hebben er alle belang bij om te verduidelijken dat er een vrij grote maatschappelijke consensus over de gemeenschappelijk gedeelde culturele waarden bestaat, en eigenlijk ook voor een deel geëist wordt. Dit is wat men een tijd geleden in Québec begrepen heeft en wat er geleid heeft tot een grootschalig *bottom-up* interactief overleg om te komen tot een *accommodement raisonnable*. Eenzelfde voldoende grootschalige *bottom-up* invulling van de grote oriënterende sociale beginselen uit het eerste lid van het integratieconcept van het vroegere KCM zou ook bij ons een zinvolle oefening zijn. Nadien kunnen dan gemeenschappelijk gedeelde spelregels overeen gekomen worden. Zo'n dialoog via een geloot burgerpanel organiseren kan zin hebben, maar zal er altijd van verdacht worden om over te weinig representativiteit te beschikken.

95 Roland Robertson spreekt van een 'search for fundamentals' in globaal perspectief. (o.c.: 174-177).

In een periode dat de politiek als 'veraf van de burger' ervaren wordt, zijn benaderingen gewenst die als *bottom-up* ervaren worden. Culturele angsten zijn iets wat mensen aan het lijf kleeft en wat concreet uitgepraat moet worden.

Nieuwe uitdagingen voor een inclusiebeleid

Het proces waarbij de samenleving een netwerk-samenleving⁹⁶ geworden is, wordt gekenmerkt door nieuwsoortige sociale contacten en nieuwe culturele betekenissen⁹⁷, inclusief nieuwe loyaliteiten van etnische en religieuze aard. In West-Europa kan men zo iets situeren in het begin van de jaren 90. Maar ditgene wat na 2000 als aanbod op de mensen is beginnen afkomen, tot recent zelfs met de artificiële intelligentie, is momenteel meer dan in de jaren 90 een volledig nieuw sociaal-cultureel klimaat aan het scheppen. Het plaatst de sociale cohesie na 2000 enorm onder druk. Allerhande polariseringen zijn een logisch vervolg. Welke worden stilaan enkele nu reeds herkenbare nieuwe uitdagingen voor een integratiebeleid?

HET TRANSNATIONALISME

De vroegere migrant die zich voor 2000 tot twee samenlevingen bekende, plaatste die andere samenleving - zijn land van herkomst dat hij heel goed gekend had - duidelijk elders, soms zelfs heel ver weg. Vandaag plaatst iemand met migratie-*roots* het land van herkomst van zijn grootouders - ook als hij het land zowel als de grootouders nooit echt gekend heeft - virtueel soms heel nabij, tot binnen in huis. Men spreekt op een klein scherm met zijn vader of moeder ver in Afrika of in Ecuador. Het houdt het land van herkomst en de grootouders nabij. Het aantal mensen dat zich affectief tot meer dan één

96 Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.

97 Xavier Inda, J. & R. Rosaldo (red.). (2001). *Introduction: A world in motion. The anthropology of globalization: A reader*. New York: Blackwell: 1-34, hier p. 1.

samenleving bekend, neemt niet af. Dit wordt in de hand gewerkt door televisiezenders uit het land van herkomst die men hier capteert, door het internet, en door de goedkope en snelle heen-en-terug vliegtuigreizen⁹⁸. Menigeen leeft in een bredere ruimte dan de natie-staat waar zij/hij ingeschreven staat.

Men kan dit ervaren als een bijzonder positieve ontwikkeling op vlak van humaan en sociaal kapitaal, maar het kan ook leiden tot een door omstaanders ervaren tekort aan loyauteit tegenover het gastland. Sommige niet-migranten zien er de bevestiging in dat de integratie mislukt is, terwijl het in feite om transnationalisme⁹⁹ gaat dat een vrij natuurlijk gevolg is van de globalisering.

De relatie land van herkomst - aankomstland is voor recente generaties niet meer dezelfde als voorheen. De leefwereld van de migranten en vooral van hun kinderen herintegreert meer dan eens het land van herkomst als projectieruimte voor economisch, cultureel en soms ook sociaal handelen. Men brengt er zijn vakantie door, niet in het dorp van de ouders of grootouders, maar in een appartement aan zee. Men probeert er te investeren, ook omdat men het soms een goede belegging vindt van zijn middelen. Men neemt er deel aan het politieke leven. Men kan er zelfs als Belg met de dubbele nationaliteit in een zeldzaam geval minister worden of een belangrijke pion in het nationale voetbalteam. Sommige jongvolwassen mensen met migratieroots beleven het gastland waar ze geboren zijn en het land van herkomst van hun ouders als één grote ruimte die hùn ruimte is en waartoe soms ook nog een land tussenin behoort. Voor hen bestaat het 'land van

98 *“Door de moderne communicatiemiddelen vormen zich naar aanleiding van migratie transnationale gemeenschappen die een invloed hebben op het voelen, denken en doen. Verder is er de lange-armproblematiek, de zeer systematische inspanningen van een aantal herkomstlanden, vooral Turkije, om greep te houden op hun diaspora.”* (Elchardus, M., o.c.: 225). Het gaat echter om meer dan dat.

99 Basch, L., Glick-Schiller, N. & Szanton-Blanc, C. (1995). *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. New York: Gordon and Breach.

mijn geboorte' en van 'geboorte van mijn ouders' nog wel, maar het groeit uiteindelijk uit tot 'de ruimte waarin ik me beweeg'.

Bij sommige niet-migranten rijst dan de vraag: Hoe zit dit nu met de integratie van die mensen? Sommige niet-migranten kunnen zich warempel zelfs gediscrimineerd voelen: 'Hebben migranten dan voordelen en opportuniteiten waarvan wij niet kunnen genieten?' Eind jaren 80 zag men in de migrant en zag de migrant zichzelf als een ontwortelde, van het ene naar het andere land overgeplant, zich afzonderend in zijn eigen homogene gemeenschap. Iets daarvan is in de perceptie nog wel gebleven. Maar eigenlijk is binnen de migrantengemeenschappen superdiversiteit¹⁰⁰ de norm geworden, met een veelvoud aan identificatiemogelijkheden.¹⁰¹ Als dit zich bijkomend ontwikkelt in de richting van een transnationale ingesteldheid, krijgen we voluit een nieuw gegeven.¹⁰²

Het is duidelijk dat deze ontwikkeling om akkoorden zal vragen tussen de betrokken landen. Er moet transparantie gecreëerd worden. Maar we weten uit ervaring dat beleid meestal met een enorme vertraging uitdagingen aanpakt. De stapsgewijze benadering uit de jaren 90 vraagt hier om een internationaal gerichte inspanning. Zijn we daar op voorbereid? Bestaat er al een beleidsplanning die deze nieuwe ontwikkeling heel expliciet in haar integratiebeleid opneemt? Mij lijkt dit niet het geval te zijn. Als ik via de media de beleidsdiscussies volg, zit het beleid nog altijd op het spoor van het vroegere gastarbeidsbeleid.

100 Vertovec, S. (2006). *The challenges of super-diversity*. EASA paper, september, abstract.

101 Baumann, G. (1999). *The multicultural riddle: Rethinking national, ethnic, and religious identities*. London: Routledge. p. 118.

102 Coatsworth, J. (2004). 'Globalization, growth and welfare in history', In M. Suarez-Orozco & D.B. Qin-Hilliard (eds.). *Globalization. Culture and education in the new millennium*. Berkeley: University of California press: 38-55, hier p. 52.

DE TOENEMENDE KRACHT VAN HET POPULISME

Ik vermeldde het populisme als een belangrijk nieuw gegeven in het beleid. Migratie en inclusie zijn bij uitstek terreinen die zich lenen tot een populistische benadering. Maar wat verstaan we onder populisme? Ik stel voor om terug te grijpen naar de omschrijving ervan door Cas Mudde. Populisme is *“een dunne ideologie volgens welke de maatschappij uiteindelijk verdeeld wordt in twee homogene en vijandige kampen - ‘het zuivere volk’ versus ‘de corrupte elite’ - en die stelt dat de politiek een uitdrukking zou moeten zijn van de volonté générale (algemene wil) van het volk.”*¹⁰³ Het kent drie basisbegrippen: het volk (d.i. die mensen die niet tot de culturele, artistieke, economische, mediatieke en politieke kringen doorgedrongen zijn, en die zich de ‘gewone mensen’ noemen), de elite (d.i. degenen die wel toegang hebben tot die kringen) en de algemene wil (d.i. het vermogen bij de zonet vermelde ‘gewone mensen’ om vanuit zichzelf als actieve burgers gemeenschap te vormen). Het volk is zuiver, de elite is corrupt. Die ideologie heet dun te zijn, omdat haar ideologische kern heel beperkt is.

Het begin van het populisme valt niet samen met de globalisering, maar gaat al terug tot het einde van de 19de eeuw in Rusland en de Verenigde Staten¹⁰⁴. Het kan links of rechts zijn en bedient zich meestal ook van onderdelen uit grotere, gevestigde ideologieën.

Wat gebeurt in een periode van explosieve toename van de globalisering is, dat door het groeiend belang van de WWW-ruimte, de reguliere media naar de kant van de elite overgeplaatst worden. De sociale media worden dan de media van de ‘gewone mensen’. In kringen van ontevreden ‘gewone mensen’ maken de sociale media in toenemende mate kans om geloofwaardiger te worden dan de reguliere media. Wie de culturele onzekerheid bij mensen wil voeden, zal dit in eerste

103 Mudde, C. & C.R. Kaltwasser (2017). *Populisme*. Amsterdam University Press, p. 18.

104 Id.: 35.

instantie doen via de sociale media. Wanneer dit succesvol blijkt te zijn - wat kan blijken uit het aantal volgers en *likes* - kunnen reguliere media zich geprikkeld voelen om dezelfde weg op te gaan. Men komt in een vicieuze cirkel terecht, waarbij de ene angst in de samenleving opgevolgd wordt door steeds maar nieuwe angsten. Bij een belangrijk deel van de mensen bestaat echter nu al de indruk dat het culturele voortbestaan van de samenleving bedreigd wordt. Als op andere vlakken, bijvoorbeeld omwille van klimaatmaatregelen, ook nog eens andere groepen zich in de steek gelaten voelen, komen we in een angstige samenleving terecht. In zo'n samenleving kunnen populistische leiders en partijen elk zwak presteren van liberale, parlementaire democratieën via sociale media onmiddellijk exploiteren en er grote rust-en-zekerheid belovende oplossingen tegenover plaatsen.

Als in zo'n maatschappelijke situatie, de liberale, parlementaire democratie er niet in slaagt om, naast ook oplossingen voor andere belangrijke kwesties, een voldoende onderbouwd migratie- en integratiebeleid aan de mensen voor te stellen, zullen populistische partijen met hun *'all-in'* oplossingen hoog scoren.

DE DIVERSIFICATIE IN HET 'MIGRANT' ZIJN

Tot eind jaren 80 waren onze steden gekend door de aanwezigheid van enkele grote, relatief homogene gemeenschappen: de Italianen, de Marokkanen, de Turken. Die gemeenschappen waren dominant aanwezig in bepaalde stedelijke wijken, die de stedelijke wijken bijna per gemeenschap leken te verkavelen. Hun integratie respectievelijk niet-integratie verliep op vrij homogene wijze.

Het is vooral vanaf de eerste helft van de jaren 90 dat er zich een diversificatie van vluchtelingen en migranten is beginnen voordoen. Er zijn de Balkanconflicten geweest tussen 1991 en 1995; de Golfoorlog in Irak in 1990-91; de Rwanda crisis in 1994.

Op 9 november 1989 is de Berlijnse muur gevallen. Het zette op

zijn beurt een beweging op gang van nieuwe migranten, vooral uit Oost-Europa. Ze kwamen uit Noord-Oost Polen of uit enkele Oostbloklanden zoals Roemenië en Bulgarije. Sommigen waren Roma.

In die tijd kwam een dynamiek op gang in het kader van de Europese Gemeenschap. In 1993 trad het Verdrag van Maastricht in werking waarbij burgers uit de lidstaten van de mogelijkheid van mobiliteit gebruik maakten en anderen uit toekomstige lidstaten anticiperend zich in ons land kwamen vestigen.

Nog later zijn ook West-Afrikanen zich op België gaan richten. Hun migratie naar Frankrijk dateerde van vroeger. Dit alles heeft ertoe geleid dat de jaren 90 een overgangperiode geworden zijn van een format waarbij een relatief beperkt aantal homogene migrantengemeenschappen van het gastarbeiderstype onder ons kwamen wonen naar een format van weliswaar kleinere, maar veel talrijker migrantengemeenschappen, die samen genomen het migratiepeil in stand bleven houden en de ontwikkeling een normale demografische groeicurve liet volgen.

Zelf heb ik de periode gekend dat ik een doctoraatsthesis kon maken over de Sicilianen in Brussel en Genk die toen migranten genoemd werden¹⁰⁵. Dit was in de jaren 70 van vorige eeuw. Vandaag zou je zo'n onderzoeksproject niet bij een Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek moeten indienen. Men zou je erop wijzen dat die mensen geen migranten, maar Europeanen zijn en dat hun zogenaamd migreren een logisch gevolg is van de interne EU-mobiliteit tussen de lidstaten. De Italianen of Spanjaarden die zich vandaag in België komen vestigen zijn meestal hoog tot zeer hoog geschoolden die hun land bijvoorbeeld verlaten hebben ten tijde van de bankencrisis in 2007-2008 of die als voormalige Erasmusstudenten hier een partner en/of een job gevonden hebben.

105 Lemans, J. (1982). *Van Caltanissetta naar Brussel en Genk*. Leuven: Acco.

En hoeveel Poolse Brusselaars zijn niet eerst onregelmatig verblijvenden geweest - men noemde ze graag "illegalen" - , terwijl ze in 2004 plots EU-burgers werden, gelijkgesteld aan de Nederlanders en de andere EU-ingezetenen.

Zo'n diversiteit herleiden tot een aantallen- of nationaliteitskwestie is aan de sociale werkelijkheid voorbijgaan. Stellen dat iemand ofwel de nationaliteit van het gastland heeft ofwel ze niet heeft, en dat hij of zij in dit laatste geval gewoon op individuele basis een voor iedereen min of meer gelijke inburgeringscursus te volgen heeft, waarna het probleem opgelost is... is blind zijn voor de realiteit. De werkelijkheid achterhaalt vroeg of laat zo'n strikt juridische benadering.

Het toenemen van de diversificatie in het migrant zijn, heeft sterk gespeeld in de jaren 90 van vorige eeuw. Hoe dacht men te moeten aankijken tegen een illegaal in het land verblijvende Congolese vrouw van wie de aanvraag om regelmatig in het land te verblijven twintig jaar geleden verworpen werd, maar die ondertussen in het land is blijven wonen? Juridisch blijft zij een afgewezen asielzoeker die illegaal in het land verblijft. Maar welke richting ga je als overheid nu met haar uit? Dit heeft onvermijdelijk geleid tot discussies en wrijvingen tussen DVZ (Dienst Vreemdelingenzaken), CGKR en HCVS (Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen en Staatlozen). Zo'n discussies personaliseren is het laatste wat je moet doen.

Ik denk dat men bij dit soort toestanden vooral moet willen analyseren wat er juist aan de hand is en van welke geopolitieke en maatschappelijke verschuivingen zo iets een uitdrukking is. Ten gronde denk ik dat hetgeen men in de jaren 90 verwaarloosd heeft, is geweest dat men nagelaten heeft om de verschillende diensten ruim op tijd en met een bepaalde regelmaat met elkaar rond één gemeenschappelijke tafel te brengen voor uitwisseling van informatie en wederzijds van elkaar leren. Vandaag is een transparant debat hierover heel moeilijk geworden, alhoewel het voeren van zo'n debat op een serene, democratische

wijze juist een element is om tot een oplossing te komen. Waar onze Europese samenlevingen nood aan hebben, is een heldere doorlichting van wat allemaal onder de notie 'migrant' respectievelijk 'vreemdeling' schuilt en er een consequent beleid aan koppelen, zodat heel duidelijk wordt wat teruggaat op student-zijn in het kader van grens-over-schrijdende programma's, of wat teruggaat op interne-EU-mobiliteit, of op asielaanvragen, of op knelpuntberoepen. Met andere woorden: een duidelijk migratiebeheersingsbeleid is onderdeel en voorwaarde geworden, meer dan vroeger, voor het slagen van een integratiebeleid en voor de acceptatie ervan. In de jaren 90 is dit onduidelijk gebleven en werden beide strikt uit elkaar gehouden. Op beleidsvlak is daar nadien weinig in veranderd. Het maakt deel uit van de huidige discussies over het al dan niet welslagen van het integratiebeleid.

DE DIVERSIFICATIE IN DE INCLUSIE

De ruimtes waarin de heel verschillende categorieën van mensen die migrant of post-migrant kunnen genoemd worden, zich gaan vestigen en de dynamieken die zich ontwikkelen, zijn sterk verschillend tussen vroeger en vandaag. In de perceptie van veel niet-migranten worden zo goed als alle migranten ten onrechte gezien als laag geschoold, of niet aan het werk, of soms zelfs als crimineel, waarbij men verwijst naar percentages die ze innemen bijvoorbeeld onder de werklozen of in de gevangenissen. Ten onrechte denken veel niet-migranten dat die percentages ook gelden voor het geheel van een populatie, alsof de aanwezigheid van een bepaald percentage vreemdelingen in het gevangeniswezen zou betekenen dat eenzelfde percentage van die gemeenschap in haar geheel uit criminelen zou bestaan.

De te grote eenvormigheid waarmee beleidmakers over integratiebeleid en migranten spreken en beleidsvoorstellen formuleren, werken dit misverstand in de hand. Veeleer zou men bij het voeren van beleid een onderscheid moeten maken tussen beleid voor laaggeschoolden in hun typische aankomstzones, dat evident anders is dan beleid voor

migranten die tot de middenklasse behoren, of zelfs tot de hogere klassen.

Als integratie sociale cohesie beoogt, dan moet een overheid duidelijk aantonen dat ze de aankomst van nieuwe migranten onder al haar facetten beheerst en kanaliseert.¹⁰⁶ Het bestaan van tenten tijdens de winter naast het kanaal of op andere plaatsen in Brussel is dodelijk voor de perceptie van een integratiebeleid.

Het feit dat momenteel over een curve van toename en van volatiele diversificatie van migraties kan gesproken worden, hoeft niet te betekenen dat dit fenomeen zich onbeperkt in de tijd zal voortzetten. Men weet dat nu al een sterke verstedelijking plaatsvindt in de Derde Wereld. Verstedelijking leidt tot dalende nataliteit. Eind 2050 zal 60% van de wereldbevolking in steden leven. In 2050 zal dit 70% bedragen¹⁰⁷. Goed Europees beleid dat zich richt op het onderwijs en op de economische ontwikkeling in en rond deze steden, moet mensen er normaal op midden-lange termijn kunnen van afhouden om een risicovolle overtocht in een gammel bootje te verkiezen boven nieuwe opportuniteiten die ginds ter plaatse het licht zien. Men zou er zelfs vanuit hetgeen we hoger over het transnationalisme geschreven hebben tweede-generatie post-migranten kunnen voor inzetten.

106 Zie voor het operationeel maken van sociale cohesie op lokaal niveau: Forrest, R. & A. Kearns (2001). 'Social cohesion, social capital and the neighborhood,' *Urban Studies*, vol. 32, nr 12.

Zie ook: "Voor velen is greep krijgen op migratie en integratie een belangrijk aspect van 'taking back control!'" (Elchardus, o.c.: 199).

107 Volgens een VN-rapport zal de wereldbevolking rond 2050, ten laatste 2060 niet meer stijgen. De wereld zal dan 9 miljard mensen tellen. Het gemiddeld gezin zal uit 2.1 kinderen bestaan. Zie UN Population Division (2009). *World Population Prospects: The 2008 Revision*. New York: Department of Economic and Social Affairs; UN Population Division (2004). *World Population to 2300*. New York: Department of Economic and Social Affairs.

NAWOORD

Deze memoires heb ik geschreven eind 2023. Even dacht ik toen om ze te publiceren, maar daarvoor is de tekst niet vlot en aange-naam genoeg geschreven. Twee jaar later, en ziende dat wetenschap-pelijke onderzoekers vaak op de archieven van Foyer afkomen en aan die jaren 90 geïnteresseerd zijn, heeft Foyer me gevraagd om mijn memoires toch maar, zij het op een zeer beperkt aantal exemplaren, in Foyer beheer, uit te geven. Dit is het dan. Tegelijk geef ik nu begin 2025 nog enig afsluitend commentaar.

Integratiebeleid voeren na 2000 lijkt me duidelijk moeilijker dan in de jaren 90. Was het toen gemakkelijk? Neen. Maar men kon beheers-bare doelstellingen vastleggen. Toen al was het moeilijker waar het om doelstellingen ging die men nationaal niet beheerste. Men mag denken aan het vinden van woordvoerderschap voor het 'tijdelijke' in het geval van de islamitische gemeenschappen. Buitenlandse beleids-voering interfereerde hier te pas en te onpas en voegde een moeilijk-heid toe aan wat op zich al niet eenvoudig was. Men moet buitenlandse overheden daarom niet buitenspel willen zetten, maar tot een meer positieve invulling van de onderlinge relaties komen, bijvoorbeeld in het kader van het transnationalisme.

Een positieve boodschap is dat zo goed als alle mensen beseffen dat de aanwezigheid van mensen met migratie-*roots* een onomkeerbaar feit is en dit aanvaarden. Problematisch is dat te veel mensen daarin tegelijk voor sommige aspecten een bedreiging zien voor de eigen culturele waarden waaraan ze sterk gehecht zijn. Men kan zoiets als overheid niet naast zich neerleggen. Als beleidsantwoord zijn twee krachtlijnen van kapitaal belang. De mensen willen zien dat er een vaste set van culturele verworvenheden vastligt waar niet zal aan geraakt worden. Waarschijnlijk onderzoekt men best hoe Québec tot een breed gedragen *accommodement raisonnable* gekomen is, niet

om dit precies op dezelfde wijze over te doen, maar om eruit te leren en het eventueel om te zetten in een eigen systeem. Zo'n systeem van waarden vastleggen betekent niet dat dit niet na enige tijd kan herzien of bijgestuurd worden. Maar men moet begrijpen dat zoiets als sociale cohesie nu eenmaal iets is waar mensen recht op hebben om zich in een 'thuis' te voelen. Volop inzetten op tewerkstelling is de tweede krachtlijn.

Wie de verschillende periodes, voor 1989, tussen 1989 en 2000, bekijkt en acceptatie door de meerderheid van de bevolking beoogt, zal ook gemerkt hebben dat de prioriteit bij inburgering best bij de tewerkstelling gelegen is, dit wil zeggen bij het inbrengen van herkenbare meerwaarde vanwege de nieuwkomers.

Het is duidelijk dat het uitbouwen van een systeem van gecentraliseerde opbouw van expertise, gebruik makend van wat al bestaat, en van bij herhaling plaatsvindende interministeriële conferenties best opnieuw overwogen wordt. Dit veronderstelt niet de minste verhoging van de bestaande budgetten.

Zijn er zaken die ik, mocht het te herdoen zijn, anders zou accentueren dan eind jaren 80 het geval is geweest? Ja, ik noem ze op:

- Ik zou vragen om, tegen de toenmalige consensus in, migratiebeheersing duidelijk in verband te brengen met integratiebeleid. Toen moest dit strikt gescheiden blijven.
- Ik zou de aansluiting bij de arbeidsmarkt als een prioriteit naar voor schuiven. Dit is toen niet gebeurd, grotendeels om politiek-institutionele redenen, nl. dat de Staatshervorming aan de gang was en er grote discussie en tekort aan consensus was over wat federale en wat gewestelijke bevoegdheid was.
- Ik zou meer nog dan toen het belang van de kennis van de streektaal benadrukken. Dit lag toen moeilijk omwille van de

aanwezigheid van de franstaligheid in de Vlaamse periferie van Brussel én, het moet gezegd, veel migranten grepen toen spontaner naar een kennis van het Frans dan vandaag, zodat Franstalige politici er minder wakker van lagen. Daarenboven was dit geen federale bevoegdheid.

- Ik zou ijveren - al deed ik dit toen ook al, maar wellicht niet genoeg - om echt van expertise-opbouw werk te maken en die administratief te laten vastleggen. Soms is het pijnlijk voor wie over enige dossierkennis beschikt om te zien hoe lukraak zelfs vandaag nog met sommige uitdagingen omgegaan wordt.

Zo zijn er nog wel zaken. Maar anderzijds sta ik toch positief tegenover hetgeen het beleid in de jaren 90 mogelijk heeft gemaakt. Het is met vallen en opstaan. Mevr. D'Hondt zei ooit dat het vele jaren zou vergen... en ze had gelijk. Maar ondertussen komen ook al veel positieve resultaten aan de oppervlakte, maatschappelijk, op de arbeidsmarkt, in de kunst, in de sport. Het mag ons positief stellen voor de toekomst.

VERWIJZINGEN

Anderson, B. (1982). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso publ.

Basch, L., Glick-Schiller, N. & Szanton-Blanc, C. (1995). *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments, and deterritorialized nation-states*. New York: Gordon and Breach.

Baumann, G. (1999). *The multicultural riddle: Rethinking national, ethnic, and religious identities*. London: Routledge.

Billiet, J., Abts, K., Galle, J., Meuleman, B. & M. Swyngedouw (2017), 'Vijfentwintig jaar onderzoek naar de houding tegenover migranten in België. Verandering en stabiliteit in de periode 1991-2014', *Sociologos*, vol. 38, nr. 1.

Bouchard, G. & C. Taylor (2008). *Rapport final de la Commission de consultation sur les pratiques d'accommodement reliées aux différences culturelles*, Gouvernement du Québec.

Canning, D., Raja, S. & A.S. Yazbeck (2015). *Africa's Demographic Transition: Dividend or Disaster?* Washington: The World bank.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell.

Coatsworth, J. (2004). Globalization, growth and welfare in history. In M. Suarez-Orozco & D.B. Qin-Hilliard (eds.). *Globalization. Culture and education in the new millennium*. Berkeley: University of California press: 38-55.

CGKR (1998). *Onderzoek naar de mechanismen die kunnen leiden tot racisme bij de Belgische Strijdkrachten*. Eindverslag. Brussel: CGKR.

De Stoop, C. (1992). *Ze Zijn Zo Lief, Meneer. Over vrouwenhandelaars, meisjesballetten en de Bende van de Miljardair*. Leuven: Kritak.

Elchardus, M. (2021). *Reset. Over identiteit, gemeenschap en democratie*. Ertsberg.

Forrest, R. & A. Kearns (2001). 'Social cohesion, social capital and the neighborhood,' *Urban Studies*, vol. 32, nr 12.

KCM, november 1989, *Integratie(beleid): een werk van lange adem. Deel I: Bakens en eerste voorstellen*. Brussel: 38-39.

Leman, J. (1982). *Van Caltanissetta naar Brussel en Genk*. Leuven: Acco.

Leman, J. (1979). La deuxième génération des travailleurs migrants: fragmentés et non déstructurés. *Recherches sociologiques*, 10(2), 247-270.

Leman, J. (1980). Un quasi-ghetto à Anderlecht. *La revue nouvelle*, 36(9), 191-194.

Leman, J., Gailly, A. (1982). *Onderwijs, taal- en leerproblemen in de immigratie*. Leuven: Acco.

Leman, J., Sergeijssels, K., Geirnaerd, W. (1987). Lessen Nederlands voor anderstalige volwassenen in Vlaanderen en Brussel. *Voorzetten*, 11. 's-Gravenhage: Nederlandse Taalunie.

Leman, J., Sergeijssels, K., Geirnaerd, W. (1988). Beter één certificaat in de hand... *Voorzetten*, 13. 's-Gravenhage: Nederlandse Taalunie.

Leman, J. (1988). Het bicultureel onderwijs in Vlaamse scholen te Brussel. *Ons erfdeel*, 31(1), 83-96.

Leman, J. (red.). (2002). *L'Etat Gruyère: mafias, visas et traite en Europe*. Mols ed.

Leman, J. (2003). *Ongeleid projectiel. Tussentijdse memoires*. Leuven: Van Halewyck.

Leman, J. & S. Janssens (2007). 'Travel agencies as a linking element for human smuggling and trafficking from Eastern Europe,' *Studi emigrazione*, Roma, 2007: vol:44 issue:166: 443-459.

Leman, J. & S. Janssens (2008). 'Travel Agencies as a Linking Element for Human Smuggling and Trafficking from Eastern Europe,'

Tourism and Law: Cross Country Perspectives. edition:1st, The Icfai University Press (India), 2008: 148-167.

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press.

Mudde, C. & C.R. Kaltwasser (2017). *Populisme*. Amsterdam University Press.

Naegels, T. (2021, 2de druk). *Nieuw België. Een migratiegeschiedenis: 1944-1978*. Tielt: Lannoo.

Robertson, R. (1992). *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage.

Scheuer, B. (2016, 2017). *Noir, jaune, blues. Quel monde voulons-nous bâtir ?*, Power Point, versie april 2016 en januari 201, Survey & Action en Fondation ceci n'est pas une crise.

UN Population Division (2004). *World Population to 2300*. New York: Department of Economic and Social Affairs.

UN Population Division (2009). *World Population Prospects: The 2008 Revision*. New York: Department of Economic and Social Affairs.

Vertovec, S. (2006). *The challenges of super-diversity*. EASA paper, september, abstract.

VLOR, *Gemeenschappelijke verklaring inzake een non-discriminatiebeleid in het onderwijs*, 15 juli 1993.

Xavier Inda, J. & R. Rosaldo (red.). (2001). *Introduction: A world in motion. The anthropology of globalization: A reader*. New York: Blackwell: 1-34.

Wie geïnteresseerd is in hoe sommige maatregelen inzake inclusiebeleid in de periode 1989 tot 2003 ontstaan zijn en die de context wil kennen van waaruit ze kunnen begrepen worden, kan hier kennis nemen met mijn Memoires. Die Memoires zijn grotendeels gebaseerd op de archieven die men kan aantreffen onder mijn naam op KADOC in Leuven en op de Foyer. Ik sta er trouwens zelf van te kijken, hoeveel de tijd me toegelaten heeft te vergeten. Het is pas bij lectuur dat sommige zaken me opnieuw in herinnering kwamen.

Zijn die Memoires relevant voor een begrijpen van die periode op vlak van inclusiebeleid? Ik denk het wel. Ze zijn geschreven door iemand die, na directeur geweest te zijn van Foyer vzw in Molenbeek (1981-1989), kabinetschef is geworden van de Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid (1989-1993) en eerste directeur van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding (1993-2003).

Zijn die Memoires objectief? Als Memoires, ja... maar of ik daarom altijd de toenmalige context precies gevat heb en of men soms geen andere lezing kan geven van de feiten, dat is een andere zaak. Dat laat ik aan de lezer over. Ik kan enkel zeggen dat ik er sereen tegen aankijk.

Ik probeer in mijn Memoires zakelijk neer te schrijven wat ik in de archieven gevonden heb en hoe ik het, de documenten nu herlezend, denk het ervaren te hebben. Uiteraard zit in die dozen in KADOC nog veel meer materiaal, maar ik heb echt gezocht om eruit te halen wat me relevant lijkt. Ik sluit echter geenszins uit, dat een onderzoeker daar bij gelegenheid nog andere zaken vindt die minstens zo relevant zijn. Meer dan honderd dozen met allerlei papieren doornemen, terwijl je zelf geen proefschrift meer te schrijven hebt en op Foyer met allerlei andere zaken bezig bent, maakt ook wel eens dat je enkele papieren rechtstreeks opnieuw in de doos schuift zonder ze te lezen.

Wat vooral opvalt, in enkele woorden? De centrale plaats van de nationaliteitsverwerving en in tweede orde van het islam-debat, vervolgens het feit dat men de gelijkwaardigheid tussen mensen in de samenleving wou beschermen. Om dit aan te pakken, viel op hoeveel belang men hechtte aan het georganiseerde overleg tussen al de betrokken kabinetten onder voorzitterschap van de Premier. Wat ontbrak? Wellicht vooral het ontbreken van het verband tussen migratiebeheersing en inclusie-acceptatie.

Em. Prof. Johan Leman, 4.02.2025

Een uitgave van Foyer vzw
in eigen beheer - 2025
Werkhuizenstraat 25 - 1080 Brussel
www.foyer.be